ISSN 2226-9355

Паёми

ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО

2 (34)
2019

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих
фалсафа

ДДЗТ

ISSN 2226-9355

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)
2019. №2 (34)

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)
2019. №2 (34)

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
(the series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences)
2019. №2 (34)

Душанбе – Dushanbe - 2019

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа
Муассиси маҷалла:
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:
Раҷабзода Маҳмадулло — *доктори илмҳои педагогӣ, профессор, ректори Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Муовини сармуҳаррир:
Маҳмадҷонов Олимҷон Обидҷонович — *доктори илмҳои филологӣ, профессор, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – филология	
Исмоилов Шамсулло	*доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Ҷамшедов Парвонахон	*доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Турсунов Файёзҷон Мелибоевич	*доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Восиева Рухшона Қурбоновна	*доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода	*доктори илмҳои филологӣ, профессор*
13.00.00 – педагогика	
Шербоев Саидбой	*доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Неъматов Саъдулло Эргашевич	*доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Шосаидзода Сафар Ҳасан	*номзади илмҳои педагогӣ, дотсент*
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	*номзади илмҳои педагогӣ, дотсент*
07.00.00 – таърих	
Ҳотамов Намоз Басарович	*доктори илмҳои таърих, профессор*
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	*доктори илмҳои таърих, профессор*
Раҷабов Саиднеъмон Муллоҷонович	*номзади илмҳои таърих, дотсент*
Икромов Ғайбулло Холович	*номзади илмҳои таърих, дотсент*
09.00.00 – фалсафа	
Зиёӣ Хуршед Махшулзода	*доктори илмҳои фалсафа, профессор*
Маҳмадҷонова Муҳиба Талъатҷоновна	*доктори илмҳои фалсафа, профессор*
Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович	*номзади илмҳои фалсафа, дотсент*
Маҷидов Диловар Ҳафизович	*номзади илмҳои фалсафа, дотсент*

Маҷалла аз 03.07.2019 ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои зерини илмро барои чоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: *10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.*

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ*: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.*

Дар соҳаи илмҳои таърих: *07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.*

Дар соҳаи илмҳои фалсафа: *09.00.03, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.*

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи чопӣ дар сомонаи расмии Донишкада ҷойгир карда шудааст (www.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа. – 2019. – №2. (34).
ISSN 2226-9355.
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст. Шаҳодатномаи № 03/МҶ-97 аз 29.01.2018 сол.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-50-01

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2019

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук
Учредитель журнала:
Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода
Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Раджабзода Махмадулло — *доктор педагогических наук, профессор, ректор Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода*

Заместитель главного редактора:
Махмаджонов Олимджон Обиджонович — *доктор филологических наук, профессор, проректор по науке и инновации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – филология	
Исмоилов Шамсулло	*доктор филологических наук, профессор*
Джамшедов Парвонахон	*доктор филологических наук, профессор*
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	*доктор филологических наук, профессор*
Восиева Рухшона Курбоновна	*доктор филологических наук, профессор*
Исрофилниё Шарифмурод Рахимзода	*доктор филологических наук, профессор*
13.00.00 – педагогика	
Шербоев Саидбой	*доктор педагогических наук, профессор*
Неъматов Саъдулло Эргашевич	*доктор педагогических наук, профессор*
Шосаидзода Сафар Хасан	*кандидат педагогических наук, доцент*
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	*кандидат педагогических наук, доцент*
07.00.00 – история	
Хотамов Намоз Басарович	*доктор исторических наук, профессор*
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	*доктор исторических наук, профессор*
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	*кандидат исторических наук, доцент*
Икромов Гайбулло Холович	*кандидат исторических наук, доцент*
09.00.00 – философия	
Зиёи Хуршед Махшулзода	*доктор философских наук, профессор*
Маҳмаджонова Мухиба Талъатджоновна	*доктор философских наук, профессор*
Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович	*кандидат философских наук, доцент*
Маджидов Диловар Хафизович	*кандидат философских наук, доцент*

От 03.07.2019 журнал входит в Перечень рецензируемых научных изданий Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим научным областям:

В области филологических наук: *10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.*

В области педагогических наук: *13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.*

В области исторических наук: *07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.*

В области философских наук: *09.00.03, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.*

Журнал печатается на таджикском и русском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте института (www.ddzt.tj).

Вестник Института языков.
Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук. – 2019. – №2. (34). ISSN 2226-9355.
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 03/ЖР-97 от 29.01.2018 г.

Адрес журнала: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-50-01
© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2019

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences
Founder of the journal:
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:
Mahmadullo Rajabzoda — *Doctor of Pedagogy, Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda*

DEPUTY CHIEF EDITOR:
Mahmadjonov Olimjon Obidjonovich — *Doctor of Philology, Professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda*

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology	
Ismoilov Shamsullo	*Doctor of Philology, Professor*
Jamshedov Parvonakhon	*Doctor of Philology, Professor*
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	*Doctor of Philology, Professor*
Vosieva Rukhshona Qurbonovna	*Doctor of Philology, Professor*
Isrofilniyo Sharifmurod Rahimzoda	*Doctor of Philology, Professor*
13.00.00 – Pedagogy	
Sherboev Saidboy	*Doctor of Pedagogy, Professor*
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	*Doctor of Pedagogy, Professor*
Shosaidzoda Safar Hasan	*Candidate of Pedagogy, associate Professor*
Tovbaeva Mavluda Musulvonovna	*Candidate of Pedagogy, associate Professor*
07.00.00 – History	
Hotamov Namoz Basarovich	*Doctor of Historical Sciences, Professor*
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	*Doctor of Historical Sciences, Professor*
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	*Candidate of Historical Sciences, associate Professor*
Ikromov Ghaybullo Holovich	*Candidate of Historical Sciences, associate Professor*
09.00.00 – Philosophy	
Ziyoi Khurshed Makhshulzoda	*Doctor of Philosophy, Professor*
Mahmadjonova Muhiba Talatjonovna	*Doctor of Philosophy, Professor*
Karamkhudoev Shukrat Khudonazarbekovich	*Candidate of Philosophy, associate Professor*
Majidov Dilovar Hafizovich	*Candidate of Philosophy, associate Professor*

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Republic of Tajikistan from 03.07.2009.

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: *10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.*

In the field pedagogic sciences*: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.*

In the field historical sciences*: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.*

In the field philosophical sciences*: 09.00.03, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14.*

The journal is printed in Tajik and Russian languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the Institute (www.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages. The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences. – 2019. – №2. (34). ISSN 2226-9355.
The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 03/JR-97 от 29.01.2018 г.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.
Web site of the journal: www.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Tel.: (+992 37) 232-50-01

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2019

УДК 800.2 (575.32)

ТАҲҚИҚИ АНТРОПОГИДРОНИМИЯИ МИНТАҚАИ МУЪМИНОБОД

Давлатов Ф.Қ.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Таркиби забони адабии тоҷик аз лиҳози луғавӣ устувору пурғановат буда, яке аз қабатҳои онро номвожаҳои ҷуғрофӣ, яъне топонимҳо ташкил медиҳанд. Мусаллам аст, ки номвожаҳоро дар иртибот бо фарогирии хусусиятҳои лексикию семантикӣ ба якчанд зергурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст, аз қабили ойконимия, гидронимия, оронимия, этнотопонимия ва ғайра.

Бояд зикр намуд, ки таҳлилу баррасии ҳамаҷонибаи номвожаҳои ҷуғрофии маҳалҳо солиёни зиёде аст, ки таваҷҷуҳи муҳаққиқони ватанӣ ва дониишмандони хориҷиро ба худ ҷалб намудааст ва дар ин ҷода як силсила корҳои илмӣ–таҳқиқотии бунёдӣ ва асару мақолаҳои В. Н.Топоров, О. Н. Турбачев, В. Бондарчук, Э. М. Мурзаев, А. Л. Хромов, Р. Х. Додихудоев, Н. Офаридаев, Ҷ. Алимӣ, Ш. Исмоилов, О. Маҳмадҷонов, Д. Ҳомидов, С. Абодуллоева ба нашр расонида шудааст.

Бо вуҷуди ин, дар забоншиносии тоҷик саҳифаҳои холӣ хеле зиёд аст ва яке аз қисмҳои камтаҳқиқшудаи кишвар ин минтақаи Муъминобод ва атрофи он мебошад.

Мо дар мақолаи мазкур кӯшиш намудем, ки роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои луғавию маъноии гидронимҳои (чашмаҳо, кӯл ва дарёҳо) бо истифода аз сарчашмаҳои таърихию ҷуғрофӣ андешаронӣ намоем.

Дуруст аст, ки мафҳуми гидронимия аз калимаи hidro-и (юнонӣ) гирифта шуда, дар илми топонимика мавзеи ҷуғрофиеро ифода менамояд, ки ба об ва мавзеъҳои он алоқаманд буда, onumiya (юнонӣ) - ном ва гидрономия - маҷмӯи номҳои мавзеъҳои обӣ мебошад.

Минтақаи Муъминобод дорои чашмаҳои шифобахш, табиати ҷолиб ва мавзеъҳои таърихию фарҳангӣ мебошад, ки пайваста диққати сайёҳони ватанӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб намудааст. Дар воқеъ, “таснифот ё худ классификатсияи илми ономастика ва топонимикаи ноҳияи Муъминобод аз ҷиҳати сохту таркиб ва этимологию морфологӣ хеле аҷибу таҳқиқталаб аст, ки ин бояд мавриди пажуҳиши забоншиносону таърихшиносон қарор гирад” **[2, 63].**

Чи тавре ки дар боло зикр намудем Муъминобод минтақаи кӯҳсор буда, дар он беш аз 800 чашма мавҷуд аст, ки аз онҳо як гурӯҳи калонашонро номвожаҳои антропонимӣ ташкил медиҳанд ва онҳо дар ҳудуди беш аз 300 номвожа дар ин минтақа ба мушоҳида мерасанд. Аз маҷмӯи маводи ҷамъовардаи мо як гурӯҳи калони онро гидронимҳои мавзеъҳои мавсимӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо дар фасли баҳор бо сабаби боришоти зиёди мавсимӣ пайдо шуда, дар давраи тобистон хушк мешаванд.

Дар манотиқи Муъминобод чашмаҳои зиёде мавҷуд аст, ки аксарияти онҳо бо исми одамон номгузорӣ шудаанд ва дар номшиносии муосир ин кабил номвожаҳо бо мафҳуми антропогидронимия ифода мешаванд. Антропогидронимияи маҳалли мавриди назар бештар дар шакли ибораҳои изофӣ зуҳур намудаанд, ба монанди:

1. дар қолаби ибораороии *чашма - антропоним*:

а) гидронимҳое, ки бо исми занон номгузорӣ шудаанд: *Чъшмайи Бибӣ Навро, Чъшмайи Бибӣ Савро, Чъшмайи момаи Малика, Чъшмайи Момаи Ҳандала, Чъшмайи Сарварбӣ, Чъшмайи момаи Ойиҷон, Чъшмайи Ҳафиза, Чъшмайи Ҳурбӣ, Чъшмайи момаи Зебо, Чъшмайи Момаи Бибӣ, Чъшмайи Момаи Нуқра* ва ғайра.

б) мавзеъҳое, ки бо исми мардон номгузорӣ шудаанд: *Чъшмайи Рустам, Чъшмайи Салим, Чъшмайи Амон, Чъшмайи Давлатқадам, Чъшмайи Бекназар, Чъшмайи Ҳайдар, Чъшмайи Шарифь* ва ғайра.

Бинобар гуфтаи калонсолони минтақаи Муъминобод, сабаби ба номи одамон `номгузорӣ шудани ин чашмаҳо (антропогидронимҳо) дар он аст, ки шахсиятҳои дар боло зикргардида барои ободу тоза нигоҳ доштан ва барқарор намудани онҳо хизматҳои шоиста анҷом додаанд.

Бояд зикр намуд, ки дар минтакаи мавриди назар як гурӯҳӣ хеле калонро гидронимҳое ташкил додаанд, ки аз якчанд ҷузъ иборат мебошанд ва ҳар ҷузъи онҳоро ментавон ба чунин ҳиссаҳои нутқ тақсимбандӣ намуд:

1)чашма – исм: ба ин гурӯҳ гидроним-ибораҳоеро дохил намудан мумкин аст, ки онҳо аз ду ҷузъ иборат буда, ҷузъи дуюмашон исм мебошад: *Чъшмаи Таги санг, Чъшмаи Толеъ (Чашмаи Шифо), Чъшмаи Паразор, Чъшмаи Сабзако, Чъшмаи Сафедор, Чъшмаи Олуча, Чъшмаи Шулашо ва ғайра.*

2) чашма – сифат: *Чъшмаи Хунукак, Чъшмайи Боғи Зулфак, Чъшмайи Яхак, Чъшмайи Сафедак, Чъшмайи Гармак, Чъшмайи Булуқак, Чъшмайи Шӯрак, Чъшмайи Чикак, Чъшмайи Хоки Пир ва ғайра.*

3) чашма - шумора: *Чъшмайи Чълдъхтаро // Чилдухтарон, Чъорчъшма, Чъшмайи Чортут, Чъшмайи Секура ва ғайра.*

4) чашма – шаклҳои феълӣ (чунин чашма ибораҳо метавонанд шаклҳои гуногуни феълӣ дар ҷузъи дувум ё савуми худ, ки аз калимаҳои мураккаб иборатанд, дошта бошанд, махсусан, сифати феълӣ ва асосҳои замони ҳозираю оянда): *Чъшмайи Говкуш ё Кули говкуш, Чъшмайи Кӯли Асппартов, Чъшмайи Ҷӯшон, Чъшмайи Ободон ва ғайра.*

Дар низоми гидронимии минтақаи мазкур як гурӯҳ номвожаҳое ба мушоҳида мерасанд, ки онҳо дар заминаи унвонҳои шахсони рӯҳонӣ ба вуҷуд омадаанд. Сабаби чунин тарзи сохта шудани антропогидронимҳо дар он аст, ки солҳои пеш қисми зиёди мардуми маҳалли мазкурро ашхоси рӯҳонӣ ташкил медод. Мавриди зикр аст, ки чун анъана дар фарҳанги мардуми тоҷик лақабҳои *“хоҷа”, “эшон”, “ҳоҷӣ”, “мулло”, “шайх”, “сайид”, “тақсир”* ба шахсоне дода мешаванд, ки онҳо дар замири худ парҳезкорӣ, поктинатӣ, ростқавлӣ ва монанди ин сифатҳоро таҷассум намудаанд ва ин шакли номгузорӣ ба топонимияи маҳал кӯчидааст.

Ҳамзамон, бояд зикр намуд, ки чунин гидроним-ибораҳо дар минтақаи мавриди таҳқиқ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд ва таркиби онҳо аз якчанд ҷузъ иборат буда, яке аз ҷузъҳои ин навъи гидроним – ибораҳоро мафҳумҳои *“ҳазрат”, “мулло”, “бобо”, “ҳоҷӣ”, “шайх”, “хоҷа” ва ғавйра* ташкил медиҳанд:

а) гидроним – ибораҳо бо мафҳуми “ҳазрат”: *Чъшмайи Ҳазрати Қабули Даргоҳ, Чъшмайи Ҳазрати Девдор, Чъшмайи Ҳазрати Чилтан ва ғайра.*

б) гидроним – ибораҳо бо мафҳуми “мулло”: *Чъшмаи Мулло Мусо, Чъшмаи Мулло Пир, Чъшмайи Мулло Суфӣ, Чъшмайи Мулло Ҳоким ва ғайра.*

в) гидроним – ибораҳо бо мафҳуми “бобо”: *Чъшмамйи Бобои Эшони Қорӣ, Чъшмайи Бобои Миралӣ, Чъшмайи Бобои Раҳим, Чъшмайи Бобои Раҳматулло, Чъшмайи Бобои Мирзораҳим, Чъшмайи Бобои Асо, Чъшмайи Бобои Карими Салим,*

Чъшмайи Бобои Ҳалим, Чъшмайи Бобои Муродалӣ, Чъшмайи Бобои Сангиҳмад, Чъшмайи Бобои Қурбони Гулаҳмад, Чъшмайи Бобои Лашкарӣ, Чъшмайи Бобои Камол, Чъшмайи Бобои Грез, Чъшмайи Бобои Пирӣ, Чъшмайи Бобои Шариф, Чъшмайи Бобои Санг, Чъшмайи Бобои Ҷанда ва ғайра.

г) гидроним – ибораҳо бо мафҳуми “ҳоҷӣ”: *Чъшмайи Ҳоҷӣ Аслам, Чъшмайи Ҳоҷӣ Файз, Чъшмайи Ҳоҷӣ Шералӣ ва ғайра.*

ғ) гидроним – ибораҳо бо мафҳуми “шайх”: *Чъшмайи Шайхи Назар, Чъшмайи Шайхи Ҳабиб, Чъшмайи Шайхи Раҳим ва ғайра.*

д) гидроним – ибораҳо бо мафҳуми “хоҷа”: *Чъшмайи Хоҷаи Нур, Чъшмайи Хоҷа Авлиё, Чъшмайи Хоҷағайрӣ, Чъшмайи Хоҷа Шаҳриёри Валӣ, Чъшмайи Хоҷа Чавгонӣ, Чъшмайи Хоҷа Солеҳ, Чъшмайи Хоҷаи Соф, Чъшмайи Хоҷа Душанбе, Чъшмайи Хоҷа Чалхами Валӣ, Чъшмайи Хоҷа Зуҳуруддини Валӣ, Чъшмайи Хоҷа Рӯҳбоди Валӣ, Чъшмайи Хоҷа Ақиқ ё Ҳақиқ, Чъшмайи Хоҷа Хидир, Чъшмайи Хоҷа Чоршанбе, Чъшмайи Хоҷа Гаров, Чъшмайи Хоҷа Алмоси Валӣ, Чъшмайи Хоҷа Мазор ва ғайра.*

Маводи гирдовардаи мо нишон медиҳад, ки дар минтақаи мазкур як идда номвожа - гидронимҳое ба назар мерасанд, ки онҳо бо пасванди топонимсози – *ак* сохта шудаанд. Дуруст аст, ки дар гӯйши байни мардуми маҳаллаҳои минтақаи Муъминобод ин пасванди топонимсоз доираи фаровони истифода дошта, топонимҳоеро ба вуҷуд овардааст, ки онҳо ба монанди забони адабӣ ба хурд ва кучак будани мавзеъ далолат мекунанд, аз қабили *Чъшмайи Нурак, Чъшмайи Қаранак, Чъшмайи Мирак, Чъшмайи Хунукак, Чъшмайи Боғи зулфак, Чъшмайи Бунгак, Чъшмайи Яхак, Чъшмайи Хучак, Чъшмайи Сафедак, Чъшмайи Сияҳмардак, Чъшмайи Гармак, Чъшмайи Булуқак, Чъшмайи Рубаҳак, Чъшмайи Бедак, Чъшмайи Шӯрак, Чъшмайи Курушак, Чъшмайи Тарбузак, Чъшмайи Малахак, Чъшмайи Баробарак, Чъшмайи Сарак, Чъшмайи Чир-чирак, Чъшмайи Чикак, Чъшмайи Дараи Шӯрак* ва ғайра.

Минтақаи Муъминобод ва атрофи он асосан, тоҷикнишин ба шумор меравад, вале маҳалҳое низ ба мушоҳида мерасанд, ки дар онҳо мардумони ғайритоҷикзабон: туркҳо, узбекҳо ва дигар қавму миллатҳо ҳаёт ба сар мебаранд ва аксарияташон сирф бо забони тоҷикӣ муошират менамоянд. Аз сабаби сукунат доштани дигар қавму қабилаҳо дар минтақаи Муъминобод гидронимҳои тоҷикӣ – туркӣ, туркӣ– тоҷикӣ ва узбекӣ – тоҷикӣ низ арзи вуҷуд кардаанд, ки шумораи онҳо на он қадар зиёд аст, ба монанди *Чъшмайи Қуруғҳо (беш аз 5-то), Чъшмайи Қулфӣ, Чъшмайи Қайнар, Чъшмайи Қудуқ, Чъшмайи Қурӯҳмад, Чъшмайи Тошпулоқ, Чъшмайи Қамчин, Чъшмайи Қалуғҳо, Чъшмайи Тутқавул, Чъшмайи Сарсибулоқ, Қизил-чашма (Сурхчашма), Чъшмайи Қизилбулоқ (Сурхчашма), Чъшмайи Қобича, Чъшмайи Қаракамар, Қуруғчашма (беш аз 5-6 чашмаи хурди беном ҷорӣ аст), Чъшмайи Қаракамар, Чъшмайи Қулфӣ, Чъшмайи Қалуғсой* ва монанди инҳо.

Гурӯҳи дигари гидронимҳои минтақаи Муъминободро фитогидронимҳо ташкил медиҳанд. Фитотопонимия маҷмӯи номҳои мавзеъҳои ҷуғрофие ҳаст, ки аз фитонимҳо ташаккул ёфтаанд **[1, 308].**

Минтақаи Муъминобод хушбоду ҳаво ва сердарахт буда, макони боғу токпарварӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, баъзе гидронимҳои минтақа ба номи дарахтон номгузорӣ шудаанд. Масалан: *Чашмаи Калбед, Чашмаи Зелол, Чашмаи Гул, Чашмаи Арча, Чашмаи Сабзпоя, Чашмаи Паразор, Чашмаи Гулхуҷа, Чашмаи Қади арчаҳо, Чашмаи Қади арардара, Чашмаи Бед, Чашмаи Фарк, Чашмаи*

Олучабулоқ, Чашмаи Беди калон, Чашмаи Себ, Чашмаи Сабзако, Чашмаи Таги Бед, Чашмаи Сафедор, Чашмаи Чинор, Чашмаи Олуча, Чашмаи Шулашо, Чашмаи Боғитемур, Чашмаи Тоқатут, Чашмаи Пистамазор, Чашмаи Сада, Чашмаи Кӯли Бед, Чашмаи Арчамазор ва ғайра.

Бештари гидрофитонимҳои маҳал дуҷузъа буда, ҷузъи дуюмашон ба намудҳои гуногуни бутта, дарахт, гул ва мева ва ғайра мансуб мебошанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аксари ин гидронимҳо дар заминаи қолабҳои забонии ибораорӣ сохта шудаанд ва ҷузъи дуюми ин ибора-топонимҳо ба исмҳо мутааллиқ мебошанд: *Ҷъшмайи Зелол, Ҷъшмайи Гул, Ҷъшмайи Арча, Ҷъшмайи Бед, Ҷъшмайи Фарк, Ҷъшмайи Сафедор, Ҷъшмайи Олуча, Ҷъшмайи Себ, Ҷъшмайи Чинор, Ҷъшмайи Сада ва амсоли инҳо.*

Гидрофитоним - ибораҳое, ки ҷузъи дуюмашон сохта аст: *Ҷъшмайи Паразор, Ҷъшмайи Сабзако//Сабзакхо, Ҷъшмайи Шулашо//Шулашҳо (номи дарахт) ва ғайраҳо.*

Гидрофитонимҳои мураккаб - *Ҷъшмайи Калбед, Ҷъшмайи Сабзпоя, Ҷъшмайи Гулхуҷа, Ҷъшмайи Олучабулоқ, Ҷъшмайи Боғитемур, Ҷъшмайи Тоқатут, Ҷъшмайи Пистамазор, Ҷъшмайи Арчамазор...*

Гидрофитоним – ибораҳо *Ҷъшмайи Қади Арчаҳо, Ҷъшмайи Қади Арардара, Ҷъшмайи Таги Бед, Ҷъшмайи Кӯли Бед* ва ғайра.

Хамчунин, дар низоми гидронимии минтақаи мазкур номвожаҳое ба мушоҳида мерасанд, ки онҳо хусусияти оронимӣ доранд. Ороним ва оронимия номи мавзеъҳои сатҳизаминии ба шаклҳои релеф вобаста буда, кӯҳ, теппаҳо, сойҳо ва ғорҳоро ифода менамояд. Чи тавре ки ба ҳамагон маълум аст 97-% Тоҷикистонро кӯҳҳо ташкил дода, аксарияти чашмаҳо дар ғорҳо ва хамиҳо ҷойгир мебошанд. Чунин гидронимҳо дар минтақа хеле зиёд ба чашм мерасанд: *Ҷъшмайи Қади Камонгарон, Ҷъшмайи Қади Пастро, Ҷъшмайи Қади дараи боло, Ҷъшмайи қади кӯл, Ҷъшмайи Ҷари Говкуш ва Ҷъшмайи Қади Торикак ва ғайра.* Сабаби чунин ном гирифтани гидронимҳо дар он аст, ки бештари онҳо дар пастии ғорҳо ва сойҳо ҷойгир шудаанд.

Ҳамин тавр, минтақаи Муъминобод дорои зиёда аз 800 чашма (гидроним) буда, аз ин миқдор номи 300 чашма ба мо маълум гардид, ки қисми зиёди онҳо хусусияти шифобахшӣ доранд. Илова ба ин, қисми зиёди гидронимҳои минтақаи мавриди омӯзишро антропогидронимҳо ишғол намуда, сабаби бе ном мондани гидронимҳои минтақа дар он аст, ки онҳо аз истифодаи мардум дур мондаанд. Ба ин шумора гидронимҳои мавсимӣ низ дохил мебошанд.

Адабиёт

1. Алимӣ Ҷ. Топонимияи минтақаи Кӯлоб (таҳқиқи таърихию забоншиносӣ). – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 448 с.
2. Асозода Р. Муъминобод диёри чашмасор / Р. Асозода. – Душанбе: Адиб, 2014. – 144 с.
3. Ғолиб Ғоибов. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз / (Таърихи сиёсӣ ва ҷуғрофиёи таърихӣ).- Душанбе:Дониш, 2006 – 906 с.
4. Додихудоев Р.Х. К семантическому анализу микротопонимии Западного Памира // Памироведения. Вопросы филологии. – Душанбе,1975. – 70 с.
5. Исмоилов Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо. – Душанбе,1994. – 70 с.
6. Маҳмадҷонов О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимоли водии Ҳисор. – Душанбе: Шуҷоиён, 2010 – 228 с.
7. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. – М.: Мысл,1974. – 384 с.

8. Бозорова М.А. Таҳлили луғавию маъноии гидронимҳои деҳаи Шитхарви водии Вахон / Бозорова М.А. // Масъалаҳои мубрами филология: маҷмӯаи мақолаҳои аспирантон, докторантон ва магистрантон. Силсилаи 6-ум. – Душанбе, 2018. – С. 21-26.
9. Хомидов Д. Таҳқиқи забоншиносии гидронимҳои мавзеъҳои Тоҷикистони Мовароуннаҳри таърихӣ. - Душанбе, 2018. – 470 с.
10. Шералиева С. Гидронимия Хатлонской области (историко-лингвистическое исследование). – Душанбе, 2017 – 167 с.

ТАҲҚИҚИ АНТРОПОГИДРОНИМИЯИ МИНТАҚАИ МУЪМИНОБОД

Дар мақолаи мазкур муаллиф антропогидронимияи минтақаи Муъминободро аз нигоҳи хусусиятҳои этнолингвистӣ мавриди таҳлил қарор додааст.

Муаллиф дар заминаи маводи ҷамънамудааш кӯшиш намудааст, ки роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои луғавию маъноии гидронимҳои (чашмаҳо, кӯлҳо ва дарёҳо) бо истифода аз сарчашмаҳои таърихию ҷуғрофӣ андешаронӣ намояд.

Қайд гардидааст, ки минтақаи Муъминобод дорои чашмаҳои шифобахш, табиати ҷолиб ва мавзеъҳои таърихию фарҳангӣ буда, пайваста диққати сайёҳони ватанӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб намудааст.

Дар робита ба ин, муаллиф зарур донистааст, ки таснифот ё худ классификатсияи гидронимияи ноҳияи Муъминобод ва атрофи онро аз ҷиҳати сохту таркиб ва хусусиятҳои лексикию морфологӣ таҳқиқ намуда, андешаҳои ҷолиб ва қобили таваҷҷуҳ иброз намояд.

Муаллиф дар заминаи адабиёти назариявии мавҷуда номвожаҳои гидронимии минтақаи Муъминободро ба қисматҳои антропогидроним, гидрофитоним, зоотопоним, гидроороним ҷудо намуда, онҳоро аз нигоҳи илмӣ то ҳадди имкон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: *этнолингвистика, гидронимия, моҳияти сематникӣ, мавзеи ҷуғрофӣ, антропогидрономия, гидрофитонимия, зоотопонимия , гидрооронимия.*

ИССЛЕДОВАНИЕ АНТРОПОГИДРОНИМИИ МУЪМИНАБАДСКОГО РЕГИОНА

В данной статье автор рассматривает антропогидронимию Муминабадского района с этнолингвистической и лексико-семантической точки зрения.

В исследовании излагается весомый вклад, как отечественных, так и иностранных ученых в изучении географической местности и отдельных регионов Таджикистана.

Автор на основе собранных материалов и использовании историко-географических данных излагает свою точку зрения относительно лексико-семантической особенности гидрономии.

Отмечается, что Муминабадский регион со своими целебными источниками, сказочной природой и культурно-историческими особенностями всегда привлекает к себе внимание отечественных и иностранных туристов.

В связи с этим, автор указывает на необходимость исследования классификации гидронимии данного региона с семантико-структурной и этимолого-морфологической точки зрения, высказывает очень интересные и актуальные мнения.

Автор на основе имеющихся научно теоретических источников, выделяет гидрономы Муминабадского региона на антропогидромические, гидрофитономические, зоотопономические и гидрооронимические и по мере возможности исследует их с научной точки зрения.

Ключевые слова: *этнолингвистика, гидронимия, семантическое значение, географическая местность, антропогидрономия, гидрофитонимия, зоотопонимия, гидрооронимия.*

ETHNOLINGUISTIC ANALYSIS OF ANTHROPOHYDRONIMY OF THE MUMINABAD REGION

The author in this article considers the anthropohydronimy of the Muminabad region from a lexico-semantic point of view.

The study presents a significant contribution, both as native and foreign scientists on a comprehensive study of geographic areas and distinct areas of Tajikistan.

The author, on the basis of the available materials and using the historical-geographical information, tried to express his point of view on the lexicol-semantic features of hydronomy.

Muminabad region always attracts the attention of native and foreign tourists with its healing springs, fabulous nature and cultural and historical locality.

In this regard, the author considers the need to classify onomistics and toponomy of the Muminabad region from the semantic-structural and etymological-morphological ways of study, which are very interesting and relevant and should be subjected to the study of linguists and historians.

In addition, according to the author point of view, the nature of the Muminabad region is beautiful, where there are many trees and vineyards and that is why some hydronomies of the region received the names of these trees.

The author, on the basis of available sources, detailed the names of the hydronomy of the Muminabad region in the anthropohydromymic, hydrophytonomic, zootoponomic, and hydrohoronimic parts.

Keywords: *Muminabad region, anthropohydronimy, semantical meaning, geographical location, hydronomy, anropohydronom, hydrophitonym, zootoponyms and hydrooronyms.*

Сведения об авторе: *Давлатов Фирдавс Косимович – ассистент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзада. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 988-25-15-14; E-mail:mr.firdavs89@mail.ru*

Information about the author: *Davlatov Firdavs Kosimovich – assistant of the Department of the Tajik language and theory of Philology of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulugzade. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, St. Mukhammadieva 17/6 tel: (+992) 988-25-15-14; E-mail:mr.firdavs89@mail.ru*

УДК 809.155.0: 800.1=82=20

ВИЖАГИҲОИ ПАЙДОИШИ НАВВОЖАҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МУОДИЛИ ОН БО ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Наҷмиддинов А.Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Раванди бозсозии сиёсӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 90-уми асри XX ба забони тоҷикӣ таъсири бузург расонид. Пеш аз ҳама ин равандро метавон дар қисмати луғавӣ ва зерқисмати вожасозии забон мушоҳида намуд. Дар замони муосир забони тоҷикӣ чун дигар забонҳо ҳолати «такопӯи неологӣ»-ро паси сар намуда истодааст. «Такопӯи неологӣ»-и ду даҳсолаи охир дар забони ВАО, танқиди адабӣ, ки зуд ба тағйироти ҳаёти ҷамъиятӣ ва забонӣ эътино мекунад, ба таври равшан инъикос ёфтааст. «Забони ВАО маркази он равандҳое мебошад, ки дар он қисматҳои гуногуни забони тоҷикӣ, шурӯъ аз вожаҳои қисмати олии забонӣ то ба миёна ва элементҳои содакунандаи забон баён мешавад» **[6, с.4].**

Дар забони муосири тоҷикӣ барои ифодаи вожаҳои нав истилоҳи наввожа (неологизм) истифода мешавад. Наввожа гуфта калимаҳоеро меноманд, ки онҳо аслан нав, ё аввалин маротиба пайдошуда ва ё аз дигар забонҳо иқтибос шудаанд. Инчунин вожаҳое мавҷуданд, ки онҳо дар забони адабӣ як муддат истифода шуда, сипас бо маънои нав зуҳур менамоянд ё вожаҳое мавҷуданд, ки як муддат дар забони оддӣ амал менамояд ва ба забони расмӣ мегузарад, чунин вожаҳо низ дар забон вазифаи наввожаро иҷро менамоянд, Қайд кардан ба маврид аст, ки ин равад дар забони англисӣ хело фаъол аст.

Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ва ба расмият шинохтани шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикӣ низ мақоми давлатӣ гирифта, омӯзишу пажуҳиши навро тақозо намуд. Ин раванд барои ифодаи соҳаҳои мухталифи забонӣ заминаи тавлиди вожаҳои навро фароҳам овард. Омилҳои асосии тавлиди вожаҳои нав дар забони тоҷикӣ дар даҳсолаи охири асри XX ва даҳсолаи аввали асри XXI-ро метавон чунин пешниҳод намуд:

а) ба даст овардаи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: **артиш** «армия», «army», **афсар** «офицер», «officer», **аҳзоб** «партии», «parties», **барқия** «телеграмма», «telegram», **баст** «смена; ставка», «rate, time», **бухорӣ** «печка», «stove, heater», **бунгоҳ** «пункт», «station», **вомбарг** «заём», «loan», **дафтар** «кабинет», «study, office», **идрорпулӣ** «стипендия», «scholarship», **иҷлосия** «сессия», «session», **коргардон** «режиссёр», «director, producer», **қатора** «поезд», «train», **осорхона** «музей», «museum», **шиноснома** «паспорт», «passport», **оҳангсоз** «композитор», «composer», **мағоза** «магазин», «store», **муҳосиб** «бухгалтер», «bookkeeper», **сарнишин** «лётчик, пилот» «pilot»:

*Бинобар ин Тоҷикистон бояд **артиши** миллии хешро дошта бошад. (Поэтому Таджикистан должен иметь свою национальную **армию.** That's why Tajikistan must have its own **army**.) (Ҷумҳурият, 09.04.1992). Ин кас яке аз **афсарони** фаъоли ихтисосманди мо, - лейтинанти калонро муаррифӣ намуда гуфт ӯ. (Этот человек является одним из квалифицированных **офицеров** нашей армии, - старшего лейтинанта представил он. This is one of the skillful **officer** in our army- he introduced the senior lieutenant.) (Ҷумҳурият, 27.04.1994). **Вомбарг** – когази баҳодорест, ки аз **вомгузории** пули дорандаи он ва бозгардонии пулии дорандаи он ва бозгардонии он бо фисаду вақти муайян шаҳодат медиҳад. (**Облигация** – это ценная бумага, по которой ее владельцу выплачивается доход (за год или иной период времени) в форме процентов или выигрышей. **Loan** is a valuable paper from which its owner takes*

profits) (Ҷумҳурият, 24.04.1992). ***Оҳангсоз*** *Фирӯз Баҳор опера-балети хеш «Мақоми ишқ»-ро, ки дар тиётури Самарқанд ба саҳна гузошта буд, ҳамин асарашро ба тиётури Душанбе пешниҳод намуд. (****Композитор*** *Фируз Бахор свою оперу-балет под названием «Муза любви» поставил на сцену в Самаркандском театре.* ***Composer*** *Firuz Bahor put his performance by name of "Love muse" on the stage of Samarkand Theatre.) (Адабиёт ва санъат, 04.06.1992). Аз таъсиси* ***осорхонаи*** *оҳангсози маъруфи тоҷик Шаҳидӣ солҳо сипарӣ мешавад. (С тех пор, когда открылся* ***музей*** *таджикского композитора Т. Шахиди истекло много лет. Since opening the* ***museum*** *of Tajik composer T. Shahidi has passed many years.) (Ҷумҳурият,13.02.1992). Охир, дар* ***шиносномаҳои*** *мардум миллаташон тоҷик зикр шудааст. (Ведь, в* ***паспортах*** *граждан их национальность отмечена словом «таджик». As we know in the citizens'* ***passports*** *their nationality are mentioned "Tajik") (Ҷумҳурият, 23.01.1992). Бо қарори Девони Вазирони Тоҷикистон саруправлениаи назорати* ***гумруки*** *ҷумҳурӣ таъсис ёфт. (Постановлением Правительство Таджикистана учреждено Управление* ***таможенного*** *контроля республики. By the decision of the government of the Republic of Tajikistan* ***customs office*** *was organized.) (АС, 06.02.1992). Ҳоло барои нест кардани ҳашароти зараррасон* ***адвияҷот*** *намерасад. (Теперь не хватает яда для уничтожения вредных насекомых. Nowadays the* ***poison*** *is not enough for destroying harmful insects.). (Ҷумҳурият, 22.02.1995). Дар натиҷаи* ***суқути ҳавопаймои бесарнишин*** *касе осеб надидааст. (В результате* ***катастрофы бесплотного самолета*** *никто не пострадал. At the result of the incorporeal plane's aircrash nobody injured.) (Ҷумҳурият, 31.01.2002).*

б) Рушди илму техника: **компьютер «Computer», принтер «printer», Интернет «internet», дивиди (DVD), сиди (CD), дискет** «diskette, floppy disk» (заимствование); **мушак** «мышка», (mouse)**, шабака** «сеть», (network), **сомона** «сайт», (site), **мавҷгир** «антенна» (aerial, antenna) **…** (кальки):

Дар маркази ноҳияи калон ҳамагӣ як ***компютер*** *аст ва он ҳам войрон. (В центре крупного района существует всего один* ***компьютер****, и то не в рабочем состоянии. There is only a* ***computer*** *in the centre of a big district and that one does not work.) (Ҷ.12.01.2002). Ба вилоят иловатан 12* ***компютер****, 2 адад* ***принтер*** *фиристода шуд, аммо …. (В область было отправлено еще 12* ***компютеров*** *и 2* ***принтера. 12 computers and 2 printers*** *were sent to the region.) (Омӯзгор, 14.07. 1999). Дар семинар қайд карда шуд, ки* ***шабакаи Интернет*** *алоқаи фаврии Тоҷикистонро дар сонияҳои башумор ба ҳамаи мамлакатҳои дигари ҷаҳон таъмин карда метавонад. (В семинаре было подчеркнуто, что* ***сеть Интернет*** *в считанные секунды может соединить Таджикистан с любой точкой мира. It was mentioned in the seminar that internet network can connect Tajikistan with any parts of world in no time.) (Ҷ.22.01.2002).*

в) бозсозии сиёсию иҷтимоӣ: **бозсозӣ** «перестройка», (reconstruction), **карахтӣ** «застой», (stagnation), **ошкорбаёнӣ** «гласность», (publicity), **раъйпурсӣ** «референдум», (referendum):

Бозсозӣ *гуфтанӣ гап баҳри инсон шуд завол,*

Беҷавоб аз баҳри мардум гӯиё омад савол. (Как безответный вопрос, пришла к нам ***перестройка. Reconstruction*** *came to us as an answerless question.) (АС, 20.01.1994, саҳ.2). … кас ҳайрон мешавад, ки чаро мақомоти телевизион* ***равандҳои*** *хуби* ***ошкорбаёнкуниро*** *поймол мекунанд. (Просто непонятно, почему телевизионщики нарушают процесс* ***гласности.*** *Just surprisingly, why the workers of TV network break the process of* ***publicity*** *) (Ҷ., 23.01. 1993).*

г) густариши алоқаҳои фарҳангӣ ва иқтисодӣ: **дабир** «секретарь», (secretary), **даргирӣ** «противостояние», (opposition), **дафтар** «кабинет», (study, office), **додгоҳ** «прокуратура», (prosecutor's office), **қиф** «сумка», (bag), **мақула** «категория», (category):

*Дар ин **даргирӣ** ду нафар аз ҷангиёни Толибон ҳалок ва чаҳор тани дигар захмӣ шуд. (В этом **противостояние** два боевики из группы Талибан были убиты, а четверо ранены. In this opposition two of Tolibon members were killed and four were wounded)(СМ.,1997). **Маҷмааи** умумӣ дар соли 1996 аз **Дабири кулли СММ** хост, ки ин миссияи васеъро дар захираҳои мавҷуд маблаггузорӣ кунад. (АС. 09.09.1999, саҳ.2). Общая ассамблея в 1996 г. потребовала от **Генерального секретаря ООН** полного инвестирования данной миссии. In 1996 General assembly claimed from General Secretary of UN completely investing of the following mission.*

Забони англисӣ чун дигар забонҳои рӯи олам доимо дар раванди тағйирёбӣ қарор дорад. Вожа чун як қабати фаъоли забон бештар инъикосгари тағйироти иҷтимоию фарҳангӣ мебошад. Аз ин хотир вожаро «оинаи ҳаёт» ном ниҳодаанд.

Дар забони англисии муосир як қатор усулҳое ба монанди усули аффиксӣ (affixation), мураккабкунӣ (compounding), табдилдиҳӣ (conversion), ихтисора (shortening), сифатшавӣ (adjectivized), исмшавӣ (substantivized), усули лексико-семантикӣ, омезиши овозӣ, интиқоли зада дар калима (фонологӣ) мавҷуданд, ки барои тавлиди калимаҳои нав мусоидат менамоянд.

Истифодаи пешванду пасванд яке аз роҳҳои фаъоли наввожасозӣ ба ҳисоб меравад ва наввожаҳои бо ин усул тавлидшуда анқариб 24% наввожаҳои забони англисиро ташкил медиҳанд. Хусусияти хоси ин усулро дар самти истилоҳотсозии илмӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст.

Аз гуфтаҳои боло метавон хулоса намуд, ки ягон забони рӯи дунё наметаводанд бидуни наввожа арзи ҳастӣ намояд. Наввожаҳо қисмати фаъоли забон ба ҳисоб рафта, доим омӯзишу пажуҳиши навро тақозо менамоянд.

Адабиёт

1. Александрова О.И. Неологизмы и окказионализмы // Вопросы современного русского словообразования лексики и стилистики: Науч. труди // Куйбышев. гос. пед. ин-т. – Куйбышев, 1974. – 145 с.
2. Котелова Н.Теоретические аспекты лексикографического описания неологизмов // Советская лексикография. – М., 1988. – С. 46–61.
3. Музофиршоев М. Неологизмҳо ва усули тавлиди онҳо дар забони адабии муосири тоҷик (дар асоси маводи матбуоти солҳои 90-уми асри XX ва ибтидои асри XXI). –Душанбе: ЭР-граф, 2011. –170 с.
4. Наджмиддинов А.Ф. Особенности образования новых слов в английском и таджикском языках (по публицистическим текстам). – Душанбе, 2015. – С. 11–12.
5. Наджмиддинов А.Ф. English for diplomats / А.Ф. Наджмиддинов // Учебник английского языка для студентов МО. – Душанбе: Ашуриён, 2015. – С. 11–12.
6. Попова Т.В. Толерантность русского словообразования (на материале новообразований конца XX века) // Философские и лингво культурологические проблемы толерантности: Монография. – Екатеринбург, 2001. – С. 114–154.

7. Тогоева С.И. Новое слово: подходы и проблемы // Психолингвистические проблемы функционирования слова в лексиконе человека: Монография / Под общ. ред. А.А. Залевской. – Тверь, 1999. – С. 9–101.
8. Торопцев И.С. Лексическая мотивированность (на материале современного русского литературного языка)// Учен. зап Орловский пед. ин-та. – Орел, 1964. – Т. 22. – С. 67-10.

ВИЖАГИҲОИ ПАЙДОИШИ НАВВОЖАҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МУОДИЛИ ОН БО ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола вижагиҳои пайдоиши наввожаҳо дар забони тоҷикӣ ва муодили он бо забонҳои русӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар мақола сабабҳои пайдоиши наввожаҳо дар забони тоҷикӣ ва усулҳои мухталифи тарҷумаи онҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ инъикос гардидаанд.

Муаллиф қайд намудааст, ки наввожа гуфта калимаҳоеро меноманд, ки онҳо аслан нав ё аввалин маротиба пайдошуда ва ё аз дигар забонҳо иктибос шудаанд. Вожаҳое мавҷуданд, ки онҳо дар забони адабӣ як муддат истифода шуда, сипас бо маънои нав зуҳур менамоянд ё вожаҳое мавҷуданд, ки як муддат дар забони оддӣ амал менамояд ва ба забони расмӣ мегузарад, чунин вожаҳо низ дар забон вазифаи наввожаро иҷро менамоянд. Ба андешаи муаллиф ин равад дар забони англисӣ хело фаъол аст.

Муаллифи мақола бештар ба таҳлилу омӯзиши наввожаҳое, ки дар даврони Истиқлолияти давлатӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик пайдо шудаанд, таваҷҷуҳ зоҳир намуда, андешаҳои худро бо мисолҳои мушаххас муқоиса намудааст.

Ба ақидаи муаллифи мақола, маҳз дар ду даҳсолаи охир дар забони адабии ҳозираи тоҷик бештари наввожаҳо ворид гардидаанд, ки омилҳои асосии он таҳаввулот дар самти рушди илму техника, сиёсат, муносибатҳои байналхалқӣ, фарҳангу ҳунар, ВАО ва ғайраҳо мебошанд.

Калидвожаҳо: *наввожа, забон, пайдоиши вожа, омилҳои тавлиди вожаҳо, забони муосири тоҷик, забони англисӣ, рушди илм ва техника,муодил.*

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ НОВЫХ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются особенности появления неологизмов в таджикском языке и их эквиваленты в русском и английском языках. В статье анализируются причины появления неологизмов в таджикском языке и разные способы их переводов на русский и английский языки.

Автор статьи подчеркивает, что неологизмы это новообразованные слова, или заимствованные из других языков слова.

В статье отмечается, что некоторые слова в определенный период используются, и по истечении некоторого времени они вновь появляются в другом облике или значении. Особенно активен этот процесс в английском языке.

Автор в основном анализирует новые слова, которые появились в современном таджикском языке в период государственной независимости, приводя необходимые примеры, сравнивает свои доводы конкретными примерами.

По мнению автора статьи только в двух последних десятилетиях современный таджикский язык был обогащен новыми словами и основными факторами словообразования являются развитие науки и техники, изменения,

происходящие в области политики, международных отношениях, культуры и искусства, СМИ и т.д.

Ключевые слова: *неологизм, язык, словообразование, факторы словообразование, современный таджикский язык, английский язык, развитие науки и техники, эквивалент.*

PECULIARITIES OF FORMING NEW WORDS IN TAJIK LANGUAGE AND THEIR EQUIVALENTS IN ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

The following article discusses formation of the neologisms in Tajik language and their equivalents in English and Russian languages. Beside that the article describes reasons of appearing of neologisms in Tajik language and ways of their translation into English and Russian languages. The author of the article mentions that neologisms are the words which are completely new or appeared for the first time or borrowed from other languages. It is mentioned in the article that there are some words in the literary language which are used for a while and after some time they appear by other meanings or the words which are used in plain language for some time and after a period of time they transformed into the official language and according to the author's idea such words also belong to neologisms and it is very important to mention that the up given condition is very active in English language. The author of the article pays particular attention to analysis and learning of neologisms which are appeared in modern Tajik language during the State Independence and the author tried to prove the issue by giving relevant examples and comparison. According to the ideas of the author of the article especially the last two decades were the periods during which the majority of neologisms entered into the modern Tajik language and the main causes can be the development of new technology, policy, international relations, culture and traditions, mass media and so on.

Keywords: *neologism, language, role, difficulty, learning, topical, problem, linguistic.*

Сведение об авторе: *Наджмиддинов Акбаршох Файзуллоевич - кандидат филологических наук, доцент кафедры европейских исследований, ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: 918-50-63-82, e-mail: akbar.n@mail.ru*

Information about the author: *Najmiddinov Akbarshoh Faizulloevich - candidate of philological sciences, docent of the department of European studies, TNU, address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe c., Rudaki avenue 17. Phone: 918-50-63-82, e-mail: akbar.n@mail.ru*

УДК 808.2+809.155.0

ОСНОВНЫЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ВВОДНЫХ СЛОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Ходжатов Б.Д.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

В последние годы все более актуальным становится анализ особых отраслей языкознания, таких как стилистика, фразеология, семасиология и другие лингвистические науки, что не представляется возможным без применения методов сопоставления. Такой подход позволяет раскрыть не только своеобразие того или иного языка, но и культуру его носителей, а также определить их изоморфные и алломорфные особенности.

В частности, одной из важных проблем в современном языкознании является сопоставительное изучение особенностей вводных слов и конструкций, их использование в художественном тексте, а также средства их выражения в других языках.

Целью настоящей статьи является анализ основных семантических групп вводных слов в русском языке и эффективности способов их передачи на таджикский язык. Для этого нами будут использованы примеры вводных слов, использованные в произведении Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и их переводы на таджикский язык.

Учёные-языковеды неоднозначны в своих определениях. Так, например, в энциклопедии «Русский язык» дается отдельно понятие «вводное слово» и «вводное предложение». Вводные слова – это слова, которые занимают в предложении автономную позицию и выполняют оценочно-квалификативную функцию, выражая различные аспекты субъективного отношения говорящего к сообщаемому. Вводное предложение – конструкция, формально соотносимая с предложением, но функционально аналогичная вводному слову. Как отмечает Бабайцева В.В., «вводными называются слова, словосочетания и предложения, при помощи которых говорящий выражает своё отношение к содержанию высказывания: уверенность или неуверенность и другие» [1, 154].

Следует отметить, что вводные конструкции (слова, словосочетания, предложения) вводятся в предложение в качестве автономных элементов для выражения отношения к содержанию или логико-стилистических особенностей высказывания.

Также в других источниках можно встретить следующее определение: «вводные конструкции – это слова, словосочетания и предложения, которые включаются (вводятся) в предложения для выражения того или иного отношения говорящего к содержанию высказывания и повышают выразительность речи» [6, 106].

Разумовская М.М. более лаконична в определении: «вводные конструкции – это вводные слова, сочетания слов, предложения, при помощи которых говорящий (пишущий) выражает свое отношение к тому, что он сообщает» [11, 92].

Как видим, среди авторов различных источников научных работ нет единодушия, так как вводные конструкции - более широкое понятие, вбирающее в себя и вводные слова и вводные предложения.

В своей работе мы остановимся на определении вводных слов и конструкций, данном Валгиной Н.С., Розенталя Д.Э., Фоминой М.И.

Так, вводными называются слова, грамматически не связанные с членами предложения, не являющиеся членами предложения и выражающие отношение говорящего к высказываемой мысли, характеризующие способ ее оформления и т.п. Например: … *Очень, очень оригинально, но… меня, собственно, не эта часть вашей статейки заинтересовала, а некоторая мысль, пропущенная в конце статьи, но которую вы,* ***к сожалению****, проводите только намеком, неясно…* (Ф.М. Достоевский)

Также автор отмечает, что значения, присущие вводным словам и словосочетаниям, могут выражаться целыми предложениями, которые сохраняют интонационные особенности вводных конструкций. Например: - Те, **я думаю,** - отвечал Разумихин, поняв цель вопроса, - и будут, конечно, про свои семейные дела говорить. Я уйду. Ты, как доктор, разумеется, больше меня прав имеешь. Опираясь на классификацию, предложенной Н.С. Валгиной проведён анализ примеров:

I. Так большую группу составляют вводные слова и словосочетания с модальным значением, выражающие оценку говорящим степени достоверности сообщаемого (уверенность, предположение, сомнение, неуверенность и т.п.): *конечно, несомненно, безусловно, бесспорно, очевидно, без всякого сомнения, вероятно, по всей вероятности, по сути дела, разумеется, само собой разумеется, может быть, должно быть, наверное, пожалуй, по-видимому, действительно* и др. Например:

1. "**Должно быть**, верхний ящик, - соображал он" (9, 22). - "**Ба хаёлам**, бояд дар қутии болои ҷевон бошад", - тахмин мекард ӯ (10, 10).

2. Я вам, Алена Ивановна, **может быть**, на днях, еще одну вещь принесу…серебряную…хорошую…папиросочницу одну…вот как от приятеля ворочу… - Он смутился и замолчал (9, 22). – Ман ба шумо баъди ду-се рӯз, **шояд**, боз як чиз биёрам, Алёна Ивановна ... аз нуқра ... кори калон ... як қутии папирос ... ҳамин ки вайро аз ҷӯраам гашта гирифтам, мебиёрам ... - Ҷавон инро гуфта, хиҷолат кашиду лаб фурӯ баст (10, 11).

3. Действительно, на его платье и даже в волосах кое-где виднелись прилипшие былинки сена (9, 26). – **Дар ҳақиқат**, дар сару либоси вай, ҳатто дар мӯйҳояш хасу хошок ҷо-ҷо часпида монда буд (10, 16).

Как видно из примеров, вводные слова, **должно быть, может быть, действительно** в таджикском языке выражены вводными конструкциями **ба хаёлам** (предположение)**, шояд** (предположение)**, дар ҳақиқат** (уверенность). Вводное сочетание **должно быть** переведено на таджикский язык подбором эквивалента **ба хаёлам**, который адекватно передаёт семантику единицы оригинала, хотя переводится на русский язык как **по-моему,** вводное сочетание **может быть** передано модальным словом **шояд**, а вводное слово **действительно** эквивалентом **дар ҳақиқат.** Следует отметить, что если вводное слово **может быть** в русском языке образовано из двух компонентов, то в таджикском языке оно выражено односложным модальным словом **шояд**, а со вводным словом **действительно** дело обстоит иначе, оно передано на таджикский язык эквивалентом из двух основ **дар ҳақиқат,** хотя по семантике они полностью совпадают.

Рассмотрим другие примеры из этой семантической группы:

1. **Очевидно,** Мармеладов был здесь давно известен. Да и наклонность к витиеватой речи приобрел, вероятно, вследствие привычки к частым кабачным разговорам с различными незнакомцами (9, 27). – **Аз афти кор**, Мармеладов дар

ин ҷо кайҳо боз одами маълуму машҳур буд. Ба суханпардозиҳо ҳам, аз афташ, дар натиҷаи одат намуданаш ба сӯҳбат дар майхонаҳо ба ҳар хел одамони ношинос майлу рағбат пайдо карда буд (10, 27).

«А, впрочем, я слишком много болтаю. **Пожалуй**, впрочем, и так: оттого болтаю, что ничего не делаю… Совсем не серьезно. Так, ради фантазии сам себя тешу: игрушки! Да, **пожалуй**, что и игрушки!» (9, 18). - "... Воқеан, ман аз ҳад зиёд варқосӣ мегӯям. Аз он сабаб ҳам ба коре азм намекунам, ки мелаққам. Вале**, эҳтимол**, сурати ҳол ин бошад: аз он сабаб мелаққам, ки ба коре азм намекунам... Магар ин рафтори ман ҷиддист? Ҳаргиз ҷиддӣ нест. Ҳамту, ба хотири хаёлҳои рангинам худро тасаллӣ медиҳам; ҳамаи ин хаёлбандӣ ҳасту бас! Ҳа, **дар воқеъ**, хаёлбандӣ аст!" (10, 5).

В вышеприведённых примерах вводное слово **очевидно** на таджикский язык переведено фразеологическим вводным оборотом **аз афти кор,** который вполне адекватно передаёт семантику единицы оригинала, а вводное слово **пожалуй** подбором эквивалента **эҳтимол** и **дар воқеъ.** В первом случае эквивалент **эҳтимол** равнозначен вводному слову **пожалуй,** а во втором случае вводное слово **дар воқеъ** с точки зрения лексического значения не совпадает со вводным словом **пожалуй**, но содержание предложения не нарушается.

II. Оценку сообщаемых фактов с точки зрения их обычности выражают вводные слова *бывает, случается, как водится, как всегда, по обыкновению, по обычаю* и др.

Обратимся к примерам:

1. Путь же взял он по направлению к Васильевскому острову через В-й проспект, как будто торопясь туда за делом, но, **по обыкновению своему**, шел, не замечая дороги, шепча про себя и даже говоря вслух с собою, чем очень удивлял прохожих. Многие принимали его за пьяного (9, 36). – Вай ба воситаи хиёбони В[1] ба воситаи ҷазираи Васильевск роҳ сар кард, гӯё ба он тараф аз паи коре шитоб мекарда бошад, аммо **аз рӯи одати ҳамешагиаш**, ба зери пояш нигоҳе накарда ва худ ба худ пичир-пичир карда ва ҳатто худ ба худ гап зада мерафту бо ин кораш роҳгузаронро бағоят ба ҳайрат меандохт. Бисёр касон вайро маст гумон мекарданд (10, 49).

2. По обыкновению своему, он, оставшись один, с двадцати шагов впал в глубокую задумчивость. Взойдя на мост, он остановился у перил и стал смотреть на воду. А между тем над ним стояла Авдотья Романовна (9, 274). **-** Ӯ **аз рӯи одати худ,** бист қадам ҳам роҳ нагашта, ғарқи хаёлу андешаҳои бепоён шуд. Ба сари кӯпрук баромада, назди деворaи он бозистод ва ба об чашм дӯхт. Ҳамин вақт андаке дуртар аз ӯ Авдотья Романовна истода буд (10, 571).

В ранних двух примерах вводное сочетание **по обыкновению своему** переведено на таджикский язык в двух вариантах: **аз рӯи одати ҳамешагиаш** и **аз рӯи одати худ,** что говорит о вариативности перевода данного сочетания. Оба варианта по семантике тождественны, единственное отличие наблюдается в составе эквивалента таджикского языка. Во втором сочетании слово **ҳамешагиаш** заменено на **худ** во избежании тафтологии, но в обоих случаях это никак не влияет на семантику вводной конструкции.

Следует обратить внимание на то, что в некоторых случаях вводные слова не переведены на таджикский язык, семантика предложения передана без их участия. Например, вводное слово **бывало** в следующих двух примерах переводчиком никак не выражено:

1. - Было же это, государь мой, назад пять недель. Да… Только что узнали они обе, Катерина Ивановна и Сонечка, господи, точно я в царствие божие переселился. **Бывало**, лежи, как скот, только брань! А ныне: на цыпочках ходят, детей унимают: «Семен Захарыч на службе устал, отдыхает, тш!» (9, 26). – Ин воқеа, алоҳазрати ман, панҷ ҳафта аз ин пеш рӯй дода буд. Ҳа... Ҳамин ки ҳардуи онҳо, Катерина Ивановна ва Соняҷон, аз даромадани ман ба хизмат воқиф гаштанд, худоё, ман гӯё ба ҷаннати рӯи замин афтодам. **Пештар** кас ҳайвон барин мехобид, ҳеҷ кас намепурсид, ки ту зиндаӣ ё мурдаӣ, фақат ҳақорату ҷангу ҷанҷол буд! Акнун бошад: ҳама нӯк-нӯки по мегарданд, кӯдакҳоро ором карда мегӯянд: “Ҷим Семён Захарович аз кор монда шуда омадагӣ, дам мегирад!” (10, 25].

3. А часы эти я, действительно, все семь лет, каждую неделю сам заводил, а забуду - так всегда, **бывало**, напомнит. На другой день я уж еду сюда (9, 167). - Ман дар воқеъ, ин соатро дар давоми ҳафт сол, ҳар ҳафта худам метофтам, **агар фаромӯш кунам,** - вай ҳамеша ба хотирам меовард. Рӯзи дигар ман ба ин тараф равона шудам (10, 337).

III. Одной из самых часто употребляемых групп вводных слов и словосочетаний, по мнению учёных, является группа вводных слов, выражающих эмоциональную оценку сообщаемого (радость, сожаление, удивление, негодование и т.п.): *к счастью, к радости, к удовольствию, к сожалению, к несчастью, к удивлению, к изумлению, к огорчению, к прискорбию, к досаде, странное дело, неровен час, чего доброго, как нарочно* и др. В наших примерах также подтверждается ранее утверждение. Укажем на некоторые из них:

1. И он стал на колени середи тротуара, **к счастью**, на этот раз пустынного.

- Перестаньте, прошу вас, что вы делаете? — вскричала встревоженная до крайности Пульхерия Александровна.

- Встаньте, встаньте! - смеялась и тревожилась тоже Дуня (9,122). - Инро гуфта ӯ дар миёнаҷои пиёдагард, **ки ҳарчӣ ин дафъа хилват буд,** сари зону истод.

- Бас кунед, илтимос мекунам, шумо чӣ кор мекунед? - Пульхерия Александровна, бағоят ба изтироб афтода фарьёд кашид (10, 238).

2. **К счастью**, была готовая тема для разговора, и он поскорей за нее уцепился (6, 126). - **Ҳар чи,** барои гуфтугузор мавзӯъ тайёр буд ва ӯ фавран ба ҳамин мавзӯъ часпид (10, 251).

Некоторые вводные слова в языке перевода выражены вводными предложениями, к примеру, вводное слово **к счастью** выражающее эмоциональную оценку сообщаемого переведено на таджикский язык вводным предложением **ҳарчӣ ин дафъа хилват буд,** а во втором примере это же слово передано вводным словом **ҳар чи,** т.е. автор для адекватности перевода выбирает именно такой способ передачи. Любопытно, что вводное слово **ҳарчӣ** в тексте перевода встречается в разных формах: **ҳарчӣ** и **ҳар чи.** По последним правилам орфографии таджикского языка данное вводное слово пишется слитно и с ударным и (ӣ) **ҳарчӣ.**

Рассмотрим другие примеры из этой группы:

1. **К удивлению моему**, одного сторублевого билета, в числе прочих, не оказалось (9, 224). - Бинам, ки аз байни пулҳо якто садсӯма нест, **ҳайрон шудам** (10, 224).

2. Но теперь, **странное дело,** в большую такую телегу впряжена была маленькая, тощая, саврасая крестьянская клячонка, одна из тех, которые — он часто это видел — надрываются иной раз с высоким каким-нибудь возом дров

или сена... (9, 45). – Лекин ин дафъа **ачобат дар ин буд**, ки ба ҳамин хел як аробаи калон як саманди хурди лоғармиёни деҳқонӣ қатӣ карда шуда буд, ин яке аз ҳамон самандҳое буд, ки - вай инро бисьёр дидааст - баъзан аробаи ҳезум ё худ хошоки то тепааш бор кардашударо кашида натавониста маъюб мешаванд... (10, 68).

Следует отметить, что в приведённых примерах вводная конструкция **к удивлению моему** на таджикский язык передана предложением **ҳайрон шудам,** а **странное дело** предложением **ачобат дар ин буд,** что свойственно таджикскому языку, так как на сегодняшний день данные конструкции в грамматике таджикского языка представлены только вводными предложениями.

IV. На связь мыслей, последовательность изложения указывают вводные слова и словосочетания *во-первых, во-вторых* и т.д., *с одной стороны, с другой стороны, наконец, наоборот, напротив, однако, в общем, в частности, кстати, кстати сказать, итак, следовательно, значит, кроме того, например, так, таким образом* и др. Например:

1**. Кстати,** он был замечательно хорош собою, с прекрасными темными глазами, темно-русс, ростом выше среднего, тонок и строен (9, 18). - **Дар воқеъ,** вай бағоят ҷавони барно буд, чашмони сиёҳи зебое дошт, худаш малларанги сабзинатоб, қадаш аз миёна боло, ҷусааш борик, қоматаш мавзун буд (10, 5).

2**. Наконец,** он прямо посмотрел на Раскольникова и громко и твердо проговорил:

- А осмелюсь ли, милостивый государь мой, обратиться к вам с разговором приличным? (9, 26). – **Ниҳоят** вай рост ба Раскольников диққаткорона чашм дӯхту бо овози баланд ва бо оҳанги қатъӣ гуфт:

- Ҷаноби мӯҳтарам, агар ба шумо малол наояд, ман мехостам барои сӯҳбати муаддабона кардан ба шумо муроҷиат намоям (10, 15).

3. Вот вы знаете, **например**, заранее и досконально что сей человек, сей благонамереннейший и наиполезнейший гражданин, ни за что вам денег не даст, ибо зачем, спрошу я, он даст? (9, 27).

– Ана, **масалан шумо**, пешакӣ медонед, нағз медонед, ки фалон кас, фалон гражданини накӯкортарин ва хайрхоҳтарин ба ҳеҷ ваҷҳ ба шумо пул қарз намедиҳад, чунки вай барои чӣ бояд пул қарз диҳад? (10, 17).

4. Раскольников не привык к толпе и, как уже сказано, бежал всякого общества, **особенно** в последнее время (9, 24). – Раскольников ба издиҳом одат накарда буд ва чунон ки дар боло гуфта гузаштем, аз ҳама гуна ҷамъият, **алалхусус** вақтҳои охир канорачӯӣ мекардагӣ шуда буд (10, 13).

5. Полтора года уже будет назад, как очутились мы, **наконец**, после странствий и многочисленных бедствий, в сей великолепной и украшенной многочисленными памятниками столице (9, 27). - Якуним сол мешавад, ки мо **ниҳоят**, баъди сарсониҳою саргардониҳои зиёде аз азобу машаққатҳои сахте ба ин пойтахти пуршукӯҳи бо ҳайкалҳои ёдгорӣ зинатёфта афтода мондем (10, 21).

В примерах с вводными словами, **кстати, наконец, например**, **особенно** произведён подбор эквивалентов **дар воқеъ, ниҳоят, масалан, алалхусус** которые обеспечивают полную адекватность передачи данных единиц.

6. Сам всегда уважал образованность, соединенную с сердечными чувствами, и, **кроме того,** состою титулярным советником (9,26). – Худи ман нисбат ба соҳибмаърифатие, ки бо соҳибдилӣ пайваста бошад, ҳамеша эҳтироми комил доштам. **Ҳаминашро бояд бигӯям**, ки ман мушовири соҳибунвон ҳастам (10, 15).

Из последнего приведённого примера данной классификации видно, что вводное слово **кроме того** в таджикском языке выражено вводным предложением **ҳаминашро бояд бигӯям,** которое по составу резко отличается, но вполне равнозначно передаёт семантику предложения.

V. Многие вводные слова и словосочетания указывают на приемы и способы оформления мыслей, на экспрессивный характер высказывания: *словом, одним словом, короче говоря, вообще говоря, иначе говоря, так сказать, другими словами, лучше сказать, грубо выражаясь, мягко выражаясь, по правде говоря, между нами говоря, смешно сказать, сказать по совести* и др. Например:

1. Но скоро он впал как бы в глубокую задумчивость, даже **вернее сказать,** как бы в какое-то забытьё, и пошёл уже не замечая окружающего, да и не желая его замечать (9, 18]. – Аммо дере нагузашта ӯ гӯё ба хаёлу андешаҳои чуқуре фурӯ рафт, **аниқтараш**, ҳатто гӯё ба як навъ ҳолати мадҳушӣ афтод ва ба давру пеши худ нимнигоҳе накарда, ҳатто ба давру пешаш нигоҳ кардан ҳам нахоста, ба роҳаш давом кард (10, 5-6).

2. А между тем... о, если б она пожалела меня! Милостивый государь, милостивый государь надобно же, чтоб у всякого человека было хоть одно такое место, где бы его пожалели (9, 27)! – **Аммо** ... кошкӣ дили вай ба ман месӯхту раҳмаш меомад! Ҷаноби мӯҳтарам, ҷаноби мӯҳтарам, охир ҳар як кас бояд лоақал ҳамин хел даргоҳе дошта бошад, ки дар он ҷо ба вай раҳм кунанду дилашон ба вай сӯзад (10, 19).

3. Короче, несмотря на доброе и благородное обращение Марфы Петровны, супруги господина Свидригайлова, и всех домашних, Дунечке было очень тяжело, особенно когда господин Свидригайлов находился, по старой полковой привычке своей, под влиянием Бахуса (9, 38). – **Алқисса,** ба муомилаи нағзу олиҷанобонаи ҳамсари ҷаноби Свидригайлов - Марфа Петровна ва ҳамаи аҳли хонадон нигоҳ накарда, Дунечка бисьёр азоб мекашад, алалхусус вақте ки ҷаноби Свидригайлов аз рӯи одати кӯҳнаи дар полк пайдо кардааш маст мешуд, Дунечка чӣ кор кардани худро намедонист (10, 39).

Вводные констукции **вернее сказать и короче** переданы на таджикский язык подбором эквивалентов **аниқтараш и алқисса,** что соответствует по семантике**,** а вводная конструкция **а между тем** союзом **аммо,** который лексически не совпадает**,** но содержание предложения передаётся адекватно.

VI. Также существует ряд вводных слов и словосочетаний, указывающих на источник сообщаемого: *по словам, по сообщению, по мнению, по слухам, по сведениям, по-моему, по-твоему* и т.п., *дескать, мол, по моим расчетам, с точки зрения, как известно* и др.

1. Теперь же обращусь к вам, милостивый государь мой, сам от себя вопросом приватным: много ли может, **по-вашему**, бедная, но честная девица честным трудом заработать?... (9, 29) – Акнун ман ба шумо муроҷиат мекунам, ҷаноби мӯҳтарми ман, **бемалол бошад**, ба ҳамин саволи ғайрирасмии ман ҷавоб медод: **ба хаёли шумо,** духтари камбағал, вале ҳалолу пок бо меҳнати ҳалолаш чӣ қадар пул ёфта метавонад?... (10, 22).

2. Петр Петрович встретил ее «ласково и вежливо», **впрочем**, с некоторым оттенком какой-то веселой фамильярности, приличной, впрочем, такому почтенному и солидному человеку, как он, в отношении такого юного и в некотором смысле интересного существа (9, 213). - Пётр Петрович ӯро бо “меҳрубонӣ ва хуш” пазиро̄й кард, дар ин дам дар чеҳраи ӯ як навъ ифодаи бетакаллуфии шӯх падид омада буд ва ба фикри Пётр Петрович ин ифодаи чеҳра

ба ӯ барин як шахси мӯътабарубосалобат дар аснои дучор шудан бо ин гуна духтари ҷавону ба як маънӣ хеле ҷолиб комилан муносиб буд (10, 437).

3. - Ну, продолжай же, — сказал Зосимов, — что дальше?

- Да что дальше? Только что он увидал серьги, как тотчас же, забыв и квартиру, и Митьку, схватил шапку и побежал к Душкину и, получил от него рубль, а ему соврал, что нашел на панели, и тотчас же загулял (9, 87). - Канӣ, давомашро шунавем, - гуфт Зосимов, - баъд чӣ шуд?

- Баъд чӣ мешуд? Ҳалқаро дидан замон ҳам квартира ва ҳам ва ҳам Митькаро ба тамом фаромӯш мекунаду телпакашро чанг зада гирифта, ба пеши Душкин тохта меравад ва **чунон ки ман нав гуфтам**, аз вай як сӯм мегирад, ин пулро аз роҳи пиёдагард ёфтам мегӯяд ва ба ин пул айшу нӯш мекунад (10, 166).

Вводные единицы **по-вашему** и **по мнению Петра Петровича** переведены на таджикский язык эквивалентами **ба хаёли шумо** и **ба фикри Пётр Петрович,** но во втором случае вводная конструкция **ба фикри Пётр Петрович** в предложении не обособлена. В третьем примере данной классификации вводное слово **как известно** выражено **чунон ки ман нав гуфтам,** где ключевую роль играет предлог **чунон ки.** Обе конструкции и в русском и в таджикском языках указывают на источник сообщения и по семантике полностью совпадают. Следует также констатировать, что в определённых случаях в тексте перевода можно обнаружить вводные слова, в то время как в данном контексте оригинала таковые отсутствуют. Об этом свидетельствуют примеры 1 и 3 данной группы.

VII. Особую группу составляют вводные слова и словосочетания, обращенные к собеседнику или к читателю с целью привлечь его внимание к сообщаемому, внушить определенное отношение к излагаемым фактам: *видишь (ли), видите (ли), понимаешь (ли), понимаете (ли), пойми, поймите, вообразите себе, извините, простите, пожалуйста, сделайте милость, помнишь (ли), помните (ли), помилуйте, послушайте, согласитесь, заметьте себе, позвольте* и др.

1. Позвольте, молодой человек: можете ли вы… Но нет, изъяснить сильнее и изобразительнее: не можете ли вы, а осмелитесь ли вы, взирая в сей час на меня, сказать утвердительно, что я не свинья? (9, 27). – **Лутфан**, ба ҳамин суол ҷавоб диҳед, йигит: оё шумо метавонед, оё шумо ҷуръат доред, ки ҳозир ба ман нигариста гӯед, ки ман ҳайвонам? (10, 18).

2. Позвольте ещё вас спросить, так, хотя бы в виде простого любовытства: изволили вы ночевать на Неве, на сенних барках (9, 26)

– **Агар иҷозат диҳед**, аз шумо боз як чиз пурсам. Лоақал аз рӯи кунҷковии муқаррарӣ: оё шумо ягон вақт дар дарьёи Нева дар киштии хошоккашон хобида будед (10, 16).

3. Такова уж черта моя! **Знаете ли, знаете ли**, государь мой, что я даже чулки её пропил? Не башмаки-с, либо это хотя сколько-нибудь походило бы на порядок вещей, а чулки, чулки её пропил-с! (9, 28]. – Хислати ман ҳамин аст! **Оё шумо медонед, шумо медонед**, алоҳазратам, ки ман ҳатто ҷуроби вайро фурӯхта арақ, задам? Пойафзолашро не, агар пойафзол мебуд, он қадар алам намекард, чунки пойафзол қимматтар меистад, ман ҷуробашро, ҷуробашро фурӯхта арақ задам (10, 19).

4. **Понимаете ли, понимаете ли вы,** милостивый государь, что значит, когда уже некуда больше идти? Нет! Этого вы не понимаете... (9, 28). – **Шумо мефаҳмед, оё шумо мефаҳмед,** ҷаноби мӯҳтарам, илоҷи дигар чӣ маънӣ дорад? Не! Шумо инро ҳанӯз намефаҳмед... (10, 21)

В примерах данной группы вводное слово **позвольте** в одном предложении передано предложением **агар иҷозат диҳед**, что вполне эквивалентно, но во втором предложении вводным словом **лутфан,** который переводится на русский язык как **пожалуйста**, что автором перевода предпринято во избежание повтора. Думаю, что для читателя это не столь заметно. Далее, вводные конструкции **знаете ли, знаете ли** и **понимаете ли, понимаете ли вы** переведены подбором эквивалентов **оё шумо медонед, шумо медонед** и **шумо мефаҳмед, оё шумо мефаҳмед,** которые адекватно передают семантику данных конструкций.

Таким образом, мы рассмотрели некоторые семантические группы вводных слов, использованных в произведении Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание». Анализ показал, что наиболее употребительными в произведении «Преступление и наказание» являются вводные слова с модальным значением, выражающие оценку говорящим степени достоверности сообщаемого.

Относительно средств передачи русских вводных слов романа «Преступление и наказание» на таджикский язык следует отметить, что самым продуктивным способом оказался подбор эквивалентных языковых соответствий.

Литература

1. Бабайцева В.В. Русский язык. Теория: Учебник для 5 – 9 классов образовательных учебных заведений / В.В. Бабайцева, Л.Д. Чеснокова. – М.: Просвещение, 1992. - 203 с.
2. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис. Пунктуация: Учебник для вузов. - М., 1981. - 142 с.
3. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики. - М., 1935.- 240 с.
4. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М., 1959. – 624 с.
5. Валгина Н.С. Современный русский язык: Учебник [Электронный ресурс] / Н.С. Валгина, Д.Э. Розенталь, М.И. Фомина; МГУП. - Режим доступа: http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook107/01/part-174.htm#i11662 (дата обращения 18.01.2014)
6. Вакурова О.Ф. Русский язык: большой справочник для школьников и поступающих в вузы / О.Ф. Вакурова и др. – 2-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2007. – 106 с.
7. Грамматика современного таджикского лиературного языка.-Душанбе: Дониш, 1989.- 224 с.
8. Достоевский Ф.М. Д 70 Избранные сочинения /Редкол.: Г. Беленький, П. Николаев; Сост., вступ. статья, примеч. Н. Якушина. – М.: Худ. лит., 1990. - 606 с.
9. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание: Роман в шести частях с эпилогом. - 3-е изд. - М.: Дет. лит., 1981. – 400 с.
10. Достоевский, Ф.М. Ҷиноят ва ҷазо; Роман, Иборат аз шаш қисм бо хотимааш (Тарҷ. Шамсӣ Собир). - Душанбе: Ирфон, 1984. - 656 с.
11. Разумовская М.М. Русский язык. 8 класс: Учебник для общеобразовательных учреждений / М.М. Разумовская и др. - М.: Дрофа, 2008. - 124 с.
12. Селезнева Л.Б. Русский язык. Орфография и пунктуация. Обобщающие алгоритмы и упражнения: Учебное пособие / Л.Б. Селезнева. - М.: Дрофа, 2006. – 279 с.

ОСНОВНЫЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ВВОДНЫХ СЛОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена семантическому анализу вводных слов в русском языке и их соответствиям в таджикском языке.

Автором проведён анализ основных семантических групп вводных слов в русском языке и эффективности способов их передачи на таджикский язык с использованием примеров вводных слов, использованных в произведении Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и их переводов на таджикский язык. Приведены определения учёных-языковедов относительно вводных слов, в которых прослеживается их разнообразный подход к данному понятию. Опираясь на классификацию, предложенной Н.С. Валгиной, автор перечисляет семантические группы вводных слов, приводит примеры из романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и средств их передачи на таджикский язык из таджикского текста романа «Ҷиноят ва ҷазо». Выделяя вводные слова из приведённых примеров, автор находит их соответствия в тексте перевода, определяет их статус в таджикском языке и раскрывает причину их использования переводчиком. На основе анализа определяются средства и способы передачи вводных слов с русского языка на таджикский язык.

Автор отмечает, что наряду с традиционными средствами и способами передачи единиц одного языка на другой как, например, подборкой эквивалентных языковых соответствий, в тексте перевода встречаются другие, вполне адекватно передающие семантику исходного текста.

В заключении кратко охарактеризованы основные семантические группы вводных слов в русском языке и дана оценка средств их передачи на таджикский язык переводчиком в тексте перевода «Ҷиноят ва ҷазо».

Ключевые слова: *вводные слова, соответствие, художественный текст, стилистика, фразеология, семасиология, методы сопоставления, семантические группы, определение, автономная позиция, субъективное отношение, уверенность, предположение, сомнение.*

ГУРӮҲҲОИ АСОСИИ СЕМАНТИКИИ КАЛИМАҲОИ ТУФАЙЛӢ ДАР ЗАБОНИ РУСӢ ВА УСУЛҲОИ БАРГАРДОНИ ОНҲО БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақола ба таҳлили маънои калимаҳои туфайлӣ дар забони русӣ ва муодилҳои онҳо дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст.

Муаллиф бо истифода аз мисолҳои калимаҳои туфайлии асари Ф.М. Достоевский “Преступление и наказание” (Ҷиноят ва ҷазо) ва тарҷумаи тоҷикии он тобишҳои маънои асосии калимаҳои туфайлӣ дар забони русӣ ва ҳусни баргардони онҳоро ба забони тоҷикӣ таҳлил намудааст. Дар мақола якчанд таърифи олимони забоншинос оид ба калимаҳои туфайлӣ оварда шудааст, ки аз гуногун будани назари онҳо нисбат ба мафҳуми мазкур шаҳодат медиҳад. Ба таснифоти пешниҳодкардаи Н.С. Валгина такя намуда, муаллиф гурӯҳҳои маънои калимаҳои туфайлии забони русиро баён менамояд, аз романи номбурда мисол оварда, воситаҳои баргардон намудани онҳоро ба забони тоҷикӣ аз матни тоҷикии роман нишон медиҳад. Муаллиф бо мисолҳои мушаххас калимаҳои туфайлиро дарёфт намуда, муодилҳои онҳоро дар матни тарҷума нишон медиҳад, мақоми онҳоро муайян менамояд ва асосҳои истифодаи онҳоро аз тарафи тарҷумон баён месозад. Дар асоси натиҷаҳои таҳлил восита ва

усулҳои тарҷумаи калимаҳои туфайлӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ муайян карда мешавад.

Муаллиф қайд менамояд, ки дар баробари восита ва усулҳои анъанавии гузариш аз як воҳиди забон ба воҳиди забони дигар, масалан, интихоби муодилҳои забонӣ, дар матни тарҷума усулҳои дигар низ дида мешаванд, ки тобишҳои маъноии воҳидҳои забонии матни аслиро пурра ифода менамоянд.

Дар хотима гурӯҳҳои асосии семантикии калимаҳои туфайлӣ дар забони русӣ баррасӣ гардида, ҳамчунин воситаҳои муодилнок ва усулҳои интиқоли онҳо ба забони тоҷикӣ дар асоси матни тоҷикии «Ҷиноят ва ҷазо» арзёбӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *калимаҳои туфайлӣ, муодил, матни бадеӣ, услубшиносӣ, фразеология, маъношиносӣ, методҳои муқоисавӣ, гурӯҳҳои семантикӣ, таъриф, мавқеи автономӣ, муносибати субъективӣ, боварӣ, тахмину гумон, шубҳаву гумон.*

THE MAIN SEMANTIC GROUPS OF THE INTRODUCTORY WORDS IN THE RUSSIAN LANGUAGE AND WAYS OF THEIR TRANSFER INTO TAJIK LANGUAGE

The article deals with the semantic analysis of parenthesis in the Russian Language and their equivalence in the Tajiki Language.

The author has conducted an analysis of the semantic groups of parenthesis and efficiency of their translation into the Tajiki Language by using examples from “Crime and Punishment” by Fyodor M. Dostoevskiy and its Tajiki version.

The author has also given the view of linguists regarding the parenthesis who have different approaches to the issue in question. Based upon classification by N.S. Valgina, the author lists semantic groups of parenthesis, gives examples from the mentioned novel and analyzes the translations into Tajiki. By selecting parenthesis examples from the sentences, the author finds their equivalence in the translation text, defines their status in the Tajiki Language and justifies the use of translation procedures.

The author also analyzes the translation of the sentences with the parentheses from Russian into Tajiki. He underlines that alongside with the traditional ways of translation of language units from one language into another, for instance, using equivalences, there are also other techniques conveying the semantics of parenthesis.

In conclusion, the author briefly gives his resume of the main semantic groups of parenthesis in the Russian Language and assesses the quality of their translation into the Tajiki Language based upon the Tajiki text.

Keywords: *parenthesis, equivalence, fiction text, stylistics, phraseology, semasiology, comparative methods, semantic groups, definition, autonomous position, subjective attitude, confidence, assumption, doubt.*

Сведения об авторе: *Ходжатов Бахтиёр Давлатджонович – старший преподаватель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода.* ***Адрес:*** *734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 907424287, E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com*

Information about the author*: Hojatov Bakhtiyor Davlatjonovich - senior lecturer of the Department of Comparative Linguistics and Translation theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda.* ***Address:*** *734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 907424287, E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com*

УДК 800.92(575.3) (802.0)

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ КОНСЕПТИ «ДИЛ» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ)

Маҳмудзода М.А.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Забон ва фарҳанг аз ҳам ҷудонопазиранд. Онҳо ҳамеша таҳти таъсири мутақобилаи ҳамдигар қарор доранд. Забон таҷассумгари фарҳанги халқ буда, он на танҳо дунёи воқеӣ, ҳодисаҳои ▯ақиқии инсонро, балки худогоҳии ҷамъиятии халқ, тафаккури онҳо, хусусиятҳои миллӣ, анъана, расму оин, арзишҳои миллӣ ва дунёи руёии онро инъикос менамояд.

Ба ақидаи Бердяев Н. А.: «Фарҳанг – ин хотираи таърихии халқ мебошад. Забон бошад, тавассути кори кумулиятивии фарҳанг онро ҳифз намуда, мусоҳибаи наслҳои на танҳо гузаштаро бо ҳозира, балки ҳозираро бо оянда таъмин менамояд» [1, с.96].

Мероси фарҳангии халқ, пеш аз ҳама, дар воҳидҳои фразеологӣ сабт шуда, дар он фарҳанги халқ, анъана, урфу одат, расму оин, нигоҳи инсон ба зиндагӣ ва ҳатто хусусиятҳои миллӣ инъикос ёфтаанд.

Воҳидҳои фразеологӣ дунёи хурди махсус буда, ▯ам аз расму оин▯ои одобу рафтор ва ▯ам аз тафаккури солим иборат мебошад, ки дар панду ▯икмат▯ои мухтасар инъикос ёфта, аз насли гузашта ба насли оянда мерос гузошта мешавад. [2, с.37]. Дар во▯ид▯ои фразеологӣ иттилои фар▯ангӣ доир ба дунёи и▯оташуда ё хал▯ияти муайяне ифода ёфтааст.

Бинобар ин омӯзиши фарҳанг дар асоси забон яке аз усулҳои машҳуру босамар ба шумор меравад.

Дар забоншиносии муосир тамоюли омӯзиши забон ҳамчун усули сермаҳсули шарҳи фарҳанги халқ мушоҳида карда мешавад. Забон ин роҳ ба дарки низоми тафаккур ва фаҳмиши табиати инсонӣ мебошад. Ба ақидаи Л. Елмслев забон «метавонад роҳеро ҳам ба дарки сабки шахсият ва ҳам ба ҳодисаҳои ҳаёти насли гузашта кушояд» [3, с.131].

Дар мақола мавқеи истифодаи мафҳуми «дил» дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил мегардад. Қайд бояд кард, ки доир ба фразеологизмҳо дар забоншиносии тоҷик аз ҷониби забоншиносон Маҷидов Х., Фозилов М., Холов П., Хушенова С.В. ва дигарон корҳои зиёди бунёдие ба сомон расидаанд, ки онҳо дар таҳқиқи минбаъдаи фразеологизмҳо дар муқоиса бо дигар забонҳо заминаи мустаҳакамеро мегузоранд. Аз ин рӯ, ҳамчун як мафҳум муқоиса намудани ҷузъҳои ҷудогонаи фразеологизмҳои забони тоҷикӣ бо дигар забонҳо, аз он ҷумла бо забони англисӣ роҳи фарохе кушода аст. Аз нуқтаи назари забоншиносон мафҳум – ин як ҳодисаи умумӣ буда, дарки арзиши он аз тарафи инсон муайян мегардад.

Степанов Ю. С. вожаи «мафҳум»-ро баён намуда, бар он ақида аст, ки мафҳум ин истилоҳест, ки барои шарҳ додани манбаъҳои воҳидҳои тафаккурӣ ва идроки рӯҳии мо ва ҳамон маълумотеро, ки дониш ва малакаи инсон инъикос мекунад, хизмат мерасонад» [4, с. 40-43]

Ҳамин тавр, «мафҳум» воҳиди тафаккури ҷамъиятиест, ки ҷузъҳои дунёи ҳақиқӣ ва олиро инъикос мекунад ва дар хотираи миллии соҳибзабонон ҳамчун мабдаи воқеияти даркшаванда ҳифз мешавад.

Ҷаҳонбинии инсон ба таҷрибаи физикӣ ва амалиёти рӯҳонии ӯ вобаста аст. Тавассути он тасвири дунёи фарҳангӣ, ки бо тасвири забонӣ алоқаманд аст, пайдо мешавад. Тасвири забонии муҳити атрофи халқиятҳо хусусиятҳои хосу фарқунанда доранд, ки ин вобаста ба таърих, урфу одат, шароити зиндагӣ ва инкишофи идроки ҷамъиятӣ вобаста аст.

Дил узви асосии инсон ба шумор меравад, ки бидуни он инсон зиндагӣ карда наметавонад. Аз ин рӯ, дар дарки ин мафҳум бисёр хусусиятҳои умумӣ дар тасвири дунявии халқиятҳои гуногун вуҷуд доранд. Илова бар ин, ҳар як забон дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад.

Таҳқиқи мафҳуми «дил» дар во□ид□ои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкон фароҳам меорад, то ки урфу одат, анъана ва фарҳанги ин халқҳо амиқтару пурратар фа□мида шавад. Барои равшанӣ андӯхтан доир ба он ки «дил» ҳамчун як мафҳуми муайян дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ чӣ гуна мавқеъро касб менамояд, аввал ба маънои лексикии вожаи «дил» дар луғатҳои тафсири забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таваҷҷуҳ менамоем. Дар «Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ» дил чунин шарҳ дода шудааст:

1. Узви марказии гардиши хуни одам ва ҳайвон, ки хунро идора мекунад, қалб; 2. *маҷ.* марказ, васат, миён, дарун; 3. *маҷ.* замир; хотир, ботин; 4. *маҷ.* майл, хоҳиш, ҳавас; 5. *маҷ.* ҷуръат, далерӣ, ҷасорат [5, с.446].

Дар «Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the Englsh Language» «дил» чунин шаҳр дода шудааст:

1. Blood-pumping organ: a hollow muscular organ pumps blood around the body, in humans situated in the center of the chest (*тарҷума*: узви хунро ҳаракатдиҳанда: узви сӯрохдори мушакӣ, ки хунро дар бадан ба ҳаракат медиҳад, дар бадани инсон дар маркази кафаси сина мавқеъ гирифтааст); 2. Essential part of something: the distinctive, significant, and characteristic center of something (*тарҷума*: узви асосии ягон чиз: маркази фарққунанда, муҳим ва хусусии ягон чиз); 3. Basis of emotional life: the human heart, considered as the source and center of emotional life, where the deepest and sincerest feelings are located and an individual is most vulnerable to pain (*тарҷума*: асоси ҳаёти эҳсосӣ: дили инсонӣ, ҳамчун сарчашма ва маркази ҳаёти ҳиссию эҳсосотӣ фаҳмида мешавад, ки дар он ҳиссиёти замиртарин ва самимонатарин ҷой дода шудааст ва шахс осебтарин ба дард аст); 4. Affection: affection, love, or warm admiration(*тарҷума*: дилбастагӣ: дилбастагӣ, муҳаббат ё шавқу меҳри гарм); 5. Spirit: the capacity for courage and determination (рӯҳия: имконият барои ҷасурӣ, мардонагӣ ва истодагарӣ) [1, с. 456].

Бо муқоиса намудани мафҳуми «дил» дар шарҳи фарҳангҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ муайян гашт, ки дарки мафҳуми «дил» дар забонҳои номбурда дорои маъноҳои умумӣ ва хос мебошанд.

Таҳлил ва муқоисаи воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки дар ҳар ду забон дар фаҳмиши соҳибзабонон дил дорои се хусусияти зерин мебошад:

1. Дил – манзил ё махзани эҳсосу ҳиссиёт;
2. Дил – ҷисми дорои хусусиятҳои физикӣ;
3. Дил – яке аз ҷисмҳои зиндаи инсон.

Дил – манзил ё махзани эҳсосу ҳиссиёт:

Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ дар воҳидҳои фразеологӣ дил ба маънои «махзан», яъне ҷой барои нигоҳ доштани ҳама гуна эҳсосу ҳиссиёт ва ғаму ғусса мушоҳида мешавад. Масалан:

Дар забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологии: *ба дил гирифтан* – яъне, ба чизе аҳамият дода хафа шудан, ранҷидан; *ба дил ҷой гирифтан* – яъне, мақбул афтидан, писандидан; *дар дил ниҳон доштан* – яъне, розе ё гаперо ниҳон карда, ба касе нагуфтан; *ба дил нишастан* – яъне, писандидан, мақбул донистан; *аз дил баровардан* – яъне, пас аз касеро ранҷонидан ва он шахсро шод намуда, ғаму андӯҳро аз дилаш дур намудан; *дил холӣ кардан* – яъне, ба касе дарди дили худро гуфтан*; рози дил гуфтан* – яъне, он сиру асроре, ки дар дил ниҳон аст, ба каси дигар гуфтан; *бар дил даромадан* – ба хотир омадан, аз хотир гузаштан, *дар дил андохтан* – яъне, ба хаёл омадан, аз хаёл гузаштан, *дар дил сӯрох доштан* – киноя аз дарду алами сахт доштан.

Дар забони англисӣ: *in one's heart* – **таҳтул**. дар даруни дили касе, дар сатҳи чуқуртарине, ки дар он ҷо ҳиссиётҳои неку софдилонаи инсон мавҷуд аст, яъне ҳамчун махзан дил дорои васеӣ ва умқ мебошад; *keep in heart* – **таҳтул**. дар дил ниго□ доштан, яъне пинҳон доштан, ба касе нагуфтан; *pour heart out to* –**таҳтул**. дилро рехта партофтан, яъне, дил холӣ кардан, ба касе алами дил кардан; *take into heart* – **таҳтул**. ба даруни дил гирифтан, яъне, касе ё чизеро мақбул донистан ё бо меҳрубонӣ қабул намудан; *have smth. at heart* – **таҳтул**. чизеро дар дил доштан, яъне, хо□иши ичрои ягон корро доштан*; take to heart* – **таҳтул**. ба дил гирифтан, яъне аз касе ё чизе сахт ранҷидан, *the heart fills with joy* – **таҳтул**. дил аз шодӣ пур мешавад, ки дар натиҷа инсон шод мегардад. Дар ин маврид дил ҳамчун махзан барои ҷой намудани шодию сурур истифода шудааст.

Дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда дил ба маънои махзан хусусияти кушода ва пӯшида шуданро дорад:

- *Ба касе дили худро кушодан* – яъне, дил холӣ кардан ба касе; *дари дилро ба касе боз кардан* – низ ба маънои ба касе дарди дил карданро дорад; *дари дил ба орзу бастан* – ба дил роҳ надодани орзу ва ҳавас; худро аз алоиқи дунё боз доштан; *кушодадил будан* – яъне одами сахӣ ва меҳрубон будан; *дил кушодан* – яъне, хурсанд шудан.

- *Open one's heart to somebody* – **таҳтул**. дил кушодан ба касе, яъне, ба касе рози дил гуфтан; *an open heart* – **таҳтул**. дили кушода, яъне самимӣ будан, *an open hearted* – кушодадил, софдил.

Дил – ҷисми дорои хусусиятҳои физикӣ:

Дар воҳидҳои фразеологии ин ду забон дил инчунин дорои хусусиятҳои муайяни физикӣ, ба мисли ҳарорат, ҳаҷм, қаър, вазн, сифат ва ҳолат мебошад.

Дил ҳамчун ашё дорои ҳарорат буда, нишондиҳандаи дараҷаи шиддати муассир, мавҷуд будан ва набудани ҳиссиёту эҳсосот мебошад ва бо ибораҳои фразеологии ях шудани дил, хунук шудани дил, сард шудани дил, сӯхтани дил, об шудани дил ва ғайра ифода меёбад.

- дар забони тоҷикӣ**:** *дили касе ях шудан* – яъне, нисбати касе ё чизе дилмонда, нобовар шудан, инчунин, меҳри худ кандан; *сарддил будан* – бе меҳру муҳаббат будан; *дил об кардан* – яъне, азобу машаққати зиёд кашидан, ранҷи бисёр кашидан; *дил об гаштан* – яъне, бисёр мутаасир шудан; *дили касе ба чизе ё касе сӯхтан* – раҳмдилӣ кардан; изҳори меҳрубонӣ кардан, шафқат варзидан ба касе; *дилхунук шудан, дил сард кардан аз касе ё чизе* – киноя аз нисбат ба касе ё чизе нафрат пайдо кардан, меҳру муҳаббати худро аз даст додан; *дили сӯзон* – яъне, дили пур аз аламу озор; *дил сӯхтан* – азобу машаққат кашидан; *хунук шудани дил* – яъне, таскин ёфтан.

-дар забони англисӣ: *warm heart* – **таҳтул**. дили гарм, яъне, раҳмдил; *frozen heart* – **таҳтул**. дили яхшуда, яъне, бераҳм; *cold heart* – **таҳтул**. дили хунук, киноя аз инсони бераҳаму бе ҳиссиёт.

Дил ҳамчун ашё ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ба санг шабеҳ дода мешавад, ки он бераҳмӣ ва сангдилии инсонро нишон медиҳад: *сангдил будан* – киноя ба инсони бераҳм, золим; *сангдил шудан* – яъне, берҳму бемуҳаббат шудан*; heart of stone* - **таҳтул.** дили аз санг, яъне сангдил, золим; *stony hearted* – **таҳтул.** дили сангин, яъне, хеле бераҳм, киноя аз инсони бераҳму золим.

Инчунин дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда дил ҳамчун ашё ба «пӯлод» шабеҳ дода мешавад:

Heart of steel – **таҳтул.** дили пӯлодин, киноя аз инсоне, ки ягон ҳиссиёту эҳсосотҳоро доро намебошад. Дили инсони бемеҳру муҳаббат ба пӯлод монанд карда мешавад, зеро он ба мисли пӯлод сахт буда, дар он ягон ҳиссиёту эҳсосоти инсонӣ ҷой гирифта наметавонд. Ин воҳиди фразеологӣ бештар барои тасвири инсоне, ки қарори худро дар асоси факту далелҳо, на ин ки эҳсосу ҳиссиётҳо мебарорад, истифода мешавад.

Дили чун пӯлод – киноя аз инсони бераҳм. Дар забони тоҷикӣ калимаи «пӯлод» дар алоҳидагӣ барои тасвири дили сахту бераҳм истифода мешавад, ки чунин ҳолат дар забони англисӣ дида намешавад. Воҳиди фразеологии «дили чун пӯлод» дар забони тоҷикӣ низ барои тасвири инсони бемеҳру муҳаббат истифода мешавад.

Монанд намудани дил ба оина бошад, ишора ба нафис будани он, шикаста шудани он мебошад, ки дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда ба назар мерасад:

- *дили булурин доштан* – яъне, дили нозук доштан, ишора ба шахсе, ки тез ранҷуру хафа мегардад; *дили касеро шикастан* – яъне, касеро ранҷуру хафа намудан; *дилшикаста шудан* – ноумед, маъюс шудан; *шишадил будан* – нозукдил будан, киноя аз инсоне, ки тез ранҷуру ғамзада мешавад.

- *have a heart of glass* – **таҳтул.** дили шишагин доштан, яъне, дили нозук доштан, инсоне, ки тез ранҷур мешавад; *break one's heart* – **таҳтул.** дили касеро шикастан, яъне касеро ранҷуру андӯҳгин намудан; *broken heart* – **таҳтул.** дили шикасташуда, яъне инсони маъюс, ғамзада; *die of a broken heart* – **таҳтул.** аз дили шикаста фавтидан, яъне аз ғаму ғусса ҳалок шудан.

Англисзабонон дилро ба тилло шабеҳ медиҳад, ки маънои некӣ ва хубиро дорад:

Have a heart of gold – **таҳтул**. дили тиллоӣ доштан, яъне, ишора ба инсони неку сахӣ. Инсони некӯкор ба мисли тилло гаронбаҳост, аз ин рӯ, англисзабонон дили инсони сахию некӯкорро ба тилло шабеҳ мекунанд.

Дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон на дил ба тилло, балки вуҷуди инсонро ба тилло монанд мекунанд:

Вуҷуди мардуми доно ба сони зари тиллост,
Ки ҳар куҷо ки равад, қадру қимматаш донад *(Саъдӣ)*.

Дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дил дорои вазну ҳарорат мебошад. Дили гарму сабук ишора ба ҳиссиёти мусбӣ ва дили хунук, вазнин ва сахт ишора ба ҳиссиёти манфӣ мебошад: *дилгарм шудан* – яъне, хушнуд, шод, қаноатманд шудан; ***маҷ.*** меҳрубон шудан, дилбаста шудан; *дил хунук шудан* – киноя аз кам шудани меҳр; осуда шудани дил, таскин ёфтани дил мебошад; *have a light heart* – **таҳтул**. дили сабук доштан, яъне, хурсанд будан; *light hearted* – **таҳтул**. дилсабук, яъне, хурсанд, шод; *with a heavy heart* – **таҳтул**. бо дили вазнин, яъне, маҳзунона; *with a light heart* – **таҳтул**. бо дили сабук, яъне,

хурсандона; *have a heavy heart* – **таҳтул**. дили вазнин доштан, яъне ?амгин будан; *warm hearted* – **таҳтул**. дилгарм, яъне, некӯкор; *cold hearted* – **таҳтул**. дилхунук, яъне, бераҳм; *hard heart*-**таҳтул**. дили сахт, яъне, дили бера?м; *hard hearted*, *harden heart* –**таҳтул**. дилсахт, ишора ба инсони бераҳму золим. Дар воҳидҳои фразеологии зикршуда «дил» ҳамчун ашёи дорои вазну ҳарорат буда, ифода ёфта шудааст.

Дил дорои андоза мебошад: дар забони тоҷикӣ: *дили танг доштан* – яъне, дили андӯҳгин, дили ғамнок доштан; *дил танг кардан* – малул гаштан, зиқ ва дилгир шудан; *дили кушод доштан* – яъне, дили хурсанд, хуррам, хушҳол доштан; *дилкушод будан* – яъне, хушҳол, хуррам будан; *дилтанг шудан* – яъне парешон шудан; зиқ шудан; дар забони англисӣ: *have a big heart* – **таҳтул.** дили калон доштан, яъне сахӣ будан; *big hearted* – **таҳтул.** дилкалон, киноя аз инсони неку сахӣ, ки нисбати дигар ашхос хеле мушфиқу меҳрубон мебошад.

Дил ҳамчун ашё метавонад зери таъсир қарор гирад: вақте ки дил гирифтори таъсире мегардад, пас инсон ба ҳиссиёти нохуш бармехӯрад. Дар забони тоҷикӣ: *ба дил ханҷар задан* – яъне, касеро сахт ранҷонидан; *дар дил хор халидан* – киноя аз озор додан; *аз гаму андӯҳ дилгаш шудан* – яъне, нороҳат шудан; *дилро об сохтан* – азобу машаққати зиёд кашидан, ранҷи бисёр бурдан*; дил оростан* – киноя аз шодмонӣ кардан, айшу ишрат рондан; *дил оростан ба касе* – яъне, меҳру муҳаббат бастан ба касе; *дили худ хӯрдан* – киноя аз ғаму ғусса хӯрдан, дилтанг шудан; *дил дарё кардан* – киноя аз саховат ва ҷавонмардӣ ба кор бурдан; *it is like a knife in one's heart* – **таҳтул**. ин ба мисли кордест ба дили касе, яъне, касеро сахт ранҷонидан; *play upon someone's heartstrings* – **таҳтул**. ба тори дили касе навохтан ё бозӣ кардан, яъне, бо ҳиссиёти касе бозӣ кардан; *pull at someone's heart strings* – **таҳтул**. торҳои дили касеро кашидан, яъне, дили касеро ба риққат овардан, ба касе таъсири амиқ расонида, онро нармдилу меҳрубон намудан.

Дар забонҳои муқоисашаванда тасаввурот оид ба мавҷуд набудани дил ифода ёфтааст: дар тасвири муҳити атрофи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ин метафора ифодакунандаи мавҷуд набудани ҳиссиёти инсонӣ ва ишора ба бераҳмию золимии шахс мебошад: Дар забони тоҷикӣ: *бе дил будан* – яъне, бемеҳру муҳаббат будан; *бе дил шудан аз касе* – бемеҳру муҳаббат ва бемайлу рағбат шудан; хафа шудан; *дил надоштан* – яъне, раҳму шафқат надоштан, бераҳму золим будан; *have no heart* – **таҳтул**. дил надоштан, яъне бераҳм будан, *heartless*-**таҳтул**. бе дил, яъне, ишора ба шахси бера?м. Дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон *бедил* – маънои дилдода, ошиқ, ошиқи беқарорро дорад, ки дар забони англисӣ бо калимаҳои *infatuated, loving, passionate, swain* ифода мешавад.

Дил ҳамчун ашё дӯздида, рабуда, бохта, дода, супурда ва ба даст оварда мешавад. Дар ин маъно воҳидҳои фразеологии бо таркиби дил буда, хоҳиш ё кӯшиши шахсеро барои ба даст овардани ҳиссиёти шахси дигар, муҳаббат ва садоқати ӯро ифода менамояд. Дар забони тоҷикӣ: *дил рабудан, дил дуздидан* – киноя аз ошиқ ва шефтаи худ гардонидан; *дили касеро ба даст овардан* – яъне, касеро мафтуни худ намудан; *дил бохтан* – яъне, ошиқ шудан; *дил бурдан* – яъне, касеро ба худ моилу роғиб намудан, *дил супурдан* – яъне, моил шудан, *дил фирефтан* – яъне, мафтун кардан ва дар забони англисӣ *to steal smb's heart* – **таҳтул**. дили касеро рабудан, яъне, касеро ба худ мафтун сохтан*; conquer smb's heart* – **таҳтул**. дили касеро ба даст овардан, яъне касеро ошиқи худ намудан; *to gain the heart* – **таҳтул**. дилро ба даст овардан, яъне, шахсеро мафтуни худ сохтан; *to win one's heart* – **таҳтул**. дили касеро бурд кардан, яъне, касеро моили худ сохтан.

Дил – ягона ҷисми зиндаи инсон:

Дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон ва англисзабонон дил ҳамчун шахс таҷҷассум ёфтааст. Ин ба он вобаста аст, ки дил аз ҳама узви муҳимтарини инсон ба шумор меравад. Маҳз он рамзи ҳаёти инсонӣ мебошад: *дил хун мешавад* – яъне, азобу уқубати рӯҳӣ кашидани касеро ифода мекунад; *дил сер мешавад* – киноя аз дилтанг ва безор шудан аст; *дил гаш мекунад* – яъне, дил ба мисли инсон нороҳат ва хавотир мешавад; *дил мераҳсад* – яъне, чӣ тавре ки инсон дар вақти хушҳолӣ мераҳсад, дил низ аз хурсандӣ ба раҳс медарояд; *дил шодӣ мекунад, дил хуш мешавад* – яъне, дил ба мисли инсон дорои қобилияти шодию хушнудӣ кардан мебошад, ки дар натиҷа инсон рӯҳбаланду болидахотир мегардад; *дил гувоҳ медиҳад* – дил низ метавонад гувоҳӣ диҳад, ки ин воҳиди фразеологӣ барои ифода намудани боварӣ доштан нисбат ба касе истифода мешавад*; someone's heart bleeds for someone* – **таҳтул**. дили касе барои касе хуншор мешавад, яъне барои касе ғамгин ва маъюс шудан; *to gladden one's heart* – касеро шод намудан, яъне, ҳамчун инсон дилро низ шод кардан метавон; *to rejoice one's heart* – **таҳтул**. дили касеро шод намудан, яъне, шахсеро хушнуд намудан, *tear smb's heart* – **таҳтул.** дили касеро пора-пора кардан, яъне, касеро ғамгин намудан, *heart sinks*- **таҳтул**. дил ғарк мешавад, яъне, ҳамчун инсон дил метавонад ғарк шавад, ки он дар натиҷаи ғамгин шудани инсон рӯх медиҳад.

Ҳамин тавр, таҳлили маводи забонӣ нишон дод, ки дарки «дил» дар нигоҳи тоҷикзабонон ва англисзабонон ба ҳам монанд мебошад. Таҳлили воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки дар ҳар ду забон чунин маъноҳои дил ифода ёфта шудааст: махзан, ҷисми дорои хусусиятҳои физикӣ ва ягона ҷисми зиндаи инсон.

Адабиёт

1. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. Бердяев. –М., 1990. – 96 с.
2. Буслаев Ф. И. Русские пословицы и поговорки / Ф. Буслаев. – М., 1854. – 176 с.
3. Ельмслев Л. Пролегомены и теории языка // Новое в лингвистике / Л. Ельмслев . – М., 1960. – 256с.
4. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. Степанов. – М., 1997. – 824 с.
5. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ/ М. Ш. Шукуров. – М., 1969. – 1905 с.
6. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary. – Konemann, Cologne: Black dog and Leventhal Publishes Inc. [Text], 1994 – 1787p.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ КОНСЕПТИ «ДИЛ» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ)

Дар мақола мафҳуми «дил» дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон ва англисзабонон бо таҳлили воҳидҳои фразеологӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар қисми аввали мақола маълумоти мухтассар доир ба воҳидҳои фразеологӣ, фарҳанг ва мафҳум дода шудааст. Дар мақолаи инчуни шарҳи мафҳуми «дил» бо истифода аз якчанд фарҳангҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дода шуда, хусусиятҳои умумӣ ва хоси шарҳи он дар забонҳои муқоисашаванда муайян гардидааст. Дар таҳлили шаҳри лексемаи «дил» дар асоси фарҳангҳои забонҳои муқоисашаванда мушоҳида гардид, ки расман дар доираи маъноҳои ин лексема дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ умумиятҳо ба назар расанд ҳам, аммо дар баъзе мавридҳо тафовут низ мушоҳида мешавад.

Дар мақола воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки таҷассумгари мафҳуми «дил» мебошанд, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Таҳлили воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки мафҳуми «дил» дар тафаккури тоҷикзабонон ва англисзабонон на танҳо ҳамчун узви бадани инсон, балки он ҳамчун «махзан», «ашё» ва «инсон» ифода ёфтааст.

Дил дар тафаккури тоҷикзабонон ва англисзабонон ҳамчун махзани ҳиссиёту эҳсосоти гуногун, аз ҷумла, меҳру муҳаббат, тарсу ҳаррос, ҷасорату далерӣ ва фикру андеша, сирру асрор таҷассум ёфтааст. Дил дар тафаккури халқиятҳои муқоисашаванда ҳамчун «ашё» - и дорои хусусиятҳои физикӣ: андоза, ҳаҷм, зичият ва ҳарорат буда, ҳамчун дорои қобилиятҳои инсонӣ: гувоҳӣ додан, шаҳодат додан, шодӣ кардан, ?ам хӯрдан ифода ёфтааст.

Дар мақола воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ифодакунандаи хусусиятҳои зикршудаи «дил» мебошанд, таҳлил ва муқоиса гардидаанд.

Калидвожаҳо: *забоншиносӣ, мафҳум, воҳидҳои фразологӣ, фарҳанг, тафаккур, тафсир, тасвири забонии ҷаҳон, хусусиятҳои фарқкунанда, дил, тавсифи махсуси эҳсосотӣ.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «СЕРДЦЕ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ОСНОВЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ)

В статье автор анализируя фразеологические единицы с компонентом «сердце» в таджикском и английском языках, исследует концепт «сердце» в языковой картине мира таджик**ско**язычных и англоязычных народов. Объектом исследования в данной работе выступают таджикские и английские фразеологизмы, содержащие компонент «сердце». В начале статьи даются краткие сведения о фразеологических единицах, культуре и концепте. Также в статье автор определяет лексемы «сердце», используя таджикские и английские толковых словари. Анализ определения данной лексемы указывает, что среди значений лексемы «сердце» наблюдаются не только сходства, но в некоторых положениях наблюдаются и различия.

В статье также проводится анализ фразеологических единиц таджикского и английских языков, которые выражают концепт «сердце». Анализ языкового материала показал, что концепт «сердце» в сознании таджиков и англичан репрезентирован не только как орган человеческого тела, но также как «вместилище», «вещь» и «человек».

Сердце в сознании таджикоязычных и англоязычных народов выражено как вместилище разных чувств и эмоции, включая любовь, ненависть, трусливость, мужество, а также мысли и секреты. Сердце в сознании данных народов также репрезентировано как вещь имеющая размер, вес, плотность и температуру и как человек, имеющий способности: радоваться, грустить, утверждать, предсказывать.

В статье анализируются и сопоставляются фразеологические единицы репрезентирующие данные свойства концепта «сердце».

Ключевые слова: *лингвистика, фразеологические единицы, концепт, когниция, культура, специфические отличия, сердце, эмоциональные специфические характеристики.*

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT OF “HEART” IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES (BASED ON THE PHRASEOLOGICAL UNITS)

The author examines the concept of “heart” in the language pictutre of the world by analyzing the phraseological units of Tajik and English languages in the article. The brief information about phraseological units, culture and concept is given in the beginning part of the article. In the article definition of the concept of “heart” by using some Tajik and English dictionaries is shown and common and specific features of its definition are revealed in the named languages. The analysis of lexeme “heart” based on Tajik and English dictionaries determines that among the meanings of this lexeme the similarities and differences are observed.

The phraseological units of Tajik and English languages which represent the concept of “heart” are also analyzed in the article. The analysis of phraseological units of Tajik and English languages shows that the concept of “heart” is not represented only as an organ of human body, but it is also represented as “a place”, “a thing” and “a human” in the cognition of Tajik and English people.

Heart is represented as a place of different feelings, especially love, fear, bravery and also thoughts and secrets in the cognition of Tajik and English people. Heart in the cognition of named people is also represented as a thing which has physical features as a size, a weight, a density and a temperature and a person that has human abilities as affirming, predicting, rejoicing, suffering and etc. The phraseological units of Tajik and English languages which represent the named features of the concept “heart” are analyzed and compared in the article.

Keywords: *linguistics, concept, phraseological units, culture, cognition, language picture of the world, heart, description of specific emotion.*

Сведения об авторе: Махмудзода Миджгона *– старший преподаватель кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзада. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 934640091; 908-55-65-01; E-mail:* oisha-90@bk.ru

Information about the author: *Mahmudzoda Mijgona – senior lecturer of the English department of Tajik State Institute of languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: 934640091; Mobile: 908-55-65-01; E-mail:* oisha-90@bk.ru

УДК 811.111*25:821.111(575.3)

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ И МЕТОДИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМ ПЕРЕВОДА

Халимова М.С.
Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

В данной статье рассматриваются значения особенностей богатства человеческой цивилизации, в основе которой лежит многообразие культур и языков. Они находятся в постоянной взаимосвязи и взаимодействии. Эти взаимодействия отражают связь и тяготение к изучению языков в целях обогащения совместных научно-языковых ресурсов. В современном мире проблема взаимопонимания становится очень важной, она шагает в ногу с развитием политических, экономических, научно-технических и культурных связей. Наша задача состоит в том, чтобы дать разъяснение особенностям связей между странами в областях деловых отношений, туризма, науки и искусства, которые требуют адекватных основ общения и взаимопонимания. Именно в этом плане необходима межкультурная коммуникация и перевод, которая включает в себя знание и изучение языков, переводческие навыки, знание истории, литературы, культуры и этики во всём мире.

Актуальность данного исследования заключается в изучении сферы международного сотрудничества, в которой культура играет важную роль в установлении отношений между народами. Следует отметить, что культура представляет регулирующий механизм взаимоотношений между странами, а межкультурная коммуникация это своеобразный мост в данном резонансе. Мостом в этих отношениях являются перевод, проблема его реконструкции, новизна передачи, способы активизации и решение проблематики их распространения.

Научная новизна исследованного материала это особый взгляд на сложившийся миропорядок и культурное взаимодействие между народами, которые выражаются в признании необходимости учета национальных традиций и менталитета народов. Таджикистан в своём мегаполисе развития межкультурных отношений уже имеет широкий успех и размах в сфере развития культуры, науки, образования, экономики, туризма. политических и деловых отношений. Как известно, каждый народ обладает определенной сформировавшейся системой культурных и социальных отношений, обуславливающих развитие языка, поэтому культурные различия между народами вызывают интерес в межкультурных отношениях. Это схожая и близкая история, этнос, этимология, культура речи, а в современном мире образовательные отношения и обмен студентами, туризм и добрососедские отношения.

Как отмечает Н. Автономов, - по мнению дипломатов, работающих на межгосударственном уровне и представляющих культуру своих стран, процесс культурного обмена между народами очень важен, поскольку способствует большему взаимопониманию. «Этот процесс осуществляется на разных уровнях: от контактов между отдельными культурами до глобальных культурных систем, условно обозначаемых понятиями «Запад» и «Восток». Всеобъемлющий характер этого взаимодействия позволяет охарактеризовать современную ситуацию, как диалог культур. Диалог осуществляется независимо от

сложившихся обстоятельств, но совместно с ситуацией ставшей необходимой для взаимоотношений» [1,41].

Один из важнейших компонентов в этом процессе является перевод, изучение иностранных языков, дипломатические отношения на культурном уровне. Исследовав перевод как объект межкультурной коммуникации, мы сможем анализировать исследования ведущих отечественных и зарубежных культурологов, лингвистов и переводчиков, посвященных различным проблемам. Мы должны расширить и ускорить книгообмен, доставка литератур, газет, журналов, методических пособий для навыков перевода. С учетом существующего в современной науке расхождения мнений по данной проблеме, в данной работе дан обзор наиболее распространённых точек зрения принадлежащих наиболее значимым ученым.

По результатам исследования можно сделать следующие **выводы.** «В основе богатства человеческой цивилизации лежит многообразие культур и языков, которые находятся в постоянной взаимосвязи и взаимодействии. В современном мире проблема взаимопонимания становится очень важной с развитием политических, экономических, научно-технических и культурных связей» [2, 123]. Нам просто необходима информация, коммуникативный процесс его передачи и это, конечно же возможен при переводе. Новый взгляд на сложившийся миропорядок и культурное взаимодействие между народами выразился в признании необходимости учета национальных традиций и менталитета народов. Межкультурное взаимодействие может осложняться культурной разницей народов.

Исследования установили, что «у различных народов память, восприятие, мышление культурно обусловлены, равно как и способ интерпретации различной информации. Поэтому при контактах различных народов необходимо учитывать межкультурную отличительность, использовать знания культурно-специфического значения норм и ценностей, принятых моделей поведения» [3,16]. Переводчики во всём мире стараются рассмотреть, изучить, исследовать различные факты из науки, истории , культуры и передавать их в межкультурное пространство на общее обозрение. Теория перевода разнообразна, она многогранно рассматривает мотивы и готовит их на общий обзор для изучения, обучения, критики и взаимоотношений. В настоящее время в условиях билингвизма теория перевода функционирует, как самостоятельная научная дисциплина, а вместе с ней и переводческая практика во многом трансформируются в более широкую, глобальную дисциплину - теорию межкультурной коммуникации. Эта теория - является теорией современных межкультурных отношений, а перевод как особый вид речевой деятельности, устанавливающая обмен мысли является одним из основных и общепринятых средств межкультурной коммуникации, так как очень часто именно переводчик становится посредником в обмене научной информацией. Одной из важнейших реальностей перевода является ситуация относительности результата процесса перевода, решение проблемы эквивалентности применительно к каждому конкретному тексту. Тексты могут быть различными: научными, художественными, деловыми, научно-популярными.

Существует несколько взглядов на эту проблему. Так, концепцию формального соответствия Л.Бархударов формулирует следующим образом: «передается всё, что поддается вербальному выражению. Непереводимые и трудно переводимые элементы трансформируются, опускаются только те элементы текста-источника, которые вообще невозможно передать» [4, 78].

Авторы концепции нормативно-содержательного соответствия утверждают, что переводчик должен «…следовать двум требованиям: передавать все существенные элементы содержания исходного текста и соблюдать нормы переводящего языка. В этом случае эквивалентность трактуется как равновесное отношение полноты передачи информации и норм языка перевода» [5,121]. Авторы концепции адекватного полноценного перевода считают «перевод и точный пересказ текста совершенно разными видами деятельности. Они полагают, что при переводе следует стремиться к исчерпывающей передаче смыслового содержания текста», причем добиваться того, чтобы процесс трансляции информации происходил теми же равноценными средствами, что и в тексте оригинала [5, 132]. Это является трансляция эквивалентности значений и их распространение в межкультурном пространстве современного мира. И так, мы можем конкретно отметить, что применительно к практике перевода научных текстов понятие эквивалентности является актуальным и вполне понятным и опирается, скорее всего, на концепцию Л.К. Латышева, который рассматривает в своей работе специфику перевода текстов различных стилей. Сложнейшей проблемой, связанной с переводом научных текстов, является проблема передачи исходного содержания с помощью иной терминосистемы. Или материалы художественных произведений, которые являются очень популярными в мегаполисе их использований, в пространстве их спроса.

Мы полагаем, что терминосистема языка перевода является принципиально неповторимой, как и лексическая система в целом. Это связано со следующими причинами:

– «терминосистема является частью лексической системы национального языка, следовательно, она в той или иной мере отражает его национально-культурную специфику, терминосистема отражает предметно-понятийную область знаний в конкретной дисциплинарной области, которая также может отличаться в различных культурах – терминосистемах, она всегда динамична, постоянно изменяется как в системных отношениях между единицами, так и в отношении плана содержания отдельной терминологической единицы» [6, 114].

Указанные факторы часто приводят к тому, что термины рассматриваются как безэквивалентные или частично эквивалентные единицы. Понятие безэквивалентности на лексическом уровне рассмотрено и изучено, ее причинами являются, первое отсутствие предмета или явления в жизни народа, второе отсутствие тождественного понятия, третье различие лексико-стилистических характеристик. Но в современной лингвистике этот вопрос могут усугубить процессы межкультурных заимствований (слова, выражения, диалекты, кальки) между языками.

Применительно к терминологии наиболее частыми являются первые две причины, в особенности отсутствие тождественного понятия. В качестве примера можно привести попытки сопоставления русской и английской, русской и немецкой, русской и таджикской терминологии, которые выявили принципиальное несовпадение лексических значений функционально-тождественных и нередко сходных по звуковой оболочке терминов, что объясняется принципиально различным устройством самой системы права в вузах Таджикистана изучающих иностранные языки. Такие же принципиальные различия мы можем выявить практически в любой гуманитарной науке, занимающейся исследованием и описанием общества, реалий его жизни и вследствие этого неразрывно связанной с национально-культурной спецификой

этих реалий. Или лексические особенности немецкого языка в их коммуникативных особенностях.

А между тем большинство терминологических единиц создано на базе интернациональной лексики и интернациональных морфем, и в силу этого очень часто может возникать иллюзия терминологического тождества, (схожести) которой на самом деле нет, или попытка воссоздать семантическую структуру термина на основе значения, составляющих его морфем. Подобные ситуации часто приводят к неточностям или даже к серьезным ошибкам при переводе.

Из всего вышесказанного вытекает насущная необходимость сопоставительных исследований терминосистем как в плане семантического описания их значений, так и в плане изучения способов номинации, продуктивных в той или иной системах знаний, а также необходимость разработки приёмов перевода без эквивалентных терминов. Именно межкультурная коммуникация в странах и дают толчок в исследованиях переводческой атмосфере. Эта атмосфера наблюдается в учебных заведениях, в оформлении документации, в различных мероприятиях на уровне государства и культуры

В переводческой практике часто используется транслитерация и транскрипция для перевода множества терминологических единиц. Этот прием перевода можно рассматривать как приемлемый при условии следования далее разъяснительного перевода, т.е. «дефинирования данного понятия. При этом следует упомянуть о том, что данный способ, с одной стороны, приводит к интернационализации терминологических систем, с другой стороны, следствием этого приема может явиться необоснованное заимствование, которое приводит к сдвигам в терминосистеме в целом» [8, 90].

Следовательно, необходима разработка конкретных переводческих процедур в передаче терминологических единиц другого языка. Исходят выводы;

-коммуникация в сфере науки,

-одно из важнейших направлений обмена информацией в мировом сообществе в связи с научно- техническим прогрессом. В отличие от других сфер коммуникации письменная коммуникация играет важную роль. При осуществлении письменной коммуникации грамматические и стилистические особенности научно-технических текстов определяются целями коммуникации, на основе которых вырабатываются стратегии, используемые авторами при написании научно-технических текстов стратегия полноты, стратегия обобщенности, стратегия абстрактизации, стратегия объективности, стратегия вежливости, стратегия иронии, стратегия социальной престижности. Все эти явления являются результатом современных требований в сфере межкультурной коммуникации.

Важнейшими причинами, затрудняющие коммуникативные процессы в научной сфере являются проблемы лингвистические-языковые и речевые. Таким образом, проблема перевода научно-технической литературы как инструмента межкультурной коммуникации приобретает важнейшее значение Важнейшей проблемой достижения эквивалентности перевода научно- технических текстов является передача исходного содержания текста с помощью терминосистемы переводного языка.

Проблема межкультурной коммуникации шагает в ногу с глобализацией актуальности данной проблемы в мире, это исследование, формулировки, обучение. Процесс глобализации убедительно свидетельствует о том, что

формирование культурной целостности мира сопровождается возникновением новых, ранее неизвестных проблем. Другим вопросом межкультурной коммуникации в системе перевода является диалог культур.

Диалог культур (М. М. Бахтин) «порождает необходимость переоценки межкультурных контактов и собственной культурной идентичности на основе идей межкультурной толерантности, адекватного восприятия культурных различий, выступающих в данных обстоятельствах необходимыми предпосылками эффективных взаимоотношений между культурами и взаимопонимания между их носителями. С данной точки зрения закономерен активный интерес различных наук к вопросам адекватного перевода с одного языка на другой» [5, 18].

И так, современная культура представляет собой свободное сосуществование различных культурных миров. Тенденция расширения культурных связей между странами и народами ставит в центр внимания специалистов разных научных сфер (культурологов, лингвистов, психологов, социологов) проблему межкультурной коммуникации. Эффективность коммуникации зависит в первую очередь, от общего фонда знаний коммуникантов, который включает в себя совокупность концептуальных структур различных уровней: лингвистического, ментального, культурного. Ядром такого фонда знаний всегда является национальный язык, а перевод как вид *посредничества,* таким образом, выступает средством не только межъязыковой, но и межкультурной коммуникации: постигая чужой язык, человек усваивает новый мир и его культуру.

Изучая практику межкультурной коммуникации, мы пришли к такому выводу: Чтобы эффективно поддерживать разнообразные межкультурные контакты и формы общения, партнерам наряду со знанием соответствующего языка необходима информированность о нормах, правилах, традициях, обычаях другой культурной среды, ибо данный процесс представляет собой «адекватное взаимопонимание двух участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам»'. «Каждый участник межкультурных контактов осознает, что одного владения соответствующим иностранным языком недостаточно для полноценного межкультурного взаимопонимания, что требуется знание целого комплекса форм поведения, истории, психологии, культуры своих партнеров по общению» [8, 113]. Наконец, требуется знание механизма самого процесса общения, чтобы уметь прогнозировать возможное неверное понимание партнеров и избегать его. Иными словами, разнообразные формы взаимодействия и общения представителей разных культур предполагают наличие у них необходимых теоретических знаний.

К концу XX века четким становится осознание факта, что основные трудности перевода и весь характер переводческого процесса обуславливаются расхождениями в структурах и правилах функционирования языков, участвующих в этом процессе. Возрастают требования к точности перевода, обеспечивающего передачу информации во всех деталях, вплоть до значений отдельных слов, важными становятся осмысление и раскрытие сущности переводческого процесса, умение выделить лингвистические, психологические, социальные и культурные факторы, влияющие на его ход работы и результаты. Понимание того, что для осуществления успешной переводческой деятельности недостаточно иметь знание лишь двух языков (языка оригинала и языка перевода), подготовило почву для серьезного изучения перевода в ракурсе самых различных дисциплин. А XXI век является веком передовой технологии, бизнеса,

культурной миграции, переселения народов из континента в континент, который и требует знания и сотрудничества во всех сферах современной жизни.

Современные социокультурные процессы порождают специфические особенности межкультурного взаимодействия, задают новые направления теоретических исследований, ведут к переосмыслению традиционных исследовательских методов и методологических подходов. Актуальность настоящего исследования заключается в необходимости изучения феномена перевода в аспекте межкультурной коммуникации, что предполагает «выявление и всестороннее исследование культурологических факторов, оказывающих влияние на процесс перевода, а также исследование культурной детерминированности деятельности переводчика.

Таким образом, социокультурные и межкультурные процессы, развивающиеся в условиях глобализации, побудили ученых к осмыслению проблемы взаимодействия культур с различных методологических позиций. Исследования в данном направлении проводились и проводятся как в зарубежном, так и в отечественном гуманитарном знании. Феномен диалога культур рассматривается с позиций постмодернистского подхода, этот подход будоражил умы переводчиков ещё в средние века, когда только налаживались межкультурные отношения между мирами, народами, нациями и государствами.

Литература

1. Автономова, Н. Познание и перевод: опыты философии языка Текст. / Н. Автономова.- М.: РОССПЭН, 2008. - 704 с.
2. Алексеева, И. С. Введение в переводоведение Текст. / И. С. Алексеева. -М.: Академия, 2004. — 352 с.
3. Бархударов, Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода Текст. / Л. С. Бархударов. - М.: Международные отношения, 1975. - 240 с.
4. Бархударов, С., Курс лекций по теории перевода Текст. / С. Бархударов, Я. И. Рецкер. - М., 1968. –160 с.
5. Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества Текст. / М. М. Бахтин. - М.: Искусство, 1979. — 424 с.
6. Белякова, Е. И. Translating from English: переводим с английского Текст.: материалы для занятий по теории и практике перевода с английского на русский / Е. И. Белякова. - СПб.: КАРО, 2003. - 160 с.
7. Бехер, И. Р. О литературе и искусстве Текст. / И. Р. Бехер.- 2-е изд. перераб. и доп. - М.: Худ. лит., 1981. – 527 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ И МЕТОДИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМ ПЕРЕВОДА

Статья посвящена межкультурной коммуникации. По мнению автора статьи, межкультурная коммуникация в контексте проблем перевода имеет свой специфический подход к исследованию языковых факторов. В различных языках при переводе необходимо учитывать лексические особенности в тесной связи с терминологией, касающейся выбранной тематики.

По мнению автора статьи, актуальностью данного исследования заключается в том, что изучение сферы международного сотрудничества, в которой культура играет важную роль в установлении отношений между народами, является необходимостью современного мира.

Межкультурная коммуникация включает в себя знание и изучение языков, переводческие навыки, знание истории, литературы, культуры и этики.

Автор отмечает, что культура представляет регулирующий механизм взаимоотношений между странами. А перевод, проблема его реконструкции, новизна передачи, способы активизации и решение проблематики его распространения являются мостом в этих отношениях.

В статье исследуется также понятие «терминосистема» в языке, так как перевод терминологических примеров, тоже требует особого языкового подхода, как лексическая особенность.

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, перевод, репрезентация, терминосистема, лексикая связь, культура, стиль, лингвистика, языковые факторы.*

АҲАМИЯТИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ РОБИТАҲОИ БАЙНИФАРҲАНГӢ ДАР ҚАРИНАИ ПРОБЛЕМАҲОИ ТАРҶУМА

Мақолаи ба масъалаҳои мубрами робитаҳои байнифарҳангӣ бахшида шудааст. Ба андешаи муаллифи мақола омилҳои забонии тарҷумаи истилоҳот дар муносибатҳои байнифарҳангӣ нақши муаайянро бозида, ҳамчун як равияи махсуси илмӣ муаррифӣ мешаванд. Дар забонҳои гуногун ҳам истилоҳот чун воҳидҳои луғавии гуногуншакл тарҷума шуда, маъноҳои гуногунро ифода менамояд.

Ба андешаи муаллифи мақола муҳимияти таҳқиқоти мазкур аз он иборат аст, ки дар соҳаҳои муносибатҳои байналмилалӣ нақши муҳими тарҷума ва ривоҷу равнақи онро дар равобити фарҳангии байни давлатҳо, инчунин зарурати онро дар замони муосир таъкид менамояд.

Муколамаи байнифарҳангӣ донистан ва омӯхтани забонҳо, маҳорати тарҷумонӣ, донистани таърих, адабиёт, фарҳанг ва ахлоқро фаро мегирад.

Муаллиф қайд менамояд, ки фарҳанг василаи танзими муносиботи мутақобилаи байни мамлакатҳо ба шумор меравад. Тарҷума бошад, проблемаҳои азнавсозӣ, навгонии интиқол, тарзҳои фаъолгардонӣ ва ҳаллу фасли мушкилоти паҳн намудани он пайвандгари ин муносибатҳост.

Давр мақола инчунин мафҳуми “низоми истилоҳот -терминосистема”дар забон таҳқиқ шудааст. Зеро тарҷума мисолҳои истилоҳотӣ ҳамчун хусусияти лексикӣ муносибати хоси забониро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: *муколамаи байнифарҳангӣ, тарҷума, репрезентатсия, низоми истилоҳот, робитаи забонӣ, фарҳанг, сабк, лингвистика, омилҳои забонӣ.*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL IMPORTANCE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF THE PROBLEMS OF TRANSLATION

The article is devoted to intercultural communication. According to the author, intercultural communication in the context of translation problems has its own specific approach to the study of language factors. In different languages, the translation should take into account the lexical features in close connection with the terminology relating to the selected topics.

According to the author, the relevance of this study is that the study of the sphere of international cooperation, in which culture plays an important role in establishing relations between peoples, is a necessity of the modern world.

Intercultural communication includes knowledge and learning of languages, translation skills, history, literature, culture and ethics.

The author notes that culture is a regulating mechanism of relations between countries. And translation, the problem of its reconstruction, the novelty of transmission, ways to activate and solve the problems of its distribution are the bridge in these relations.

The article also explores the concept of "terminosystem" in the language. Since the translation of terminological examples also require a special linguistic approach, as a lexical feature.

Keywords: *intercultural communication, translation, representation, terminosystem, lexical communication, culture, style, linguistics, language factors.*

Сведения об авторе: *Халимова Махбуба Сафаралиевна – старший преподаватель кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода.* ***Адрес:*** *734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93 879 31 09.*

Information about the author: *Halimova Mahbuba Safaralievna – senior lecturer of the Theory and Practice of Linguistics department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda.* ***Address:*** *734019, Repablic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 938793109*

УДК 809.56 (091)

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ ВОРИДШАВИИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ БА ЗАБОНИ ҶОПОНӢ

Шодиев Ҷ.С.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҷопон аз даврони қадим бо дигар халқияту кишварҳо робитаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дошт ва ин сабаби воридшавии вожаҳои иқтибосӣ ба забони ҷопонӣ гардидааст. Ба ҳамин восита забони адабии ҷопонӣ бою ғанӣ гаштааст. Давраҳои аввали воридшавии иқтибосҳо аз асрҳои V-VI оғоз гардидааст. Дар ин давра бештар вожаҳои иқтибосӣ аз забони чинӣ ба забони ҷопонӣ ворид шуда, марҳилаи аввали воридшавии иқтибосҳоро ташкил медиҳад.

Баъд аз ҳазор сол, нимаи дуюми асри XVI воридшавии вожаҳои иқтибосӣ аз забонҳои аврупоӣ сар шуда, то ба замони мо расида, марҳилаи дуюмро фаро мегирад. Ин марҳила дер боз давом ёфта, дар даврони муосир аз марҳилаи аввал пурқуввату зиёдтар гардидааст.

Ба иқтибосҳои нисбатан қадима он иқтибосҳое дохил мешаванд, ки бо воситаи забони юнонӣ вориди забони ҷопонӣ гаштаанд. Ба инҳо мисол шуда метавонанд: satrap, tiard. Ин калимаҳо мафҳумҳоеро инъикос менамоянд, ки ба ҳокимияти Дарияи асри VI – и пеш аз милод, тааллуқ доранд. Дар асри XIII бо воситаи забони франсавӣ калимаи scarlet иқтибос карда шуда буд [5, с. 12].

Дар асри XIV бошад бо воситаи забони франсавӣ чунин калимаҳо иқтибос шудаанд: tiger, azure. Бо воситаи забони лотинӣ бошад калимаҳои arsenic ва salamander иқтибос карда шудаанд.

Дар вобастагӣ бо оғоз гардидани робитаҳои савдоӣ бо Ҳиндустон, ки бо роҳи баҳрӣ сурат мегирифт, савдогарони англис бо мардуме дучор мегардиданд, ки бевосита бо забони форсӣ ҳарф мезананд. Бояд қайд кард, ки худи забони Ҳиндустон - ҳиндӣ дорои бисёр калимаҳои форсӣ мебошад. Аз ин сабаб калимаҳои форсӣ дар Ҳиндустон низ ба забони англисӣ иқтибос карда шудаанд. Натиҷаи шиносоии бевосита бо Форс ва Ҳиндустон боиси он гардид, ки бисёр калимаҳои ба аҳолии маҳал тааллуқдошта, иқтибос карда шуданд: shah, dervich, toman, divan, caravan, bazaar, caravan serai, padichah, dinar, shawl.

Дар ҷараёни таъсири дигар забонҳо ба забони ҷопонӣ дар таркиби луғавии он якчанд тағйирот ба вуҷуд омад, ки муҳимтарини онҳоро метавон тариқи зайл шарҳ дод:

1) Дар забони ҷопонӣ бисёр воҳидҳои луғавии хориҷӣ ба вуҷуд омаданд, махсусан калимаҳои аз забонҳои фаронсавӣ, лотинӣ ва юнонӣ иқтибосшуда (калимаҳои юнонӣ тавассути забони лотинӣ иқтибос шудаанд) мебошанд. Дониш оид ба маъниҳои решаҳои бештар паҳнгаштаи забонҳои юнонӣ ва лотинӣ ба ошкор намудани далелҳои вожаҳои иқтибосшуда ҷиҳати фаҳмидани мазмуни иқтибосҳо ёрӣ медиҳад. Шиносоӣ бо мазмуни решаҳои аз ҳама бештар истифодашавандаи забонҳои лотинӣ ва юнонӣ барои дуруст талаффуз кардан ва навиштани истилоҳоти паҳнгашта ва вожаҳои умумихалқӣ зарур мебошад [7, с. 23].

Дар замони муосир иероглифҳое, ки аз забони чинӣ ба забони ҷопонӣ гузаштаанд, дар бештари ҳолатҳо ба иқтибос дохил намешаванд, зеро онҳо ба таркиби луғавии забон ворид гардидаанд. Дар забони ҷопонӣ бештари иқтибосот аз забонҳои аврупоӣ ворид шудаанд ва онҳо бо навъи хати катакана навишта мешаванд. Мисол:

Велосипедронӣ –サイクリング(saikuringu)

Тирпарронӣ –ダーツ(da-tsu)

Дайвинг –ダイビング(daibingu)

Голф –ゴルフ(gorufu)

Камонварӣ- アーチェリー(a-cheri) [14, с. 148].

Воридшавии иқтибосҳо аз забонҳои аврупоӣ қариб 400 солро дар бар мегирад, ки инро дар забони ҷопонӣ метавон ба се марҳилаи бузурги таърихӣ тақсим намуд.

Марҳилаи якум (солҳои 1543-1639) воридшавии калимаҳо аз забонҳои португалӣ ва испанӣ;

Марҳилаи дуюм (солҳои 1639-1859) воридшавии калимаҳои иқтибосӣ аз забони нидерландӣ;

Марҳилаи сеюм аз давраи Мейҷӣ (аз соли 1888) то замони муосир.

Пас аз ҳукмронии давраи Мейҷӣ, аз сабаби он ки Ҷопон мустамликаи Амрико буд, дар ин давра раванди воридшавии иқтибосҳо вусъат ёфтааст.

Шахсоне, ки дар давраи Мейҷи иқтибосҳои аз забонҳои аврупоӣ воридшударо муаррифӣ мекарданд, Масанао Накамура ва Танака Ватанабе мебошанд, ки дар инсамт саҳми арзанда доранд [12, с. 172].

Дар замони Тайшо донандагони иероглифҳои чинӣ кам шуда буданд ва ин боиси мушкил шудани тарҷумаи ин навъи иқтибосҳо гардид. Пешравии ахбори байналмилалӣ сабаби мушкил гардидани тарҷумаи қисми зиёди навиду мавод гаштааст. Хабарҳое, ки аз саросари дунё ворид мешаванд, ҳар чӣ зудтар бояд тарҷума ва коркард мегардиданд. Барои ҳамин ҳарчанд кӯшиш ба харҷ ҳам диҳанд, навгониҳо комилан ба забони аслӣ тарҷума намешаванд ва ин боиси ворид кардани вожаҳо аз забони тарҷумашаванда ба забони тарҷумакунанда мегардад. Аз ин рӯ, дар вақти тарҷумаи ягон матн ба забони ҷопонӣ вожаҳои тарҷуманашаванда ҳамон тавр бо хати катакана навишта шуда, дар баъзан ҳолатҳо мафҳуми вожаҳо низ зам карда мешуданд. Дар замони муосир воридшавии иқтибосҳо ба забони ҷопонӣ босуръат идома дорад.

Ҳаёти вожаҳои иқтибосшуда дар он забоне, ки онҳо иқтибос шудаанд, шавқовар мебошад. Бисёрии вожаҳои иқтибосшуда зери таъсири системаҳо, ки ба онҳо ворид шудаанд, ба бисёр тағйироти фонетикӣ, грамматикӣ ва ҳатто ба тағйироти маъноӣ дучор шуда, ба қоидаҳои грамматикӣ ва семантикии системаи мазкур мувофиқ мешаванд.

Ин таъсир дар он сурат бештар аён мегардад, ки дар раванди иқтибосшавӣ на танҳо воҳидҳои алоҳида, балки гурӯҳҳои пурраи вожаҳо, ки дар байни онҳо вобаста ба забони асл робитаҳои муайян вуҷуд доранд, ҷалб карда мешаванд. Ҳолати мазкур ҳамон вақт баръало аён аст,ки агар алоқаҳои мавҷуда дар байни вожаҳо дар забони асл мувофиқ бошанд ва дар забоне, ки вожаҳо иқтибос мешаванд, воситаҳои сохташавӣ ба шумор мераванд.

Эҳтимол, дар олам забоне вуҷуд надорад, ки дар он қарз аз дигарон, яъне калимаҳои иқтибосӣ мавҷуд набошад. Илова бар ин, дар баробари ҷаҳонишавӣ раванди қарздиҳӣ, истилоҳсозӣ ва паҳншавии калимаҳо бештар мегардад. Забони ҷопонӣ яке аз забонҳои фаъол дар қабули калимаҳои хориҷӣ мебошад. 日本語の外来語の使い方の特徴 [13, с. 12].

Аксари ин калимаҳои иқтибосӣ дар забони ҷопонӣ бо аломатҳои katakana навишта шудаанд. Бо вуҷуди ин, бештар ба он имконпазир аст, ки ба қонеъ кардани як омезиши katakana бо аломатҳои: ソ 連 時代 (jidai soren - даврони

Иттиҳоди Шӯравӣ), アメリカ人 (amerikajin - Амрико), オープンする (open suru - кушодан), 消しゴム (keshigomu - хаткӯркунак) ифода мешаванд. Инчунин, барои калимаҳои қарзгирифта маъноҳои гуногун фароҳам меоранд. Масалан, калимаи クリア.

Азбаски дар забони ҷопонӣ калимаҳои англисӣ баъзан вайрон карда шудаанд, баъзе аз онҳо хусусият ва маънои аслии хешро иваз намудаанд. Тағйироти маъноиву лексикии калимаҳои иқтибосӣ дар забони ҷопонӣ бо сабабҳои гуногун ба вуҷуд омадаанд.

Баъзан чунин мешавад, ки калимаҳои хориҷӣ дар забони ҷопонӣ ба маънои аслии хеш ҳам мавриди истифода қарор мегиранд.

Дар забони ҷопонӣ шумораи зиёди калимаҳои аз забонҳои гуногун ворид гардида мавҷуданд, ки онҳо "гайрайго" номида мешаванд, ки (Гайрайго бо нишонаҳои katakana сабт мегардад – Ш.Ҷ.), бо сабаби хусусиятҳои фонетикии забони ҷопонӣ калимаҳои хориҷӣ ба тағйироти овозӣ дучор мешаванд [6, с. 82].

Иқтибосҳои забони ҷопонӣ ба навъҳои гуногун ҷудо мешаваанд. Сохтори луғавии забони муосири ҷопонӣ аз рӯи таҳқиқоти «Институти миллии тадқиқоти луғавӣ» (1966) нишон дод, ки вожаҳои аслии забони ҷопонӣ 38.8%, калимаҳои аз забони чинӣ воридшуда 44.3% ва фоизи боқимондаро иқтибосҳои аз забонҳои аврупоӣ воридшуда ташкил медиҳад. Дар умумият иқтибосҳо дар забони ҷопонӣ аз 60% зиёдро ташкил медиҳанд. Ҳамаи ин иқтибосҳо дар фарҳанги забони ҷопонӣ тасдиқ шудаанд ва онҳоро ба навъҳои зерин ҷудо мекунанд:

а) 普通の外来語（カタカナ）. Калимаҳои иктибосии оддӣ [7, с. 97]

Вожаҳои иқтибосӣ асосан дар забони ҷопонӣ дар ҳудуди нисбатан маҳдуд истифода карда мешаванд. Истифодабарии ин гуна вожаҳоро ба якчанд зергурӯҳ тақсим мекунанд.

- вожаҳои аз забонҳои хориҷӣ гирифташуда, дар забони ҷопонӣ бо мафҳумҳои гуногун, дар аввал исм ва баъдан бо илова намудани пешванду пасвандҳо ба сифат табдил меёбанд.

Мисол: announce – (動詞) 優れたアナウンス（名詞）эълони хуб, relax - リラックスな状態（形容詞的）ҳолати ором.

- вожаҳое, ки дар забони аслӣ шакли танҳоро ифода мекунанд, аммо дар забони ҷопонӣ бо калимаҳои ёридиҳанда омада, ҳатман шакли ҷамъ мешаванд.

Мисол: ガール (girl)▸ ガールフレンド（girlfriend）маъшуқа,

フード (food)▸ドッグフード (dog food) хӯроки саг.

- вақтҳои охир, дар забони ҷопонӣ вожаҳое ворид шудаанд, ки дар якҷоягӣ бо калимаҳои аслии ҷопонӣ омада, бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешаванд.

Мисол: オリジナルTシャツ▸original shirt,

オン・ラインon▸online,

ヨーロッパ・スーパー▸Europa super [8, с. 102-104].

- иқтибосҳое ки маъноҳо ва ҳиссиётҳои гуногунро мефаҳмонанд, ҳарчанд ки дар забони ҷопонӣ ҳаммаънои худро доранд.

ホテル（hotel）旅館／宿屋 меҳмонхона

ライス（rice）ご飯 биринҷ

ビル（build）建物 сохтмон

ミルク（milk）牛乳 шири гов

トイレ（toilet）便所 ҳоҷатхона

- муродифҳо (ҳаммаъноҳо).

Мисол: デモクラシー（democrat）民主主義 демократия (ҳокимияти халқ).

コンピューター（computer）電子計算機　компютер.

エコロジー（ecology） 生態学　экология.

カルチャー（culture）文化　фарҳанг.

ｂ) 漢語（外来語と考えられていない）[8, с. 210-215].

Аз забони чинӣ (иероглиф) низ калимаҳои иқтибосӣ ба забони ҷопонӣ зиёд мебошанд ва аксари онҳо ҳамчун калимаҳои аслии ҷопонӣ қабул гардида, бо иероглифҳои чинӣ навишта шуда, қариб ки ба қатори иқтибос дохил намешаванд.

Мисол: 蜜＞ミツ асал

酢＞ス сирко (уксус)

胡麻＞ゴマ тухми кунҷит

胡椒＞コショウ қаламфур

薄荷＞ハッカ мурчи пӯдинагӣ

肉＞ニク　гӯшт

毒＞ドク захр

茶＞チヤ чой [8, с. 204].

Аз рӯи мисолҳои мазкур намудҳои иероглиф дар соҳаҳои гуногуни забон дида мешаванд.

ｃ) 和製外来語▸和製英語

Бештари калимаҳои иқтибосии забони ҷопонӣ аз забонҳои аврупоӣ ворид шудаанд.

Аз маҷмӯи вожаҳои иқтибосие, ки дар забони ҷопонӣ вуҷуд доранд, танҳо бо қисме аз онҳ калимаҳои нав сохтан мумкин аст.

Мисол: ホームドラマ　（a drama of home life）драмаи асосӣ;

ハイセンス　（stylish, fashionable）мӯд;

ゴールデンウイーク　（a week having consecutive holidays）ҳафтаи тиллоӣ;

サラリーマン　（a white collar worker, an office worker）коргар;

ガソリンスタンド　（a gas station）истгоҳи газпуркунӣ;

モーニングサービス　（coffe or tea and toast served at a specially reduced price during morning hours）хизматрасонии махсуси субҳона [7, с. 237].

Дар забони ҷопонӣ вожаҳое вуҷуд доранд, ки аз забонҳои ғарбу чинӣ гирифта шудаанд, аммо ба фарҳанги забони ҷопонӣ дохил намешаванд ва танҳо дар нутқи гуфтугӯӣ истифода бурда мешаванд. Ғайр аз ин, иероглифҳои чиние ҳастанд, ки ашёи аслии ҷопониро ифода карда, ба иероглифҳои аслии ҷопонӣ дохил мешаванд.

Масалан, вожаҳои 和服 (wafuku) либоси миллии ҷопонӣ, 和文 (wabun) фарҳанги Ҷопон, 茶道 (sadou) маросими чой, 柔道 (juudou) ҷюдо(навъи варзиш) ва ғайраҳо мебошанд, ки аслашон иероглифҳои чинианд, аммо ба гурӯҳи иқтибосот шомил намешавнд.

ｄ）混類語 - Калимаҳои иқтибосии омехта

Вожаҳои омехта чунин калимаҳое ҳастанд, ки аз ду ва ё зиёда калима таркиб ёфта, як қисми онро иероглиф ё вожаҳои аслӣ ва қисми дигари онро иқтибосҳои аз забони аврупоӣ воридгардида ташкил медиҳанд.

Мисол: 生ビル（namabiru）оби ҷав;

コップ酒（koppusake）истакони арақ;

家庭サービス（kateisa-bisu）хизматрасонии асосӣ;

アイドル歌手（aidorukashuu）овозхон;

サラダ油（saradaabura）равғани махсус барои хӯриш;

Калимаҳое , ки дар забони ҷопонӣ пурра ҳал шудаанд.

・完全に日本語に定着したもの [7, c. 174].

Чунин навъи вожаҳоеанд, ки пурра дар забони ҷопонӣ ҳал шуда, ба таври васеъ мавриди истифода қарор дошта, дар фарҳангу луғатҳо ҷой дода шудаанд.

Калимаҳое, ки танҳо дар як ҳолат истифода шуда, баъди истифода нест шудаанд.

・一時的に使われた後、消えたもの

Вожаҳое, ки танҳо дар ҳолатҳои зарурӣ истифода бурда мешаванд ва пас аз истифода нест мешаванд ё мавриди истифодаи оммаи халқ қарор намегиранд. Ин навъ калимаҳоро бештар дар раванди тарҷумаи фаврии шифоҳӣ истифода мебаранд.

Калимаҳое, ки танҳо хоси як касб ва соҳа буда, танҳо аз ҷониби намояндагони он истифода мешаванд.

・ある特定の分野や職業の人の間でのみ使われ、理解可能なもの

Иқтибосҳо ифодакунандаи ин ё он соҳаи муайян буда, дар сурати воҳидҳои махсуси луғавӣ зуҳур меёбанд, ки мустақиман дар доираи ҳамон соҳа амал мекунанд. Ба ибораи дигар, иқтибосот луғати махсуси ягон соҳаи илму техника, санъату фарҳанг ва амсоли инҳо мебошанд, ки бо хусусиятҳои илмӣ ва қонуну қоидаҳои маъруфи худ аз вожаҳои муқаррарӣ ҷудо фарқ доранд.

Вожаҳое, ки танҳо аз тарафи намояндагони ҳамон соҳа мавриди истифода қарор дошта, барои шахсони ғайриихтисос номафҳум буда, ба таври умумӣ истифода бурда намешаванд, иқтибосоти соҳавӣ ном доранд Масалан, вожаҳое, ки дар соҳаи тиб мавриди истифода қарор мегиранд, наметавонанд дар дигар соҳаҳо истифода шаванд.

Калимаҳое, ки дар натиҷаи инкишофи муносибатҳои фарҳангию байналмилалӣ ба вуҷуд омада, рӯз ба рӯз васеътар истифода бурда мешаванд.

・国際化が進むにつれ、どんどん増えて来るもの [10, c. 92]

Иртиботи забон ва фарҳанг бо ҷараёни тафаккур ва олами рӯҳиву маънавиёти инсон маҳз дар бахши иқтибосот барҷаста эҳсос мегардад. Ин аст, ки иқтибосот тамоми паҳлӯҳои фаъолияти ҷомеаро фаро гирифта, ба сифати як бахши мустақили лексика ҳамеша дар инкишоф аст. Аз ин рӯ, пайдост, ки дар натиҷаи инкишоф ва робитаҳои фарҳангиву иҷтимоӣ, иқтибосҳо низ инкишоф ёфта, тадриҷан зиёд мегарданд.

日本語とタジク語の外来語における違い

日本語の外来語の意味を原語と比べてみると、原語の意味の方がもっと広く伝われている。それをタジク語の外来語の意味を原語と比べてみると、違いが感じられる。[6, c. 142].

Агар маънои калимаҳои иқтибосии забони ҷопониро бо маънои аслии калимаҳои аслии забон муқоиса кунем, маънои аслии калима васеътар мебошад.

Аз натиҷаи таҳқиқоти Ивабата Тошио бармеояд, ки иқтибосҳое ки ба забони ҷопонӣ ворид мешаванд, маънои аслӣ ва иқтибосии онҳо дигар мешаванд. Масалан, вожаи **building** аз забони англисӣ ба забони ҷопонӣ ворид шудааст, аммо ифодаи ин вожаҳо дар ҳар ду забон тафовут доранд. Building -и забони англисӣ сохтмонҳои гуногунро ифода мекунад, аммоビルディング (birudingu)-и забони ҷопонӣ танҳо манораҳои баландро ифода мекунад. Ин ҳолатҳо дар намунаҳои дигар низ дида мешаванд. Агар дар забони англисӣ **lunch** гӯем, танҳо хӯроки нисфирузӣ ифода мешавад, аммо ランチ- и забони ҷопонӣ хӯрокҳои махсусе, ки дар тарабхонаҳо фармуда мешаванд ва ин на танҳо барои нисфирӯзӣ, балки ҳам барои субҳона ва ҳам барои хӯроки шом истеъмол мешаванд, истифода мешавад. Дар забони ҷопонӣ ин гуна калимаҳо бештар ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, иқтибосҳои ин забонро аз калимаҳои худи забон дарҳол фарқ кардан мумкин аст.

Адабиёт

1. Алексеев М.П. Английский язык в России и русский язык в Англии.- М., 1974. - 361 с.
2. Арапова Н.С., Кимягарова Р.С., Баш Л.М., Боброва А.В. и др. Словарь иностранных слов // Актуальная тема, толкование, этимология. - М.: Цитадель, 1999. - С. 42-102.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Совр. энциклопедия, 1969. - 608 с.
4. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. – Душанбе, 1991. - 206 с.
5. Викторович М.Е. Графическая стилистика японского языка. - М., 1999. - 210 с.
6. Вячесловववна Н.А. Стилистическое особенности японского устного бытового диалога. - М., 1999. - 128 с.
7. Генадьевна Б.Н. Латинизация японской письменности. - М., 2010. – 302 с.
8. Кенкюса. Японско-русский словарь. М. 1990. - 395 с.
9. Комилов М. М., Назаре ба истилоҳоти иқтибосии фалсафӣ дар забони англисӣ // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2014. - №5. - С. 71-76.
10. Константинович Б.И. Иероглифической письменности японского языка. - М., 2011. - 271 с.
11. Крылов Г.А. Этимологический словарь русского языка. – СПб.: Полиграфуслуги, 2005. - 432 с.
12. Михайлович А.В. О языковой картина мира японцев. - М., 2009. - 235 с.
13. Михайлович А.В. Японская природа и японский язык. - М., 2008. - 264 с.
14. Русско- японский словарь. М., 1970. – 431 с.
15. 『国語学大辞典』、東京堂出版、1980年.
16. 石綿敏雄、『日本語と英語の谷間』、 秋山書店、1983年.
17. 楳垣実、『日本外来語の研究』、研究社出版、1963年.
18. 樺島忠夫、『日本語はどう変わるか語彙と文字』、 岩波新書、1981年.
19. 笹尾道子、『ロシア語と日本語における英語からの借用語』、1982年.
20. 田中健彦『外来語とは何か』、鳥影者出版、2002年他.

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ ВОРИДШАВИИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ БА ЗАБОНИ ҶОПОНӢ

Дар мақолаи манзур мавзӯи таърихи воридшавии калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои гуногун ба забони ҷопонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, муаллиф кӯшидааст, бо истифода аз манбаъҳои муътамади илмӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ мавзӯъро таҳлилу таҳқиқ намуда, хулосаҳои илмиву мантиқӣ барорад.

Қайд гардидааст, ки калима, таркиб, ибора ё ҷумлаҳое, ки аз дигар забонҳо бевосита ё бавосита интиқол меёбанд, иқтибос номида мешавад.

Ба андешаи муаллиф калимаҳо ба ду роҳ иқтибос мешаванд: а) бевосита; б) бавосита.Иқтибосҳои бевосита чунин иқтибосҳоеанд, ки калима, таркиб ё ибора аз як забон ба забони дигар бевосита мегузарад.

Зикр гардидааст, ки дар забони ҷопонӣ низ чунин навъи гузариши вожаҳои иқтибосӣ вуҷуд доранд, ки бо навъи хати катакана навишта мешавад. Масалан калимаҳои ネット（internet）интернет, テニス（tennis）теннис, ワールドカップ (World Cup) Ҷоми Ҷаҳон ва ғайраҳо бевосита аз забони англисӣ ба забони ҷопонӣ гузаштаанд.

Ҳамин тавр, қайд намудааст, муаллиф, - иқтибосҳои бавосита иқтибосҳоеанд, ки онҳо аз як забон ба забони дигар ба воситаи забони дуюм (миёнарав) дохил мешаванд.

Масалан, вожаи ファッション（fashion） мӯд, аз забони англисӣ ба фаронсавӣ ва баъд ба забони ҷопонӣ гузаштааст.

Калидвожаҳо: *иқтибосот, забони ҷопонӣ, забонҳои хориҷӣ, таърихи воридшавӣ, иқтибосоти бевосита, иқтибосоти бавосита, нақши иқтибосот, роҳҳои ифодаи иқтибосот.*

ОБ ИСТОРИИ ВСТУПЛЕНИЯ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В ЯПОНСКИЙ ЯЗЫК

В настоящей статье затрагивается тема истории вступления заимствованных слов с различных языков в японский язык. Используя достоверные научные и исторические источники, автор пытается анализировать и исследовать тему, делая при этом научные и логические выводы.

Отмечается, что слова, конструкции, словосочетания и предложения, которые непосредственно и опосредованно переходят из других языков называются заимствованиями.

По мнению автора, слова заимствуются двумя способами: а) непосредственно, б) опосредованно. Непосредственные заимствования — это такие заимствования, в процессе которых слова, конструкции и словосочетания с одного языка на другой переходят непосредственно.

Констатируется, что в японском языке также присутствует такой вид заимствования, который фиксируется графической формой катакана. Например, слова ネット（internet）интернет, テニス（tennis）теннис, ワールドカップ (World Cup) Кубок Мира и другие с английского языка на японский перешли непосредственным способом.

Таким образом, отмечает автор, - опосредованные заимствования — это такие заимствования, в процессе которых переход с одного языка на другой осуществляется посредством другого языка.

Например, слово ファッション（fashion） мода, перешло с английского языка на французский, и только потом на японский.

Ключевые слова: *заимствования, японский язык, иностранные языки, история вступления, непосредственные заимствования, опосредованные заимствования, роль заимствований, способы выражения заимствований.*

GLANCE TO THE INCOMING OF THE BORROWING WORDS IN JAPANESE

The article considers the subject matter of the incoming the borrowing words from the other different languages to Japanese, and also the author of the article tries using the reliable scientific sources and the historical materials to discuss the problem and come to the logical and scientific conclusions.

The words are borrowed to a language by two ways: a) direct; b) indirect.

The direct borrowings are those words and word combinations which are borrowed directly from a language to another one.

The Japanese also has number of the such borrowing words which are written by a special letters of katakana. For instance, the words ネットinternet, テニス（tennis）теннис, ワールドカップWorld Cup? etc. are borrowed directly from English to Japanese.

The indirect borrowings are those words which income from one language to another by means of the third intermediary language. For instance, the wordsファッションfashion, is borrowed from French to English and after then borrowed to Japanese.

Keywords: *borrowings, Japanese, foreign language, the history of borrowings, direct boroeings, indirect borrowings, the role of borrowings, the ways of epressing borrowings.*

Сведения об авторе: Шодиев Джахонгир Соличонович *– ассистент кафедры Восточной филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6, тел.: (+992) 934 88 14 14, E- mail: shodjahon@mail.ru*

Information about the author: Shodiev Jahongir Solijonovich *– Assistant of the Department of Oriental Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda.* ***Address:*** *734019, Dushanbe 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 934 88 14 14, E-mail: shodjahon@mail.ru*

УДК 891.550

БАРРАСИИ МАЗОМИНИ ИҶТИМОӢ ДАР ШЕЪРИ НУҚРАИ СУННАТНИЁ

Бобоалиева З.П.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Таърихи шеъри форсӣ-тоҷикӣ номи шоир-занҳои зиёдеро ба ёд дорад, ки ҳар яки аз онон дар рушди каломи мавзуни мухайял саҳм гирифтаанд ва хеле масарратбахш аст, ки оини шеърофаринии бонувони суханвар имрӯз ҳам идома дорад ва дар фазои назми муосири тоҷик сафи алоқамандони шеъру адаб аз силки бонувони сухангӯи тоҷик рӯз ба рӯз бештар гардида, хостгоҳ ва ҷойгоҳи воқеии онон мушаххас шуда истодааст. Дар қатори шоирҳои соҳибистеъдоди имрӯз, ки дар ин роҳ пайваста заҳмат мекашанд, шоир Нуқраи Суннатниё низ ҳаст, ки ҳаводорони шеъри асил бо чакидаҳои килки ӯ солҳо боз ошноӣ доранд. Шеърҳояш дар маҷмӯаҳои дастҷамъии «Шукуфаҳои умедбахш», «Бӯи ҷӯи Мӯлиён ояд ҳаме», «Хубони порсигӯ» ба табъ расидаанд. Муаллифи маҷмӯаҳои «Шогуна» (1990), «Чашмаи Роғ» (1994), «Сояи абр» (2000), «Нафаси хаёл» (2007) ва «Атри гули ёс» (2010) мебошад. Шеърҳои шоир ба забонҳои дигар, аз ҷумла русӣ ва ӯзбекӣ низ тарҷума гардидаанд. Нуқраи Суннатниё дар анвои мухталиф шеър мегӯяд. Ғазалҳояш содаю зебоянд ва дар сароидани рубоӣ ва дубайтӣ низ даст дорад. Меҳри Ватани маҳбубро пайваста меситояд, ишқу вафодориро васф мекунад, аз мушкилиҳо ва бурдбории занон мегӯяд.

Шоир аҳлаб дар эҷодиёташ рисолати ҳастӣ ва зиндагии хешро дар кӯмак ва ёрмандӣ аз дигарон мебинад ва бештар масоил ва мушкилоти занонро дар ашъораш ҷой дода, хоҳони он аст, ки дар дифои ҳуқуқи хоҳарони хеш мисли «хори таре» бошад, ки ҳар касу нокас натавонад он гулҳои зеборо бемақсад барканад. Худи шоир низ зимни шарҳи байти зерин чунин иброз намудааст: «Бештар вақт мо ба хоре, ки дар буттаи гул меруяд бо нигоҳи маломатангез ва мутаннафир назар меафканем, вале рисолати аслии он хор ҳимоя намудани гули зебост! Ман низ мехоҳам, ки мисли «хори тар» бошам, на «хори хушк», зеро хори тар ҷавону буррандатар аст. Ва мисли он хор дифоъ намоям аз ҳуқуқу масоили занон»:

Хоҳам, ки дар ҳимояти гул хори тар шавам,
Аз гул хабар гирифта, зи худ бехабар шавам.
Орам ба ҷо рисолати будан, ки одамӣ,
Ин асту ман ба хотири он симу зар шавам [4, 12].

Нуқраи Суннатниё бо ҷасорат барои пайдову шинохти ҳадди худ, мақому мартабаи хешро ҳимояву ба ақидаҳои хурофотӣ побанд набудан ва ҳамеша муборизе буданро аз занон талаб менамояд:

Аз санги ман ҷудо шаву дар санги худ бизӣ,
Аз ранги ман ҷудо шаву ҳамранги худ бизӣ.
Баҳри талоши зиндагӣ ҳамчун тарошае,
Дар оташи замонаи дилтанги худ бизӣ [4, 113].

Шоир дар мисраъҳои минбаъда аз замони куҳан, яъне аз беҳуқуқиву мазлумии занон рӯ гардондану бо гунаи нав, вале дар чаҳорчӯбаи фарҳанги хеш зистанро даъват мекунад, ки ин шаҳодати густурдагии афкори таърихӣ ва бадеии ӯ дар шеър ва осори ҳунар аст:

Бо шеваи куҳнаи хуни манат чӣ кор?
Бо хуни тоза дар раги фарҳанги худ бизӣ.
Ҳам ибтидои тозаву ҳам инқилоби нав,
Хоҳад ҷаҳони куҳна, пайи нанги худ бизӣ [4, 113].

Ӯ дар шеъри «Муноҷот»-аш ба тасвири ҳолати духтаракони зебо авзои баъдиҷангии ватану диёрро бо эҳсоси дард ва ғами пайвастаи бо дард будану бо дард ҷӯстанро воқеъбинона тасвир намудааст:

Кӯдаканду нишоти тифлии хеш,
Дар кафи дасти бод бигзоранд.
Аз саҳар бори зиндагӣ бар дӯш,
Сӯи бозор раҳ биспоранд [4, 11].

Аз бачагӣ ба чунин корҳои сангин даст задан, лаззати кӯдакиро надидани онҳо фоҷеае менамояд, вале шоирро бештар ояндаи онҳо ба ташвиш меоварад. Вай нороҳатӣ ва андӯҳи хешро баён намуда, Худовандро ба имдод металабад:

Эй Худо, худ паноҳашон бахшо,
Аз хабисон, ки садри бозоранд.
Қиммати зар, ки наздашон болост,
Қиммати зан ба ҳеҷ нашморанд [4, 11].

Пӯшида нест, ки муҳоҷирати ҷавонписарони тоҷик ба бахти духтарони қадрас халал ворид кардааст ва онҳо дар интизории бахт солҳо мунтазиранд. Шоир ин мушкилотро дида, аз дили пурисёни хеш фарёди ҷонкоҳ мекашад. Вай ин дардро бо тамоми вуҷуди хеш ҳис мекунад. Акнун вай хомӯш буда наметавонад, пайваста мекӯшад ин масъаларо ба ҳамзамонон дар шеърҳояш фош бигӯяд. Ҳарчанд медонад, ки дар чунин мавридҳо хомӯш будан худ тиллост:

Гӯянд: «Хамӯшӣ аст тилло»
Хомӯш будан наметавонам.
Ин аст тамоми айбам акнун,
Ин аст ғаму азоби ҷонам [3, 82].

Нуқраи Суннатниё ин масъаларо на танҳо дард медонад, балки «ғаму азоби ҷон»-и хеш меҳисобад. Шоири пурирода ночорию бечорагӣ занони ҳамасрашро нодида ва аз ин мушкилиҳо лаб фурӯ бастани хешро ғайри имкон мешуморад:

Гаҳ банди ҳикояти заминам,
Гаҳ қисса кунам ғами замонам.
Бечорагии занони нодор,
Хорад ҳама дам сари забонам!? [3, 82]

Ин шеър «Девор» унвон дошта, саросар аз зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ сохта шудааст ва мақсад аз овардани чунин ҳикматҳои халқӣ он аст, ки ба забони оммаи халқ масъалаҳои онҳоро ба таври тазодӣ инъикос кунад:

З-ин пеш буда мақол гӯё-
«Бе тоқӣ намонда ҳеҷ як сар,
Бе зан бифусурд марди комил,
Духтар, ки расад, бидеҳ ба шавҳар!»
Ку ҷумла ҷавони тоқибарсар?
Сар бурда ба мулкҳои дигар.
Сад духтари қадрасе ҷигархун,
Ночор шудаст пирдухтар [3, 82].

Нуқраи Суннатниё дар шеърҳояш бузургии зан-модарро низ тараннум намудааст. Вай бузургии занро ситоиш намуда, чунин меорад, ки зан қодир аст ҳатто зиндагиро тағйир бидиҳад:

Олами пурнифоқро тарҳи тифоқ мекашам,
Гаҳ ба баҳонаи Худо, гаҳ ба баҳонаи худам.

Мусаллам аст, ки тамоми шоирони муосири тоҷик дар мавриди бузургиву меҳру муҳаббати модар ашъори зиёде бахшидаанд, ки дар ин радиф Нуқраи Суннатниё низ қарор дорад. Ӯ дар бораи модар, меҳри ӯ ва аслан дар тасвири симои модари тоҷик шеърҳои муассир ва асарбахше сурудааст:

Эй модари хушноми насиҳатгари ман,
Аз рӯзи азал то ба абад раҳбари ман.
Ҳар субҳ кафи бози ту аз боги Худо,
Резад гули сад дуои ту бар сари ман [3, 124].

Ё ҷои дигар:

Модар модаро ҳамеша пандам додаӣ,
Парҳезгор бишавам аз дари гуноҳ [3, 125].

Дар ашъори шоир як қатор шеърҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки ба занони фаъол ва шинохта бахшида шудаанд. Масалан, ба занони шоир, адабиётшинос, дӯстони худи шоир ва ғайраҳо. Нуқраи Суннатниё дар ҷодаи шоирӣ Гулрухсор Сафиеваро устоди хеш меҳисобад ва инро дар шеъри «Омӯхтам» бо ихлосу самимияти бепоён эътироф мекунад:

Аз ту фаро гирифтам сарбозии суханро,
Аз лаҳни ту шамидам атри гули суманро.
Бо тобаму тавонам, бо қалбу рӯҳу ҷонам.
Аз шеъри ту мазидам офияти Ватанро [3, 43].

Ё барои ёдбуди шоири зиндаёд Санавбари Соҳибдухт ӯ чунин менигорад:

Бо ҳамон холи сияҳдонаи рӯ,
Бо ҳамон мижаву абрӯи сиё,
Бо ду рухсори ду гулбарги сафед,
Бо ҳамон қомати якторнамо,
Мисли номат ту санавбар будӣ,
Шӯху дилбар будӣ [3, 57].

Ва ё дар шеъри «Насиҳат» аз хислату рафторҳои бонувони суханвари адабиёти муосири тоҷик сифачинӣ намуда, ҳамранг, намуна ва ибрат гирифтан аз онҳоро ба занон ва духтарони тоҷик тавсия медиҳад:

Ҳамчу Гулрухсор дилмагрур шав,
Дар биҳишти созҳоят ҳур шав…
Нарм чун Фарзона мебояд нишаст,
Бо ҳасад бегона мебояд нишаст.
То барорад тори ангорат наво,
Сахт мебояд, ки афтоду шикаст [3, 113]!

Ҳамчунин, ба шоири ҳамзабони мо Симини Беҳбаҳонӣ бо номи «Зиё», ба шоири адабиёти классики форсу тоҷик Робиаи Балхӣ бо номи «Ирс», ба адабиётшинос Анзурати Маликзод, ба шоир Латофатбону, ба дӯсти хеш Моҳбону ва ғайраҳо шеърҳою байтҳои нобе тақдим намудааст, ки шаҳодат ба эҳтирому эътиқоди ӯ ба бонувони огоҳу бедордил аст.

Хулоса, ашъори Нуқраи Сунннатниё равону хоно ва мухталифмавзӯст ва ӯ яке аз шоирҳои муосирест, ки сари вақт аз масоилу мушкилоти занҳо, дарду ранҷ, бурдбориву комёбии онҳо мегӯяд. Дар ашъори ӯ мақом ва ҷойгоҳи зан бешак хоса аст. Вай симои бонувонро бо тамоми хусусиятҳои рӯҳиву эҳсосӣ муассир тасвир менамояд. Ӯ на танҳо дар бораи занони тоҷик ашъор дорад, балки оид ба тамоми занони дунё мисрае, байте, шеъре бахшидааст, ки бисёр ҷолиб ва мондагор аст.

Адабиёт

1. Акобиров, Ю. Шеъри эҳсос ва тафаккур. / Ю. Акобиров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 240 с.
2. Аҳмади Тафаззулӣ. Гавҳари Гӯё. / Тафаззулӣ Аҳмади. – Теҳрон, 1384. –345 с.
3. Нуқраи Суннатниё. Нафаси хаёл. – Душанбе: Адиб, 2007. – 133 с.
4. Нуқраи Суннатниё. Атри гули ёс. – Душанбе: Истиқбол, 2010. – 144 с.
5. Шарифов, Х. Услуб ва камолоти сухан. (Маҷмӯаи мақолаҳо) –Душанбе: Ирфон, 1985. – 176 с.

БАРРАСИИ МАЗОМИНИ ИҶТИМОӢ ДАР ШЕЪРИ НУҚРАИ СУННАТНИЁ

Дар мақола муаллиф вижагии ашъори шоири муосири тоҷик Нуқраи Суннатниёро бахшида ба проблемаҳои иҷтимоии занон мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар натиҷаи таҳлил муаллиф ба чунин хулоса меояд, ки шоир аглаб дар эҷодиёташ рисолати ҳастӣ ва зиндагии хешро дар кӯмаку ёрмандӣ аз дигарон мебинад ва бештар мавзӯи занонро дар шеъраш ҷой дода, хоҳони он аст, ки дар дифои ҳуқуқи хоҳарони хеш мисли «хори таре» бошад, ки ҳар касу нокас натавонад он гулҳои зеборо бемақсад барканад.

Дар мақола, инчунин хусусияти дигари шеъри Нуқраи Суннатниё, ки бонувонро даъват ба бедорӣ, худшиносӣ, бо гунаи нав, вале дар чаҳорчӯбаи фарҳанги хеш зистан ва дигар масоили иҷтимоии занон низ таҳқиқ шудааст. Ба андешаи муаллиф ин хусусияти шеъри шоир шаҳодати густурдагии афкори таърихӣ ва бадеии муаллиф дар шеър ва осори ҳунар аст.

Меҳвари асосии таҳқиқотро услуби шеърофаринии Нуқраи Суннатниё, ки ба масоили иҷтимоии занон бахшида шудааст, дар бар гирифтааст. Аз ҷониби муҳаққиқ таваҷҷуҳ ба вижа ба шеъре бо номи «Муноҷот», ки дар он рӯзгори бонувон баъд аз солҳои ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дарҷ гардидааст, бештар шудааст.

Муаллифи мақола дигар масъалаҳои бонувонро, ки дар шеъри «Девор»-и шоир дарҷ шудааст, мавриди таҳлил қарор дода, ба чунин хулоса омадааст, ки ин шеър саросар аз зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ сохта шудааст ва мақсаду ҳадафи шоир бо истифода аз чунин ҳикматҳои халқӣ он аст, ки ба забони омма масъалаҳои онҳоро ба таври тазодӣ инъикос кунад.

Калидвожаҳо: *Нуқраи Суннатниё, зан, зан-модар, шеър, усулҳои адабӣ, шоир, адабиёти муосир*, худшиносӣ

АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ СОДЕРЖАНИЙ В СТИХАХ НУКРАИ СУННАТНИЁ

В данной статье автор анализирует особенности поэзии современной таджикской поэтессы Нукраи Суннатниё, в которых затрагиваются социальные проблемы женщин.

В результате исследования автор отмечает, что в творениях поэтессы особое значение даётся образу женщин. Особенность её стихов заключается в том, что в них затрагиваются социальные проблемы женщин в современном обществе. В своём творчестве она поставила цель, морально поддержать представителей слабого пола. Поэтесса хочет защищать права своих сестёр как «молодая колючка», которая защищает цветы.

В статье также рассматривается другая особенность лирики Нукраи Суннатниё – она приглашает женщин к пробуждению, но жить в рамках своей культуры, знать свои права и жить достойно.

В центре внимания исследования находятся принципы и методы написания стихов Нукраи Суннатниё, которые своей тематикой отличаются от других современных писательниц. Автор особое внимание уделила стихотворению «Муноджот», в котором описываются социальные проблемы женщин, переживших после гражданской войны.

Автор статьи также затрагивает и другие вопросы, касающиеся проблемы женщин в стихотворении «Девор», где выводятся на общее обозрение примеры народных пословиц и поговорок, отражающих боль и желание женщин.

В статье анализируются и другие стихи Нукраи Суннатниё, которые оценивают величество матери. Также исследованы стихотворения «Омухтам», «Насихат», «Зиё», «Ирс», которые посвящены активным и передовым женщинам современной эпохи.

Ключевые слова: *Нукраи Суннатниё, женщина, женщина-мать, стихи, литературные методы, поэт, современная литература, самопознание.*

ANALYSIS OF SOCIAL CONTENT IN THE LYRICS OF NUQRAI SUNNATNIYO

In this article the author analyzes the features of the poetry of the modern Tajik poetess of Ukraine Sunni in which the social problems of women are affected.

As a result of the study, the author notes that in the works of the poetess special importance is given to the image of women. The peculiarity of her poems is that they address the social problems of women in modern society. In her work, she set a goal morally support the fairer sex. The poetess wants to protect the rights of her sisters as a "young thorn" who protects the flowers.

The article also discusses another feature of the lyrics of The Nuqrai Sunnatniyo – it invites women to awaken, but to live within their culture, to know their rights and to live with dignity.

The focus of the study is the principles and methods of writing poems Nuqrai Sunnatnie, which are different from other contemporary writers. The author paid special attention to the poem "Munojot", which describes the social problems of women who survived the civil war.

The author of the article also touches upon other issues related to the problem of women in the poem "the Court", where examples of folk Proverbs and sayings reflecting the pain and desire of women are displayed.

The article analyses and other poems Nuqrai Sunnatniyo who appreciate the Majesty of the mother. Also, the analysis of the poem "Omukhtam", "Nasihat", "Ziya", "Irs", which is dedicated to the active and leading women of the modern era.

Keywords: *Nuqrai Sunnatniyo, woman, mother woman, poems, literary methods, poets, modern literature, self-knowledge.*

Сведения об авторе: Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна *- к.ф.н., доцент, проректор по воспитательной работе Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 931038191, 2325122, E-mail: zebosh@list.ru*

Information about the author: Boboalieva Zebonisso Pirmurodovna *– candidate of philology, Vice-rector on upbringing of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda.* ***Address:*** *734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 931038191, 2325122, E-mail: zebosh@list.ru*

УДК 891.550

АНДЕШАҲОИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР ТАСВИРИ ФАЗО ВА ВАҚТИ БАДЕӢ

Олимова Х.Ҳ.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар асари бадеию публитсистӣ вақти бадеӣ дорои санад буда, ҳадафи воқеънигор низ пеш аз ҳама таҳлили воқеии раванди фазо ва вақт дар асар мебошад. Муҳаққиқ А.Раҳмонов ҳангоми таҳлили маърифати замон ва макон дар насри бадеӣ дар мавриди робитаи замонҳо чунин менигорад: «Замонҳои бадеӣ ва фалсафӣ дар якҷоягӣ дар таснифоти фаъолиятмандии инсон ва равшан намудани шахсияти вай аз оғоз то анҷом иштирок намуда, барои падид овардани ҳақиқати иҷтимоӣ ва таърихии давраи мушаххас ба санъаткор хидмат мекунанд» [5,15]. Замони зиндагии воқеънигор ва ҷаҳонбинии ӯ дар тасвири фазо ва вақт таъсир мегузорад, зеро инсон дар ҷомеа зиндагӣ мекунад ва аз муҳите дастгирӣ намуда, тавассути ченаки ҷаҳонбинӣ онро маърифат менамояд. Аммо ҷаҳонбинӣ воқеанигорро водор менамояд, ки хориҷ аз муҳит андеша намуда, ҳақиқатро ҷустуҷӯ кунад ва замонро ончунон баррасӣ намояд, ки дар навиштаҳояш ҷилваи воқеият хонандаро ба таври ногузир барои андешидан водор кунад.

Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ дар китоби “Эҳёи фикри динӣ дар ислом” дар таҳқиқи замон чунин мегӯяд: “ҷаҳон дар замон вуҷуд дорад амре аст, ки шахсе дар он намеравад. Вале чун ҷаҳон хориҷ аз мо аст ин имкон ҳаст, ки дар бораи вуҷуди он дучори шак шавем. Барои он ки маънои ин будан дар замонро комилан фаҳм кунем, бояд дар вазъе бошем, ки битвонем ҳолати мумтозе аз вуҷуд ё ҳастиро мавриди мутолиа қарор диҳем, ки мутлақан шаке ба он роҳ надошта бошад. Ва итминони бештаре барои рӯъяти мустақилона давом дар замон ба мо диҳад” [4,72] .

Макон дар доираи мавқеият ё худ ҷойест, ки инсон дар он фаъолият дорад ва ба қавли Иқболи Лоҳурӣ: “Макон сурати зеҳние беш нест. Ин ки гуфта шавад, ҷаҳон дар фазое қарор дорад, ки дар ҳолати мутлақ воқеъ аст....Замон сурати зеҳнӣ нест. Фарояндие воқеӣ ва номаҳдуд аст, ки танҳо ба сурати “даврӣ” (периодик) қобили тасаввур аст” [4,156].

Фазо дар луғат ба маънии холигӣ ва ковокии чизе омадааст. Вақт- гоҳ, ҳангом, ҳиссае аз замон, соатҳои муайяни шабу рӯз, фурсат ва муддати таъиншудаи коре, мавсим, фасл мебошад. Фазо ва вақт мустақиланд, фазо дорои баладнию, паҳно ва вақт дорои як ченак-вақт аст. Замон ва вақт дар асарҳои бадеӣ метавонанд мифологӣ, таърихӣ, тахайюлӣ, хоббинӣ, ривоятӣ, ғайривоқеӣ ва дигар ҳолатҳое, ки нависанда мутобиқ ба ҳунар ва ҷаҳонбинияш меофарад.

Ба андешаи Иқболи Лоҳурӣ дар заминаи ақоиди исломӣ замон баргарданда нест. Воқеан, замон, яъне вақт равон аст ва инсон дар дохили як замон бо се замон зиндагӣ менамояд: гузашта (дур ё наздик), имрӯз ва оянда, ки ӯро мунтазир аст.Бояд тазаккур дод, ки вақти бадеӣ дар андешаҳои Дониш дар як самт ҷойгир нест. Вақти бадеӣ вобаста ба бобҳои «Наводир –ул-вақоеъ» ба тағйирот дучор меояд ва ҳадафи нависанда ба воситаи он возеҳ мегардад. Тасвири вақт дар «Наводир-ул-вақоеъ» берун аз макон низ мебошад. Замони ғайривоқеӣ ин тасвири охират ва рӯзи растохез дар шакли фалсафӣ бо овардани маънӣ аз аҳкоми исломӣ буда, Дониш ба воситаи кутуби осмонӣ ва гардиши афлок қадим будани олами арконро тасдиқ ва ояндаро тафсир менамояд.

Инъикос ва маърифати ҷомеа аз ҷониби муаллифон барои хонандаи имрӯз аҳамияти баланди таърихӣ дорад. Воқеият ва таҷассуми аҳволи сиёсии Бухоро ва акнофи он ҷамбаи асосии асари мазкурро дар бар мегирад. “Наводир-ул-вақоеъ” , “Савонеҳ-ул-масолик”, “Рӯзномаи Искандаркӯл”, “Рӯзномаи сафари Маскоб” асарҳои публисистӣ буда, дар он асосан воқеияти ҳаёти мардум бо тасвири фазо ва вақт барҷаста инъикос ёфтааст. Ҳамчунин дар осори мазкур санад, тасвири воқеияти зиндагӣ, таносуби тахайюл ва воқеъият, ёддошт, муоширати ҳамзамонон дида мешавад, ки хоси публисистика мебошад. Тасвири замон ва макон дар «Наводир-ул-вақоеъ» ҳам дар шакли бадеӣ ва ҳам дар шакли воқеӣ ба назар мерасад. Масалан, тасвири сафари Яхёҳоҷа ё ин ки симои ҳоҷӣ хеле фосиладор буда, манотиқи Ҳиндустон, Пешовар, Кобул, Миср, биёбонҳои Қазоқистон ва Тошкандро дар бар мегирад. Ин заминаи андешаҳои адиб хусусияти бадеӣ мегиранд. Аҳмади Дониш ҳамчун шунаванда муҳаққиқи сафари Яҳёҳоҷа, ки шахси реалӣ буд, мегардад ва инъикоси ин сафар хусусияти таърихиро ба худ касб менамояд.

Дар «Наводир-ул-вақоеъ» нависанда оғоз аз он мекунад, ки таҳқиқоти гирд овардаашро бо хоҳиши дӯстон таҳрир намудааст. Дониш фазои эҷодии худро дар сароғози асар чунин инъикос мекунад: “Бад-он сабаб, ки атвори ҳеҷ як аз абнои рӯзгор дар назарам писанд наёмада буд ва рафтори ҳеҷ кадом матбӯи хотирам наяфтода, аз ғояти дилгирӣ ва дилтангӣ барои рафъи ғаму ҳам дар ҳузури аҳбобу асҳоб қалам бармедоштам ва сафҳаҳо сиёҳ мекардам, ки маъниҳои равшантар аз моҳ дошт. Ва он чӣ муаллифин барои тадвин ҷой хилвату нозеҳ талабанд, ман дар маҷмаъю харобаҳо ва мақобир дар ҳузури руфақо беҳтар иншо ва имло менамудам …” [3,22].

Вақти бадеӣ дар андешаҳои Дониш дар замонҳои гуногуни таърихӣ қарор мегирад. Инро дар мисоли фоҷиаи Намрӯду Фиръавн, сиёсати одилонаи Анӯшервони Одилу Исмоили Сомонӣ, ҷаҳолати хулафои араб, бадкирдориҳои Чингиз дидан мумкин аст. Инъикоси замони нависанда дар баробари пешгӯиҳои замони оянда дар маҷмӯъ воқеиянд. Амиқтараш, пешгӯиҳои Дониш аксаран амалӣ гардидаанд ва дар тасвири вақти бадеӣ хусусияти фалсафӣ мегиранд. Дониш замони инсонро пеш аз халқ шудан то давраи муосир таҳлил менамояд.

Воқеан, сайри таърихӣ ва таҳлили замон аз қадим то ба имрӯз суолест фалсафӣ ва ҷавобе пур аз муаммост, ки Аҳмад Махдум дар бобҳои оянда низ кӯшиш намудааст ба ин гуна суол ва муаммоҳои пурпечу тоб посухи дурусте диҳад. Ин гуна суолҳо аз ҷониби дӯстони мусанниф аксаран дар мавриди пайдоиши олам ва берабтии он ҳамеша пурсида мешуд. Дониш сабаби аз дунё дил кандан ва ихтиёр бар канор супоридани худро чунин шарҳ медиҳад: «Ҷузви ихтиёр ба дасти тасарруф ва тамаллуки ғанӣ ва фақир додаанд, то (ҳар) кадомро ихтиёр кунад. Агар шоҳ ихтиёри фақр кунад, тавонад ва агар гадо дастгоҳи шоҳӣ талабад, бирасад». [1,100] Яъне ихтиёрро ба коре аз саъйю тараддуди зеҳни инсон дониста, онро ба амал ва ақл вобаста медонад. Ба андешаи он талаби манзаллат хоси оқилон нест, чунки «… он ки ақл дорад, аз барои он рӯз захира бармедорад ва давлати абадӣ ва саодати сармадӣ меёбад» [1,100].

Аҳмад Махдум, бахусус бо уламои дарборӣ дар ақлу заковат ва фазлу дониш нобаробарӣ дида, бо яъсу пушаймонӣ аз онҳо дурӣ меҷуст ва захираи молу талаби дунёро ба қудрати ақли худ муносиб намедид. Бинобар ин, дар боби «Дар таҳқиқи ҷараёни қазову қадар ва вуқӯъи он чи воқеъ шуданист ва сабаби таъхири иҷобати дуоҳо ва бенафъии касбҳо ва тараддудҳо» ҳолати рӯҳии

худро пеш аз навиштани боби мазкур чунин тасвир менамояд: «Пӯшида намонад, ки муҳаррири сутурро дар авосити синни шубоб ба воситаи эҳрози завоид, ки маншаи тафохур ва мубоҳоти абнои ҷинс аст, доияи тағаллуб ва тафаввуқ дар димоғ мутамаккин шуда, ҳеҷ касеро ба ҳеҷ поя ва мансабе лоиқ надониста, ғайри худро намедидам. Ва ҳол он ки ба сабаби касоди бозори дониш ҳеҷ кас маро ба ҳеҷ поя намедид ва ба ҳеҷ мартаба сазовор намедонист… Пас ман низ аз саъю тараддуд даст бардошта, ба он чӣ ҳаволаи ман шуда буд, аз пешгоҳи қазову қадар ба он қонеъ омадам» [1,258] .

Қазову қадар, яъне ҳукми Худо ва рӯзии инсон аз ҷониби мутафаккирон мавриди баррасии пайваста қарор гирифтааст ва андешаи бузургон дар мавриди ҷабру ихтиёр мухталифанд. Яке ҷабрро бартарӣ додааст, дигаре ихтиёрро муқаддам донистааст. Мусаннифи «Наводир- ул-вақоеъ» ҷабру ихтиёрро бидуни ҳамдигар қабул надорад. Аз ин хотир, андешаҳои Аҳмади Дониш дар мавриди қазову қадар лозим ба ёдоварист, ки аз ҳаёти воқеӣ ва рисолати хеш ҳангоми бархӯрд ба воқеият чунин изҳори ақида мекунад: «… он чӣ шуданист ва буданӣ, ба саъю тадбир пешу пас наравад ва он чӣ набуданист ва ношуданӣ, ба макру ҳиял буд нашавад» [1,259]. Аллома Иқболи Лоҳурӣ ҳаводиси инсонро дар тӯли умраш ин гуна матраҳ менамояд: “Таърихи зиндагии фард дар маҷмӯъ он ваҳдате аст ва танҳо як ришта аз ҳаводис нест ки ба шакле носозгар ба якдигар баста шуда бошанд” [1,82] .

Ба ақидаи Аҳмади Дониш саъйю кӯшиши инсон дар ҳукми Худо дигаргунӣ ворид намесозад ва он чӣ шуданист, бе дахолати инсон ҳаст мешавад. Баръакс, он чӣ ношуданист, ё ин ки барпо гардидани он мухолифи ҳукми Худост, аз роҳи макру ҳилла пайдо кардан ғайриимкон мебошад. Дар идомаи ҳамин баҳс Аҳмади Дониш чунин менигорад: «Ва агар тақдир ба набудани он чиз тақозо дорад, ҳеҷ саъйю тараддуд аз ҷониби банда ба вуқӯъ намеояд. Ва агар ба касбу саъй ҳам шуғле орад, ба ҷое намерасад ва хоибу хосир берун меояд»[1,261].

Албатта, на ҳамаи афкори Аҳмади Дониш дар ин маврид қобили қабул аст, чунки саъйю талош дар ҳамаи давру замонҳо бартарӣ мегирад. Табиист, ки кӯшиши беҳуда аз ҷаҳлу нодонӣ беҳтар аст, аммо дар масоили қазову қадар кӯшиши беҳуда боз беҳудатар мегардад. Кӯшиш бояд ба хости инсон мутобиқ гардида, агар саъйю кӯшиши инсон ба хостагиҳои ӯ мувофиқат кунад, пас дар мавриди беҳудагиҳои ҷаҳду талоши инсонӣ сухан кардан лозим намеояд. Дар ин ҷиҳат Аҳмади Дониш фармудааст: «… агар талабу хостро ба маънии истеъдод гирӣ, беҳтар бувад, балки худи истеъдод айни хост бувад» [1,262] .

Амиқтараш фақат ба воситаи кӯшиш инсон, на вобаста аз давру замон, соҳиби пешрафти маънавӣ ва моддӣ гардидан мукин аст. Ҳатто худи Дониш низ дар як давраи ҷоҳилӣ зиндагӣ карда, чунин таҳлилу тадқиқоти азимеро ба анҷом расонидааст.Идомаи баҳси Аҳмади Дониш дар мавриди қазову қадар инкор аз андешаҳои тақдирпарастӣ (ҷабргарой) маҳсуб мешавад. Бояд тазаккур дод, ки ӯ аз ҷумлаи мутафаккиронест, ки масъалаи қазову қадарро воқеъбинона ба қалам овардааст, ки тамоми далоили ӯ бо ҳаёт ва воқеият ҳамоҳангӣ доранд. Аз ҷумла мефармояд: «Ва гӯяд: «Агар қазо ба мурдани ман тааллуқ нагирифта, намирам», - аблаҳу нодон касе бувад» [1,262] .

Тараққӣ ва таҳаввули ҷомеаи башарӣ тадричӣ мебошад ва бидуни вақти муайян пешравии соҳа имконпазир нест. Таваққуфи Аҳмади Дониш андар вақт маънии онро дорад, ки инсон чун махлуқи Худованд ба тадриҷ комил мегардад ва барои расидан ба камолоти маънавӣ вақти муайян лозим аст. Ҳамчунин инсон бо назардошти истеъдод ва донишҳои фитрии худ замоне таваққуф

мекунад, то ки донишу истеъдоде, ки бидуни таълиму тарбият дар ӯ ҳаст шудааст, ошкор гардад. Аз ин хотир, инсон ҳеҷ аст ва барои инсон шудан замоне иборат аз марҳила ва ҷустуҷӯҳо лозим мебояд. Иддаъо меравад, ки пеш аз Абулбашар одамӣ будааст, ин маънои онро дорад, ки ноқис ва омодаи тавсия вуҷуд доштааст.

Ҷолиби диққат он аст, ки Аҳмади Дониш аз тадричӣ будани фаъолияти инсонӣ дастгирӣ намуда, ҷабру ихтиёрро ҷузъӣ медонад: «… бандагон чун гӯй дар сарпанҷаи қазову қадар гардон бошанд ва ба ҳар тараф, ки гардонанд, бигардонанд ва ҳеҷ касро дар дафъи мазору ҷалби манофеъ ихтиёре мустақил нест, магар дар умури ҷузвӣ» [1,269]. Яъне инсон дар тамоми корҳо ва фаъолияти ҷузвӣ ихтиёр дорад. Иқрор доштани ихтиёр дар умур аз ҷониби мутафаккир аҳамияти бузургеро дорост. Ҳақиқати дунёро мусаннифи «Наводир-ул-вақоеъ» ба «дори амал» ташбеҳ додааст: «Ва ин дунё дори амал аст ва амал беранҷ ба даст наояд» [1,272].

Сарчашмаи андешаҳои мутафаккир аз Қуръони Карим ва ҳаводиси набавист, ки Қуръон амалро беш аз андеша шуморидааст. Аҳмади Дониш низ амалро дар раванди зиндагӣ ҳосили беминнат дониста, аммо ҳаётро, ки асоси он иборат аз ранҷу озмоиш аст, бидуни ҳамдигар тасаввур карда наметавонад. Чунин инъикоси замон дар макон, ки сайри таърихии инсон аз қудум ва берун аз дунёи моддӣ аст, аз ҷониби мутафаккир ҷолиб ифода ёфтааст.

Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки Аҳмади Дониш дар тасвири фазо инсонро аз рӯзи азал инъикос намудааст. Яке аз сабабҳои дилбастагӣ ба афкори Аҳмади Дониш ин аст, ки ӯ барои собит намудани фикр, пеш аз ҳама аз ҳадиси набавӣ ва ояти Қуръонро мисол оварда, онро ба таври воқеӣ таҳлил намудааст. Аксари чунин мисолҳо ва таҳлили он ба ҳаёти муслимин дар давру замони гуногун баён ёфтааст.

Аллома Аҳамди Дониш сабаби сукути аморати Бухороро дар муддати асрҳои гузашта ва ҳамчунин дар даврони муосир аз забони фарангие чунин шарҳ медиҳад: «Набинӣ, ки токи ангур агар тарбият накунӣ, ҳар сол мева аз соли гузашта камтар диҳад, то он ки хушк гардад. Шумо мева аз ток мехӯред, дигар ғам надоред, агар бехи ӯро кирм занад ва сарашро сармо» [1,153].

Аҳмади Дониш кӯшидааст, ки аз забони фарангӣ ҳоли мусулмонони аморати Бухороро ташреҳ диҳад. Ба ибораи дигар, бо сабаби бехабарӣ онҳо аз асли худ фаромӯш карданд ва роҳи ояндаи худро наметавонанд ташхис намоянд.

Дар воқеъ, Шамсуддин Шоҳин низ дар “Бадоеъ-ус-саноеъ” муноҷоти ҳаёти худро замзама намудааст ва нобаробариҳои рӯзгорашро аз замона медонад. Агар мафҳуми замонаро шарҳ диҳем, пас ҳамон муҳити тоқатфарсои Бухорост, ки мисли Дониш ва Шоҳин ашхоси равшанфикрро ҳамеша зери панҷаи азоб нигоҳ медошт. Шоҳин дар ин асар ҷӯёи иллатҳои иҷтимоъ мегардад ва онро интиқод намуда, зикр менамояд: “Замона ҳар заҳри коғазпече, ки омезад, чун кадуи нос дар коми ман мерезад ва гетӣ ҳар дуди талхе, ки ангезад, чун найи калён дар димоғи ман мебезад. Ҳамвора чун деги ҳариса насибаи ман қаллоқ аст ва ҳамеша, чун кӯдаки мактабгурез, насиби ман фаллоқ...» [7, 256-257] .

Он чизе ки дар қисме аз бобҳои «Наводир-ул-вақоеъ» аён мегардад, ин дар фароварди ҳикоят ё боб омадани сана ё худ вақти таълифи он мебошад. Масалан, дар боби «Дар таъини одоби маҷлиси мулук ва муошираті онҳо ва тасниқи сафару ҳазар ва ҳаракату сукун ва тариқе ихтилот бо зердастон “ чунин шакли анҷомёбӣ дида мешавад: «Тамом шуд тастир ва таълифи ин тасвид, явми сешанбе, чаҳоруми шаҳри ҷамодиулавло санаи 1292, ноқисаи ҳиҷрия, ”ало

соҳибиҳо алфа, алфа таҳия ва аноалабдурроҷӣ аззаиф” Аҳмад ибн ан Носирулҳанафӣ Ассиддиқӣ Албухорӣ» [1,213]. Дар ин ҷо мутафаккир чунин меорад, ки мусаввадаи ин қисмат, рӯзи сешанбе, моҳи ҷамодиулавло ва санаи 1292 ҳиҷрӣ ба поён расида, аз ҷониби мутафаккир ҳазорон шукргузорӣ омадааст. Ё ин ки дар поёни китоби якуми «Наводир-ул-ақоеъ», ки бо қисмати «Дар таҳқиқи рӯҳ ва нисбати тааллуқи ӯ ба абдон ва кайфияти марг (ва зиндагӣ)» ба анҷом мерасад, чунин санагузорӣ шудааст: “Таммат фи авохири шаҳри раҷабулмураҷаб 1297» [1,285]. Дар якчанд қисми китоби якуми «Наводир-ул-ваҳоеъ» зикри санаи 1296 дида мешавад, ки он ба соли 1868 мутааллиқ аст. Китоби дуюми «Наводир-ул-ваҳоеъ» бо санаи 1299 ба анҷом ёфтааст. Аз ин гуна хулосабарорӣ муайян кардан мумкин аст, ки мутафаккир барои иншои «Наводир-ул-ваҳоеъ» ва гирд овардани авроқи пароканда зиёда аз панҷ соли ҳаёти худро сарф менамояд, ки зикри он дар муқаддимаи китоби якум омадааст:

«Наводир-ул-ваҳоеъ» дар таҳрир ва нақшаи аввали муаллиф дар ҳудуди солҳои 1868-1873 навишта шуда, пас аз соли 1875 Аҳмади Дониш онро чанд бор аз нав таҳрир ва танзим намудааст» [1,3].

Аз ин чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки Дониш дар гирдоварӣ ва ҷамъ намудани «шаққоту авроқ» дар як вақти муайян заҳмат кашидааст. Дар ҳақиқат Аҳмади Дониш дар инъикоси замон ва макон иштибоҳ нанамудааст ва андешаҳои Дониш ҳангоми мутолиа баҳсҳои доманадорро тақозо мекунад. Воқеан, фазои бадеӣ дар “Наводир-ул-ваҳоеъ» маҳдуд нест ва Дониш шарҳи воқеоти дунё намуда, ҳамзамон олами ғайривоқеиро инъикос намудааст. Ин фазои бадеӣ хусусияти фалсафӣ мегирад. Тасвири биҳишту дӯзах дар “Наводир-ул-ваҳоеъ» бо назардошти фармудаи илоҳӣ ба тасвиб мерасад. Дониш кӯшиш намудааст, ки воқеияти аҳкоми исломро ба хонанда фаҳмонад ва ҷаҳду талошро ба хотири ободии дунё зарур медонад.

Воқеан, Д.С.Лихачев олими рус, роҷеъ ба саромади нигоҳи нав дар адабиёт сухан ороста, таъкид карда буд, ки “Ҳар як замон ба раванди адабие мувофиқат мекунад ва кашфиёти навине дар ҷодаи инъикоси давр мебошад” [3,499]. Аз ин нигоҳ ҳам афкори Дониш дар мавриди аҷоиботи оламу ихтирооти одам хеле барҷаста аст. Ин маънӣ дар он аст, ки инсон аз давраи Одам то ба имрӯз чӣ қадар марҳилаҳоро аз сар гузаронидааст. Инъикоси замон ва зиндагии муосирон аз ҷониби Махдуми Бухорӣ интиқодӣ буда, ӯ кӯшиш намудааст, ки аз оёту ҳадис истифода барад ва бо ҳамзамонони худ бо ин васила ақидаронӣ намояд.

Аҳмад Махдум дар бисёр ҳолат замонро берун аз макон ё ин ки берун аз замон тасвир намудааст. Масалан, дар қисмати «Дар маънии ҳадиси саҳфулҷаннати аршурраҳмон» маҳз ба ин масъала даст задааст. Дониш дар ин боб фалсафаи инсонро пас аз марг бо андешаҳои амиқ такя ба ақоиди исломӣ ба риштаи тасвир кашидааст. Оғози ин қисм бо тасвири вақти навишта шудани он ва ҳолати мутафаккир омадааст: «Навбате вақти фароғат доштам ва дар маънии ҳашру нашр меандешидам…» [1,272].

Яъне Дониш дар ин ҷо аз замон хурӯҷ карда, ба фазои номуайяне ва ё ба таҳлили чӣ гуна барпо гардидани вақт ва фазои рӯзи ҳашр (қиёмат) таҳлилҳо менамояд. Тибқи ин таҳлилҳо мутафаккир заминро макони дӯзахиён ва аршро макони биҳиштиён мешуморад. Байни аршу замин пули мустақим аст, ки агар аз он одамон бигузаранд, шоистаи ҷаннат шаванд. Дар ҳамин маврид Аҳмади Дониш чунин таҳлил меорад: «… олами охират ғайри ин олам набувад…» [1, 275].

Чунин тасаввурот дар андешаи дигар адибони классики форсу тоҷик ҷой дошта, тамоми ҷамъбасти ақоиди онҳо талқин ба андешаи бебақоии олами ҷисмонӣ ва абадияти олами рӯҳонӣ мебошанд.Яъне дунёи кунунӣ аз байн рафта, қиёмат маҳз дар ҳамин ҷо баргузор мегардад. Ҳамин андеша аз ҷониби Аҳмади Дониш равшан баён гардидааст: «… даҳр дар ҳазрати қудси ӯ – Таолло ду рӯз беш набувад; як рӯз тамоми муддати дунё, ки олам шаҳодат аст;… ва як рӯз ҳама муддати охират, ки олами ғайб аст, шаъни ӯ – Таолло дар он рӯз ҷуз ӯ ҳисоб бувад (ва подош ва савобу иқоб)» [1,275].

Бо ҷуръати комил, на вобаста аз уламои тангназари дини ислом, Аҳмади Дониш таҳлил ба амал меорад, ки инсон дар рӯзи қиёмат аз нур ва зулмот ранг гирифта, унсурҳои заминии он вуҷуд нахоҳад дошт: «Ва он шабаҳ аз маводи олами рӯҳонӣ пур шавад аз моддаи ҳаюлои нуру зулмат, ки асли аносири арбаъ аст ва он мутааллиқ ба аҷсом набошад. Пас, аҷсоди аҳли биҳишту дӯзах бадон музаххаму мушаҳҳам шуда, аз ҳамдигар мумтоз шаванд, то сиёҳрӯю сафедрӯ намоянд» [1, 276].

Аҳмади Дониш абадиятро таҳлил намуда, таъкид мекунад, ки дар дунё бо орзу зиндагӣ накарда, андешаи охиратро бояд намуд. Дар фароварди боби мазкур ишора бар он мекунад, ки масоиле ҳаст, ки матраҳи он ақли оммаро қабул нагардад ва ба он чӣ дар мавриди олами моддӣ, яъне дунё ва олами ғайр, яъне охират ё ин ки биҳишту дӯзах иктифо намуда, менигорад: «Чӣ умури ғайбиро ба амри мушоҳидӣ татбиқ додан коре бузург бошад, (ва) ҳар зеҳне иҳотати он натавонад кард, лобудд инкораш зиёда шавад. Ва агар шахсро андак хираде дода бошанд, худ бидонад, (ва) тасреҳ фоида надиҳад»[3,276]. Яъне ба андешаи Аҳмади Дониш, таҳлилу тастири воқеоти имрӯзу ғайр ба ҷуз ақли солим ва дониши амиқ касеро қабул нагардад. Ин аст, ки бо хотири ҷамъ дар фароварди боби мазкур шукр аз илҳоми бахшидаи Худованд меоварад, ки чунин андешаронӣ дар мавриди дунё ва охират намудааст.

Маърифати Аҳмади Дониш аз чунин печидагиҳои вақт ва фазо далолат ба нобиға будани ин мутафаккир менамояд. Чунки пешгӯиҳои сиёсии Аҳмади Дониш амалӣ гардидаанд, воқеияти инчунин таҳлилҳо ва ташхисҳо дар мавриди замони ҳашр ва макони он аз эҳтимол дур нест ва маърифат намудани дунёи воқеиро дар дарк кардани асли дин пазируфтааст: «… маърифати ҳақиқати матои дунявӣ бад-он ҳосил шавад, ки дар асли диёнат некӯ дарнигарад ва ташхис кунад» [1, 72].

Зикр намудан бамаврид аст, ки чунин таҳлилҳо дарвоқеъ боиси абадияти андешаҳои Аҳмади Дониш мегардад, зеро дарки воқеияти ниҳонӣ ба инсон ғайриимкон мебошад. Адабиётшинос М. Бахтин муаллифи воқеӣ ва хонандаро ҳамчун категорияи эстетикӣ мешуморад. Ва меорад: «Муаллиф дар марзи олами бунёдкардааш бояд ҳамчун эҷодкор истад.... муаллиф ҳамчун шахсият дар пешорӯйи хонанда дар такопӯйи воқеот иштирок менамояд... Муаллиф шоҳиди воқеотест, ки қаҳрамони асар онро намебинад» [2, 166].

Муҳаққиқ Зариф Рачабов роҷеъ ба таваҷҷуҳи Аҳмади Дониш ба тағйирот дар ҷомеа ва пешрафти ҳаёти мардум, интиқоди Дониш аз сохти давлатдории амирони замон андешаронӣ намуда, чунин меорад: “Ҷаҳонбинии Аҳмади Донишро фақат ба шарти амиқ ба ҳисоб гирифтани ду ҷиҳати он фаҳмидан мумкин аст. Аввало, дар асоси муфассал таҳлил кардани рафти инкишоф ақидаҳои ҷамъиятӣ ва сиёсии ӯ, ки бениҳоят печ дар печ аст, вале басо бошиддат буд. Сониян, дар асоси ба ҳадди иҷтимоӣ ва таърихии Бухорои нимаи дуюми асри Х1Х айнан нисбат додани ақидаҳои ӯ” [6,106].

Ҳамин тариқ, таносуби тахайюл ва воқеият дар «Наводир-ул-вақоеъ» ба хотири таъсирбахш гардидани сухан истифода гардидааст. Дониш муҳаққиқи аҳволи зиндагии ҳамзамонон гардида, онро ба тарзи муҳокима пешниҳод намуда, фазои бадеиро вобаста ба ҷаҳонбинии васеи сиёсӣ ва итиллооти ғанӣ инъикос менамояд. Муаллиф фазои бадеиро дар бобҳои алоҳида дар тафаккур ва такомули мушоҳидаҳои худ ҷолиб ва воқеӣ ба қалам медиҳад.Бидуни ғараз иқрор намудани баррасиҳои Аҳмади Дониш як фосилаи замони муайяни зиндагии худро дар тӯли ҳаёти воқеӣ, ки бисёриҳо хостаанд ӯро аз паси худ бибаранд, аз рисолати шахсии худ огоҳ будан ӯро водор месозад, ки фирефта нагашта, оқибатбин бошад. Мутафаккир берун аз вақт дар як замони тираю тор мушкилоти мусалмонони дунёро матраҳ намуда, онҳоро ба он гунаҳгор месозад, ки дар гуфтор дигар рангу дар рафтор дигаранд.

Адабиёт

1. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1. – Душанбе: Дониш, 1988. - 288 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. –М., 1979.
3. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. /Д. С.Лихачев– Л.: Худ. лит., 1987. - 656 с.
4. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Эҳёи фикри динӣ дар ислом. - Душанбе: Эр-граф, 2010. - 267 с.
5. Раҳмонов А. Маърифати замон. - Душанбе: Адиб,1995.- 112 с.
6. Рачабов З.Ш. Маорифпарвар Аҳмади Дониш. /З.Ш.Рачабов -Душанбе, Ирфон, 1964. -308 с.
7. Шоҳин, Шамсиддин. Куллиёт. Таҳия ва тавзеҳоти М. Муҳаммадӣ. / Шамсиддини Шоҳин. - Душанбе: Адиб, 2006. - 640 с.

АНДЕШАҲОИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР ТАСВИРИ ФАЗО ВА ВАҚТИ БАДЕӢ

Мақола ба мавзӯи Аҳамади Дониш дар тасвири фазо ва вақти бадеӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллифи мақола дар таърихи афкори ҷамъиятӣ-сиёсии халқи тоҷики нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX мутафаккири бузурги тоҷик, асосгузори ҳаракати маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна Аҳмади Дониш нақши муҳим бозидааст.

Қайд гардидааст, ки Аҳмади Дониш дар яке аз даврахои мураккаби ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии халқи тоҷик зиндагӣ ва эҷод кардааст. Дар ин давра дар хонигарии Бухоро идеологияи феодалӣ-мазҳабӣ ҳукмрон буд. Вале, новобаста аз ин, маорифпарвар Аҳмади Дониш проблемаҳои муҳими дорои аҳамияти бузурги иҷтимоиро ҷасурона асоснок карда тавонист.

Шароитҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии аморати Бухоро, суннатҳои инсонгароёнаи гузаштагон-классикҳо, ҳамзамон мушоҳидаҳои низоми сиёсии Россия дар тафаккури Аҳмади Дониш андешаҳои ислоҳоти аморат ва ниҳоят сарнагунсозии онро ба вуҷуд оварданд.

Зикр гардидааст, ки ғояву андешаҳои Аҳмади Дониш оид ба арзиши инсон, бахассус оммаи меҳнаткаш ва мақоми онҳо дар ҷомеа, низоми иҷтимоии манғитиён, нобаробарии иҷтимоӣ ва беадолатӣ дар Бухорои он замон дастоварди бузурги афкори иҷтимоии дар шароити аморати Бухорои нимаи дуюми асри XIX маҳсуб меёбад. Аҳмади Дониш мунаққиди ҷасури низоми феодалии дар ҳоли фано ва тартиботи он буда, баҳри маърифати оммаи халқ мубориза бурдааст.

Андешаҳои панду ахлоқӣ ва фалсафӣ-маърифатӣ, ҳикоёт оид ба сафари Россия, ки дар асари ӯ “Наводир-ул-вақоеъ” ба назар мерасанд, ғояҳои маорифпарварии ӯро инъикос менамоянд.

Ақидаҳои сиёсии Аҳмади Дониш ба рушди афкори иҷтимоӣ-сиёсии мутафаккирони баъдинаи Осиёи Миёна ва аморати Бухоро таъсири мусбат расониданд.

Калидвожаҳо: *Аҳмади дониш, “Наводир-ул-вакоеъ”, аморати Бухоро, фазо ва вақт, фазо ва вақти бадеӣ, афкори иҷтимоӣ, ҳаракати маорифпарварӣ, низоми феодалӣ.*

ВЗГЛЯДЫ АХМАДА ДОНИША НА ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ПРОСТРАНСТВО И ВРЕМЕНИ

Статья посвящена теме взгляды Ахмада Дониша в описании художественного пространства и времени.

По мнению автора статьи в истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и в начале XX важнейшую роль играет выдающийся таджикский мыслитель, родоначальник просветительского движения в Средней Азии Ахмад Дониш.

Отмечается, что Ахмад Дониш жил и творил в один из самых тяжелых периодов социально-экономической и политической жизни таджикского народа. В этот период в Бухарском ханстве господствовала феодально-религиозная идеология. Однако, несмотря на это, просветитель Ахмад Дониш сумел смело выступить с обоснованием важнейших проблем, имевших большое общественное значение.

Социально-политические, экономические и культурные условия Бухарского эмирата, гуманистические традиции предшественников-классиков, а также наблюдение над политическим строем России привели Ахмада Дониша к идеям реформы эмирата на основе разума и справедливости, а затем к идее его свержения.

Идеи Ахмада Дониша, его взгляды о достоинстве человека, особенно трудящихся масс и их место в обществе, об общественном строе мангитов, о социальном неравенстве и несправедливости в тогдашней Бухаре, явились большим прогрессивным достижением общественной мысли в условиях Бухарского эмирата во второй половине XIX века. Ахмад Дониш смелый критик загнивающего феодального строя и его порядков, он боролся за просвещение народных масс.

Нравоучительные и философско-этические рассказы, путевые заметки о путешествиях России, включенные в его главное произведение «Наводир-ул вакоеъ» (Редкостные события), отражали его просветительские идеи.

Политические взгляды Ахмада Дониша оказали положительное влияние на развитие общественно-политических взглядов последующих мыслителей Центральной Азии и Бухарского эмирата.

Ключевые слова: Ахмад Дониш, «Наводир-ул-вакоеъ» («Редкостные события»), Бухарский эмират, пространство и времени, художественное пространство и времени, социальная мысль, просветительское движение, феодальный строй.

THE VIEWS OF AHMAD DONISH TO ARTISTIC TIME AND SPACE

The article is devoted to the views of Ahmad Donish in the description of artistic space and time.

According to the author of the article in the history of social and political thought of the Tajik people in the second half of XIX and early XX plays an important role outstanding Tajik thinker, the founder of the educational movement in Central Asia, Ahmad Donish.

It is noted that Ahmad Donish lived and worked in one of the most difficult periods of socio-economic and political life of the Tajik people. During this period, the Bukhara khanate was dominated by feudal and religious ideology. However, despite this, the educator Ahmad Donish was able to speak boldly with the justification of the most important problems of great public importance.

The socio-political, economic and cultural conditions of the Emirate of Bukhara, the humanistic traditions of classical predecessors, as well as the observation of the political system of Russia led Ahmad Donish to the ideas of reform of the Emirate on the basis of reason and justice, and then to the idea of its overthrow.

The ideas of Ahmad Donish, his views on the dignity of man, especially the working masses and their place in society, the social order of the mangits, social inequality and injustice in the then Bukhara, were a great progressive achievement of social thought in the conditions of the Bukhara Emirate in the second half of the XIX century. Ahmad Donish is a bold critic of the decaying feudal system and its orders, he fought for the education of the masses.

Preachy and philosophical and ethical stories, travel notes on travel Russia, included in his main work "Navodir-ul wakey" (Rare events), reflected his educational ideas.

Political views of Ahmad Donish had a positive impact on the development of socio-political views of subsequent thinkers of Central Asia and the Emirate of Bukhara.

Keywords: *Ahmad Donish, "Navodir-ul-waqoey" ("Rare events"), the Bukhara Emirate, space and time, art time and space, social thought, the enlightenment movement, the feudal system.*

Сведения об авторе: Олимова Хосият Хакимовна *– кандидат филологических наук, доцент, докторант Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода.* ***Адрес:*** *734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 917160791, E-mail: hosiyat.olimova@mail.ru*

Information about the author: Olimova Khosiyat Hakimovna *- candidate of Philology, associate Professor, doctoral student of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulughzod.* ***Address:*** *734019, Dushanbe 17/6 Muhammadiev str., phone.: (+992) 917160791, E-mail: hosiyat.olimova@mail.ru*

УДК 891.550

ИНЪИКОСИ ФАЗОИ ИХТИСОСӢ ВА ФАРДӢ ДАР МАКОНСОЗИИ ФАЛСАФӢ ВА АДАБИИ ШЕЪРИ ЗУҲУРӢ

Шарифов Ш.Р.
Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ашъори Зуҳурӣ низ ба мисдоқи шуарои сабки ҳиндӣ дилбастагӣ ба маконҳои фаровоқеӣ [13, 22], ки як навъ намоди гурези ӯро аз воқеияти зиндагӣ ва паноҳ бурдан ба хилвати шоирона инъикос менамояд, фаровон корбаст шуда, ишора ба масъалаи мазкур ҷиҳати равшантар намудани паҳлуи дигари машраби фикрӣ ва ҷаҳони андешаи шоир, фалсафа ва маърифати шеъри ӯ, ба пиндори инҷониб, номуассир нахоҳад буд. Маконҳои мавриди назар дар ҳама ашкол ва маънои худ фарогири фазои ихтисосӣ ва фардӣ буда, боиси эҷоди макони фалсафӣ ва адабӣ дар ашъори шоир гардида, гоҳ «орзукада», «ишраткада», гоҳи дигар «тафкада», «ғамкада» ва дар мавриде ба навъи дигари ҳолат - «бозикада», «бенишон», «роҳатобод», «саҳрои маломат» ва амсоли онҳо иброз шудаанд.

Маконҳои мазкур дар зеҳнияти шеъри шоир «фазои ломаконӣ»-ро ба вуҷуд оварда, истифодаи бамавриди ҳолатҳои адабии онҳо маъноҳои тозаро эҷод карда, парадоксҳои маъноӣ ва фалсафиро ба вуҷуд оварда, мавқеи гурези шоирро вобаста ба кайфияти рӯҳонии ӯ матраҳ намуда, дар як радиф муносибати замонии шоирро ба ин ё он макони «паногоҳ»-и ӯ бозгӯ намудаанд. Бад-ин минвол, шоир дар ҳар як макони ихтисосӣ ва фардии худ бо навъе таҷаллии пиндори адабӣ ва фалсафии худро берун аз олами воқеӣ намоиш додааст. Чунончи, дар байти зер макони шоир ҷоест, ки аз маҷмӯи орзуҳои ӯ бунёд ёфта, аз «доғи ҳайрат» «сӯрох гаштани сина»-ашро, ки барои «орзукада» равшанӣ эҳдо менамояд, интизорӣ кашидааст.

Сӯрох гашта синаам аз доғи ҳайрате,
Мехост **орзукада**ам равзане чунин[1, 582].

Макони дигари шоир «ишраткада» аст, ки фарогири мативҳои «риндӣ» ва «соғарзанӣ» буда, тавассути он аз воиз ва минбар хилват ҷӯста, дар ин ҷой бар хилофи садои лофи воиз асбоби ишрати ӯ садои соғар ва ҳолати риндист.

Воизу масҷиду лоф аз сари минбар задане,
Ману **ишраткада**ву риндиву соғар задане [1, 657].

Маконсозии адабӣ ва хилватгузинии фалсафии Зуҳурӣ як навъ хостгоҳи ӯст, ки дар забони ҳунарӣ ва қолабҳои забонӣ - «када», «гоҳ», «обод», «саро» ва «саҳро» ғунҷоиш ёфтаанд. Чунончи, дар байтҳои зер шоир барои дили худ аз «бозикада», барои назар аз «сураткада», барои устухон аз «тафкада» макон сохтааст:

Аз шухии тифлон шуда помол ҳавасҳо,
Бозикадаи лобаву лоғ аст дили мо[1, 2].

Сураткадаи Чини назар акспазир нест,
Дил сода шуд оинаи тасвир баровард[1, 254].

Доғат ба мағз рафта фурӯ, ҳоли ҷисму ҷон,
Аз шуълаҳои **тафкада**и устухон бипурс[1, 373].

Шоир дар макони фаровоқеӣ низ ба ҳолатҳои олами воқеӣ-орзу, таманно, роҳат, ишрат, ғам, таф ёфтан дар оташи ғам, ҳаҷр, маломат, ҷунун, ваҳшат ва фироқ мувоҷеҳ мешавад ва макони тахассусии худро гоҳе саропо аз ғам, гоҳе

пурра аз фарах, гоҳи дигар аз ваҳшатзадагӣ ва рамандагӣ ва гоҳо аз ҷунуну фироқ бунёд мекунад ва дар ҳар як ин гуна макон чеҳра ба ранги дигар меандозад. Чунончи, гоҳ шодкому оламро пуштипониҳода менамояд ва гоҳ парешону ба ваҳмафтода ва гоҳ маъюсу ғамбор ба назар мерасад:

Харобаи дилам аз чашмзахм эмин бод,
Ки карда орзуи захм **роҳатобод**аш[1, 423].

Равшанчароғи ҳусн, ки парвонаи худем,
Ободганҷи ишқ, ки вайронаи худем[1, 455].

Ёфтам ганҷи **ишқобод**е,
Бар ҷаҳони хароб паймоям[1, 487].

Фазои фардии шоир «саҳрои ҷунун» ва пас аз он «ваҳшат» ва «фироқ» гардида, ӯ аз реализми одатӣ гурез гирифтааст, ки метавон онро ба сифати яке аз нишонаҳои модернизм дар шеваи навиштори Зуҳурӣ донист. Макони ҳинҷоршиканонаи шоир на саҳроест, ки аз долу дарахт ба ҳам омада, балки унсурҳои офариниши он ҷунуну ваҳшат ва фироқ буда, ҳар яке аз ин маконҳо вобаста ба кайфияти рӯҳонии шоир шахсияти ӯро дар худ паноҳ додаанд.

Чӯби гул аз каф бинеҳ, занҷири оҳан бармагир,
Бурдаам, худро ба **саҳрои ҷунун** сар додаам[1, 461].

Бурун рафтам зи шаҳри улфату **саҳрои ваҳшат** ҳам,
Чӣ неку медавонад аз пайи худ ваҳшии доме[1, 649].

Мерасам бо ҷигари тафта зи **саҳрои фироқ**,
Васлро бод кафи соғари кавсаргире[1, 651].

Макони нисбатан маъмули адабии Зуҳурӣ «ғамкада» буда, шоир аз сурат, бут ва таф низ хилватгоҳ сохтааст, ки бо ин равиш узлатнишинии адабӣ дар густураи адаби форсӣ камназир аст:

Равзани **ғамкада**и худ нагирифтам шаби ҳаҷр,
Чарх аз шуълаи оҳам шараристон гаштаст[1, 85].

Толеи бад гирифта **ғамкада**е,
Баҳри мо дар маҳаллаи дуре [1, 642].

Хуш он, ки биёӣ ба сӯи **ғамкада**и мо,
Дар гиряи шодӣ шавад ин турфа баҳоре[1, 650].

Агар зи **ғамкада**и мо нахезад ин шеван,
Чунин ба соз намондаст тарабсарои касе[1, 664].

Ишқи зотам нигаҳи сурати маънӣ бахшид,
Сар ба **суратка**даи ҳусни сифотам доданд[1, 361].

Бар дари **буткада** як бор, Худоро, гузаре,
То фитад меҳри бут аз тоқи дили барҳаманаш[1, 420].

Дар **тафкада**и дили Зуҳурӣ
Ҷӯшида зи рӯйи якдигар доғ[1, 440].

То ба кай сӯзаду сад орзуи хом пазад,
Комҳо ҳама **оташкада**и чӯшаш бод[1, 361].

Ҳазор саҷдаи тавҳид чида бар сари ҳам,
Ба номи **буткада** пешонии санам дидем[1, 520].

Аслан, бало хосияти ободӣ надорад, ки Зуҳурӣ низ ҳамин маъниро сареҳан дар мавриди «харобии кишвари дил» иброз дошта, «бало» -и ӯ дар меҳвари маъноии худ гирди «талхкомӣ» ва «шоми ғам» низ мечархад:

Талхкомӣ чӣ **балоест** зи ширинданҳонон
Заҳрро ком диҳад шаккари лавзинаи мо.

Кош ба олам афканад барқи вуҷудсӯзро.
Роҳ ба субҳ чун барад шоми ғами **балокашон**[1, 42].

Кишвари дил ба харобӣ чӣ **балоообод** аст,
Кунад ин кор мадоро, ки татовул накунад[1, 245].

Макони дигари фалсафии Зуҳурӣ «доғи ҷигар» аст, ки дар девони ӯ нуҳ маротиба ишорат ёфта, пайваста таф дорад ва дунёи ботии шоирро роҳат мебахшад (аз роҳат обод менамояд):

Аз **тафи доғи ҷигар** ҳоли дарун ҳеҷ мапурс,
Шуълае дар буни ҳар мӯ сифати берун аст[1, 90].

Худоё, ранҷи бедодӣ харобам кард, кай бошад,
Ки аз доғи ҷигар гардад дарунам **роҳатобод**е[1, 647].

Зуҳурӣ ба василаи ин шигарди шеърӣ-гурез аз воқеот ва осоиш дар макони отифат ва шоиронаи худ бештар аз ҳама вусъати фазои фардии худро густурда медорад ва онро дар паҳнои «саҳро» дармеёбад ва беш аз бист маротиба аз ин вусъат ёрӣ ҷӯста, дар ҳар марҳила аз як саҳро ба саҳрои дигари фалсафӣ, ҳунарӣ ва адабӣ кӯч мебандад, хилвати худро устувортар дармеёбад ва ба мисли гунбадҳои ҳафтранги Симнор ранг дар алфозу маънӣ меафзояд. Ба пиндори Б.Шарифов «забони асари бадеӣ, сарфи назар аз он ки дар кадом муҳит эҷод гаштааст, то андозае инъикоскунандаи сохти забон ва манзараи он мебошад…»[5, 114]. Дар ин ҳошия, сохти забонии ғазалиёти Зуҳурӣ ба як навъ забони ҳунарӣ табдил ёфта, «дар протсесси эҷодиёт баъзе шаклҳои нави грамматикӣ офаридааст» [5, 114], ки онҳоро метавон аз таркиботи ихтисосии шоир ва ё фазои ихтисосӣ ва фардӣ дар маконсозии фалсафӣ ва адабии шеъри Зуҳурӣ қаламдод кард. Чунончи, саҳрои рамидан, ки муддаои шоир аст:

Саҳрои рамидане зарур аст.
Эй заҳр, лаби пиёлаи хеш[1, 148].

Гоҳо вусъати саҳрои орзуҳои шоир танг мегардад ва ҳиммате мехоҳад, ки уқдаҳои риштаи парвози матлаби ӯро боз намояд ва ба зеҳнам пиндори Б.Шарифов мерасад, ки гуфтааст: «Адабиёти бадеӣ инъикоскунандаи манзараи забон дар ин ё он замон мебошад…»[5, 142]. Ин ҷо дар ибораи «саҳрои ричо[1]» вусъати орзу – макони фалсафию адабии шоир таҷассум ёфта, замони паноҳгузинии ӯ дар ғазалиёташ дар «ричо»-ю «орзу» 204, дар «ҳасрат» 238 ва дар «аҷз» 55 маротиба инъикос гардидааст:

Танг аст **саҳрои ричо**, паст аст авҷи муддао,

---

[1] **Рачо//ричо** *а.* رجاء//رجا *кит.* умед, орзу, чашмдошт: **умедвор**

Накшуд ҳиммат укдаҳо аз риштаи парвози мо[1, 11].

Дар маконгузинии адабӣ Зуҳурӣ аз шигарди дигари ҳунарӣ-***<u>дарачабандии ҳолат</u>*** кор гирифта[6, 38], дар байти зер аз саҳро, ки бар муқобили шаҳр вусъати танҳоист ва ҳичрон, ки ҳачру интизорию чудоӣ, дар мачмӯъ, танҳоиро инъикос менамояд, ҳолати «танҳоӣ»-ро дарача (дарунандарунӣ, ё худ тудартуӣ) ва вусъат бахшидааст:

Аз **тафи саҳрои ҳичрон** дар чигар хунам намонд,
Вах, бароти гиря дигар бар кучо хоҳам навишт[1, 59].

Ҳамин минвол, бо таваччуҳ ба нигоҳи адабии Зуҳурӣ, ки ҳама чизро ба шакли зеҳнийат ва зовияи диди худ дармеёбад, ин шигарди адабӣ-маконсозии фаровокеӣ[9, 300]. низ фарогири вежагиҳо мегардад ва шоир ба сифати қаҳрамони лирикӣ бо «паногоҳ»-и ихтисосии хеш ҳамсӯ ва ҳамсон мешавад, ки ин ҳамсӯӣ ва ҳамсониро метавон шартан чунин дастабандӣ намуд:

1.Хилватгоҳи адабии шоир тароватгоҳ, зиндагизо, чойи оромиш ва зиндагист. Чунончи, «саҳрои зиндагӣ», «ишратсаро», «ваъдагоҳ», «ишвагоҳ»:

Гулҳои захм лолаи **саҳрои зиндаги**ст,
Дар хун тапида оҳуи саҳрои кистӣ[1, 645]?

Оварда пай ғами ту ба **ишратсаро**и мо,
Дар офият зи нанг набинад балои мо[1, 8].

Ҳуснро бо ишқ ҳар чо ваъдаест,
Ваъдагоҳаш кӯи чонони ман аст [1, 68].

Эъчозро[1] карашмаи ӯ карда зери даст,
Дар **ишвагоҳ** наргиси чоду баромадаст [1, 126].

2. Хилватгоҳи адабии шоир чойи маломат, ғам, машаккат ва рстахез аст: Чунончи, «саҳрои маломат», «саҳрои ғам», «саҳрои қиёмат», «саҳрои машаккат»:

Ғайр, гӯ, роҳи саломат ба фароғат мерав,
Хори **саҳрои маломат** ҳама дар пои ман аст [1, 163].

Алъаташгӯёни **саҳрои ғам**аш,
Ташнагӣ дар Нилу Ҷайҳун мекашанд [1, 371].

Сари кӯят зи хуноби шаҳидон
Шақоиқзор **саҳрои қиёмат** [1, 139].

Паҳлуи дил реш шуд бар бистари осудагӣ,
Хори **саҳрои машаккат** ғайрати санчоб бод [1, 356]!

1. Хилватгоҳи адабии шоир чойи чидду чаҳд ва одобу хирад аст:

Ғамзаи сайёд то кай дар камин хоҳад нишаст?
Захмпарвар кун **чигаргоҳ**и шикори хешро [1, 32].

Субути ишқ, Зуҳурӣ, ба нафйи одоб аст,
Ба **дарсгоҳ**и хирад баҳсҳои одобист [1, 53].

Хирад дар **дарсгоҳи** ишқ чузве дар бағал дорад,
Тафохур хосаи хосон, агар карданд ом ин чо [1, 30].

2. Хилватгоҳи адабии шоир ҷойи ҳайронӣ, ваҳшат, ҷунун, бетобӣ, фироқ, беқадрӣ (коҳ гаштан), гиря аст: Чунончи, «саҳрои таманно», «саҳрои бетобӣ», «саҳрои бахт», «саҳрои ҷон»:

Дарунтафсидаи гармои **саҳрои таманно**яш,
Назар аз нанги рӯзи ҳашр кай бар Кавсар андозад [1, 374].

Зуҳурӣ, гарчи коҳе гашта дар **саҳрои бетобӣ**,
Чу кӯбад бар замин сар, кӯҳро бунёд меларзад [1, 380].

Ману Маҷнун зи як тухмему ман медонам аҳволаш,
Ки гардидем бар як тобаи **саҳрои бетобӣ** [1, 630].

Чарида лолаи **саҳрои бахт** нахчире,
Ки лола мечакад аз дасту теғи сайёдаш [1, 423].

Бори дил афтода дар **саҳрои ҷон**,
Корвон дар корвон, дод аз фироқ [1, 445].

Хӯшаи барқ зи **саҳрои ҷигар** меруяд,
Шуълаи доғи дилам рехта тухми шараре [1, 664].

Гиря, гуфтам, фурӯ нишонад гард,
Рафту гил кард **ҷилвагоҳ**ашро [1, 21].

Ба роҳи гиря обе мезанад чашм,
Нафас фарроши **ҷавлонгоҳ**и оҳ аст [1, 71].

3. Хилватгоҳи адабии шоир ҷойи шаҳодат(қурбонӣ), оҳ ва захмгоҳ аст:

Биё, идӣ куну дар **идгоҳ**и ишқ қурбон шав,
Ки месозад шаҳодат нотамомонро тамом ин ҷо [1, 30].

Ба **сайдгоҳ**и ғамаш гашта чин каманди нафас,
Гаҳе агар шавад оҳе шикор, муфти ман аст [1, 77].

Дар **размгоҳ**и ишқи ӯ аз баҳри дархунгаштагон,
Захми хадангу ханҷараш, ин як зиреҳон ҷавшан аст [1, 82].

Ҷойи дигари шоир дар гурез аз шӯру шари рӯзгор «ҷилвагоҳ» ва «ишвагоҳ» аст, ки саропо аз ҷилва, бавежа ҷилваи соқӣ, дар рӯ ба рӯи савмаа-макони тоату ибодат ва риёзат ва ишва-таҷаллии ҷамоли ёр бар асоси истиораҳои таъвилӣ бунёд ёфтаанд.

Чӣ тирагӣ, ки зи девору дар намеборад,
Ба кӯи савмаа, к-он **ҷилвагоҳ**и соқӣ нест [1, 148].

Эъҷозро[1] карашмаи ӯ карда зери даст,
Дар **ишвагоҳ** наргиси ҷоду баромадаст [1, 126].

Дар байти зер «камингоҳи нигаҳ» макони адабии шоир буда, фарогири мативи «ишваи пинҳон» аст ва бунёдёфта аз каминест, ки дар ҳаҷми худ фазои тахассусии шоирро ғуҷоиш додааст:

Рози фардост, ки ғоратзадаи расвоист,
Дар **камингоҳ**и нигаҳ ишваи пинҳоне ҳаст [1, 158].

Фазои дигари фардии шоир «адами макон», «адами фалсафӣ»-и ӯ буда, шоир пас аз гурез аз реализми вонамудӣ ба «паногоҳ»-и ихтисосӣ ва ё худ шоирона, аз ин макон низ даст мекашад ва «бенишон(гумном)» гардида, ба ин васила иртиботашро ба олами воқеӣ хасисаи тоза мебахшад:

Гашта аз фарқ то қадам як доғ,
Бенишонему ин нишонаи мо [1, 15].

Ё:

Нест дар гумномӣ аз ман номвартар дигаре,
Бенишон гардидаам, аз нома унвон баргирифт [1, 138].

Ва ё:

Рӯшиносони кунҷи узлатро
Бенишонӣ кунад нишони дигар [1, 404].

Зуҳурӣ дар баробари ошноизудоӣ, ки ба ин васила ба маърифати ашё ва ҳодиса хасисаи тоза эҳдо мекунад[7, 40-44], дар зимни тасвири шоиронаи ашё ба он ҷон мебахшад[8, 60-64] ва зиёда аз ин, дар шеър бо истифода аз ҳунари адабӣ хилватгоҳи фаровоқеӣ бунёд мекунад, ки шаҳодат аз сувари хаёли нотакрори ӯст[9, 312-314; 10,200].

Хулоса, Зуҳурӣ ҷиҳати аз берун дида дӯхтан ба ҷаҳони воқеӣ хилватгоҳи фаровоқеии адабӣ, фалсафӣ ва ҳунарии худро бунёд мекунад ва ин макони фардии худро баъдан ба андозае дӯст медорад, ки бо он ҳамсон ва ҳамсӯ мешавад ва дар ниҳоят ин фазои тахассусӣ низ завқи ҷаҳоншиносии ӯро дар худ намеғунҷонад ва шоир ба «адами макон» ва «адами фалсафӣ» мувоҷеҳ шуда, аз нигоҳи «бенишонӣ(гумномӣ)» ба воқеот дида медӯзад.

Адабиёт

1. Зуҳурии Туршезӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор/ Зуҳурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1254 с.
2. Маҳмуд Футӯҳӣ. Балоғати тасвир. –Теҳрон: Сухан, 1385.- 464 с.
3. Соиби Табрезӣ. Мунтахабот. - Душанбе: Ирфон, 1980. -704с.
4. Турақул Зеҳнӣ. Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ.-Сталинобод:Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. -260 с.
5. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Восифӣ.- Душанбе: Дониш, 1985. – 232 с.
6. Шарипов Ш. Истиорахои сайёл ва таъвили дар ғазалиёти Зуҳурӣ //Паёми Донишкадаи забонҳо. – 2018. -№ 1(29).- С.35-41.
7. Шарипов Ш. Равишҳои ошноизудоӣ дар ғазалиёти Зуҳурии Туршезӣ // Паёми Донишкадаи забонҳо. – 2017. - № 2-3 (26-27). - С.40-52.
8. Шарипов Ш. Тасвири шоиронаи ашё дар назари Зуҳурии Туршезӣ // Паёми Донишкадаи забонҳо. – 2017. - № 4 (28). - С.60-68.
9. Шафеи Кадканӣ. Растахези калимот.Дафтари гуфторҳо дар бораи назарияи адабии суратгароёни рус.-Теҳрон:Сухан,1391.-512 с.
10. Шафеи Кадканӣ. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. –Теҳрон:Сухан, 1363.- 712 с.
11. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-аҷам ё таърихи шеър ва адабиёти Эрон. Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақии Фахруддоии Гелонӣ. Китоби дуввум. Ҷилди сеюм.- Теҳрон. Ошно, 1348.-204с.
12. Якобсон Р.О.Формальная школа и современное русское литературоведение / Роман Осипович Якобсон Ред.-сост. Т. Гланц; Ред. Д. Сичинава; Пер. с чеш. Е. Бобраковой-Тимошкиной. — М: Языки славянских культур, 2011. — 280 с.

13. Яҳёи Кордгар. Дугонагии сабк дар сабки ҳиндӣ. Фаслномаи мутолеоти Шибҳи Қора. Донишгоҳи Сиистон ва Булуҷистон. Соли 3, №6,баҳори 1390.-114 с.

ИНЪИКОСИ ФАЗОИ ИХТИСОСӢ ВА ФАРДӢ ДАР МАКОНСОЗИИ ФАЛСАФӢ ВА АДАБИИ ШЕЪРИ ЗУҲУРӢ

Мақолаи ба проблемаи инъикоси фазои ихтисосӣ ва фардӣ дар маконсозии фалсафӣ ва адабии шеъри Зуҳурӣ бахшида шудааст.

Муаллиф қайд намудааст, ки дар маконгузинии адабӣ Зуҳурӣ аз шигарди дигари ҳунарӣ-дараҷабандии ҳолат кор гирифта, дар ифодаи матлаб дарунандарунӣ, ё худ тудартуиро низ фаровон корбаст кардааст.

Бо таваҷҷуҳ ба нигоҳи адабии Зуҳурӣ, ки ҳама чизро ба шакли зеҳният ва зовияи диди худ дармеёбад, ин шигарди адабӣ-маконсозии фаровоқеӣ низ фарогири вежагиҳо мегардад ва шоир ба сифати қаҳрамони лирикӣ бо «паногоҳ»-и ихтисосии хеш ҳамсӯ ва ҳамсон мешавад.

Хилватгоҳи адабии шоир ҷойи ҷидду ҷаҳд ва одобу хирад буда, гоҳо ҷойи ҳайронӣ, ваҳшат, ҷунун, бетобӣ, фироқ, беқадрӣ (коҳ гаштан), гиря аст ва гоҳи дигар ҷойи шаҳодат(қурбонӣ), оҳ ва захмгоҳ аст.

Ба андешаи муаллифи мақола фазои дигари фардии шоир «адами макон», «адами фалсафӣ»-и ӯ буда, шоир пас аз гурез аз реализми вонамудӣ ба «паногоҳ»-и ихтисосӣ ва ё худ шоирона, аз ин макон низ даст мекашад ва «бенишон (гумном)» гардида, ба ин васила иртиботашро ба олами воқеӣ хасисаи тоза мебахшад.

Фазои фардии шоир бештар тахайюлӣ буда, шоир аз реализми одатӣ гурез гирифтааст, ки метавон онро ба сифати яке аз нишонаҳои модернизм дар шеваи навиштори Зуҳурӣ донист. Макони ҳинҷоршиканонаи шоир на саҳроест, ки аз долу дарахт ба ҳам омада, балки унсурҳои офариниши он ҷунуну ваҳшат ва фироқ буда, ҳар яке аз ин маконҳо вобаста ба кайфияти рӯҳонии шоир шахсияти ӯро дар худ паноҳ додаанд.

Маконҳои мазкур, қайд намудааст, муаллиф - дар зеҳнияти шеъри шоир «фазои ломаконӣ»-ро ба вуҷуд оварда, истифодаи бамавриди ҳолатҳои адабии онҳо маъноҳои тозаро эҷод карда, парадоксҳои маъноӣ ва фалсафиро ба вуҷуд оварда, мавқеи гурези шоирро вобаста ба кайфияти рӯҳонии ӯ матраҳ намуда, дар як радиф муносибати замонии шоирро ба ин ё он макони «паногоҳ»-и ӯ бозгӯ намудаанд.

***Калидвожаҳо**: шеър, шоир, Зуҳурӣ, сабки ҳиндӣ, шигардҳои адабӣ, забони ҳунарӣ, адами фалсафӣ, «паногоҳ»-и ихтисосӣ, маконсозии фаровоқеӣ, қаҳрамони лирикӣ, ҳамсӯӣ ва ҳамсонӣ.*

ОТРАЖЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО И СПЕЦИАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА В ЛИТЕРАТУРНО-ФИЛОСОФСКОМ АСКЕТИЗМЕ ПОЭЗИИ ЗУХУРИ

Статья посвящена проблеме отражения индивидуального и специального пространства в литературно-философском аскетизме поэзии Зухури.

Автор отмечает, что в выборе литературного аскетизма (пространство) Зухури использовал другие степени таланта, а также широко применял внутренние приёмы идей в выражении мысли. С точки зрения литературного взгляда Зухури видит все в интеллектуальной форме и в этом случае поэт применяет литературный сложный приём в выборе пространства определяет свою специфику.

В этом пространстве поэт в качестве лирического героя становится похожим на свое особенное «пристанище».

По мнению автора статьи сокровенное литературное пристанище поэта иногда становится местом усилия, воспитанности и мудрости, иногда местом удивления, страха, безумия, слабости, разлуки, унижения, слез, вздохов и сердечной боли. Другое личное пространство поэта – это «исчезновение пристанища» и «философское исчезновение» и после ухода из внешнего реализма в личное «пристанище», затем отказывается от этого пространства, пропадал «без вести» и в связи с этим дает особенности реальному миру.

Личное пространство поэта является более воображений и поэт уходить от обычного реализма и это можно считать одним из признаков модернизма в стихах Зухури.

Нарушение правил в аскетизме поэта – это неком, в котором растут деревья, а личное составное пространство, в котором он прячет свой страх и разлуку каждое место поэта связано с его духовным миром.

Данные места, отмечает автор, - в духе стихов поэта осуществляет «внешнее пространство» и случаи их разного использования которые выражают новую мысль.

В этом случая образуют смысловые и философические парадоксы, и определяют местонахождении поэта и его душевная состояние. На одной линии отражаются временные отношение поэта с тем или иным его укрытием.

***Ключевые слова**: стихотворение, поэт, Зухури, индийский стиль, литературные приёмы, творческий язык, лирический герой, аналогичность, личное «укрытие», выбор пространство вне события.*

THE REFLECTION OF INDIVIDUAL AND SPECIAL SPACE IN LITERARY-PHILOSOPHICAL ASKETISM OF ZUHURI POETRY

In the choice of literary asceticism (space), Zuhuri used other degrees of talent, and widely applied for the internal methods of ideas in the expression of thought. From the literary point of view, Zuhuri sees everything in an intellectual form, and in this case, the poet applies for complex literary techniques in his choice the space determines his specificity.

In this space, the poet as a lyrical hero becomes like his special “refuge”.

The poet's secret literary refuge sometimes becomes a place of effort, upbringing and wisdom, sometimes a place of surprise, fear, madness, weakness, separation, humiliation, tears, sigh and heartache. Another personal space of the poet is “the disappearance of refuge” and “philosophical extinction”. After leaving from realism to extraneous “refuge”, then rejecting this space disappeared “missing” and therefore gives features to the real world.

The personal space of the poet is more imagination and the poet move away from ordinary realism and this should be considered as one of the modernism signs in the verses of Zuhuri.

The violation of the rules in the poet's asceticism is certain one in which grow trees, and the personal composite space, in which he hides his fear and separation each poet's place is connected with his spiritual world.

These places in the spirit of the poet’s poems provide “outer space” and cases of their different uses that express a new thought.

In this case, the semantic and philosophical paradoxes, and are formed determined the location of the poet and his mental state. The temporary relationship of the poet reflects on one line of with another of his shelter.

***Keywords**: poem, poet, Zuhuri, Indian style, literary techniques, creative language, lyrical hero, similarity, personal "shelter", the choice of space outside the event.*

***Сведения об авторе:** Шарипов Шариф Рахмонович – доцент кафедры языков Института государственной управлении при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, ул. С. Носир, 33, тел.: (+992) 92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru*

***Information about the author: Sharipov Sharif Rahmonovich –** associate Professor of the Department of languages of the Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 33, Nosir str., 734003, tel.: (+992) 92) 757 32 28, E-mail: ssssharif@mail.ru*

УДК 37.03

НАҚШИ ТАЪЛИМИ МУҲОФИЗАТКУНАНДАИ САЛОМАТӢ ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН

Илҳомов М.И.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Зери мафҳуми таълими муҳофизаткунандаи саломатӣ дар ташаккул ва инкишофи тафаккури эҷодии хонандагон ин системаи чораҳо роҷеъ ба ҳифз ва мустаҳкамкунии саломатии хонандагонро бояд фаҳмид, ки муҳимтарин хусусиёти фазои таҳсил, шароити зиндагӣ ва таъсиррасонӣ ба саломатии хонандагонро фаро гирифтааст.

Ба ақидаи олими соҳа, равоншиноси машҳур Ротенберг В.С. тафаккур - ин раванди инъикоси бошууронаи воқеъият бо чунин хусусиёт, робитаҳо ва муносибатҳои он, ки барои дарки бевосита тавассути узвҳои ҳис имконпазир аст [7, с. 100].

Доир ба масъалаи баррасишаванда олими рус А.В. Запорожец қайд намудааст, ки тафаккур - ин раванди олии маърифат буда, ба кашфи хусусиятҳою аломатҳои умумӣ ва муҳими ашёҳою ҳодисаҳо ва робитаҳои қонунӣ равона гардидааст [5, с. 122].

Дар равоншиносии рушд асосан се бархӯрд ба проблемаи рушди тафаккури эҷодии хонандагон мавҷуд аст:

1. Генетикӣ, ки намояндагонаш нақши асосиро ба ирсият мансуб медонанд;
2. Ба назар гирифтани таъсири муҳит, ки намояндагонаш омили муҳими рушдро шароити беруна медонанд;
3. Генотип - таъсири мутақобили муҳит, ки тарафдоронаш навъҳои мухталифи мутобиқшавии фард, ба шароити муҳит вобаста аз хусуиятҳои ирсиро фарқ мекунанд [3, с. 84].

Аммо дар намуди бархӯрд ба проблемаи рушд ва инкишофи тафаккури эҷодӣ якчанд равия ҷой доранд, ки олимон В.Н. Дружинин, В.И. Тютюнина барои рушди тафаккури эҷодӣ тавассути воситаҳои муҳофизаткунандаи таълими саломатӣ шартҳои зеринро зарур мешуморанд:

- мавҷуд набудани танзими фаъолнокии предмети намунаи танзимкунандаи рафтор;
- маҷудияти намунаи мусбати рафтори эҷодӣ;
- фароҳам овардани шароит барои таклид ба рафтори эҷодӣ ва пешгирии зоҳиршавии рафторҳои хушунатомез ва харобиовар;
- фишори иҷтимоии рафтори эҷодӣ [4, с. 173].

Олимони мазкур дар ин соҳа байни шароиту зиндагии рӯзмарраи фард ва сатҳи ташаккул ва инкишофи тафаккури эҷодии ӯ фарқ мегузоранд, яъне мақсади мактаби муосир ин омода намудани хонандагон ба ҳаёт мебошад. Ҳар як мактаббача бояд дар ҷараёни таҳсил донишҳоеро соҳиб шавад, ки ба ӯ дар зиндагии оянда ба кор оянд. Дастрасӣ ба мақсади мазкур дар мактаби муосир, мумкин аст бо ёрии технологияҳои педагогикаи муҳофизаткунандаи саломатӣ, ки ҳамчун маҷмӯи роҳҳо ва методҳои ташкили раванди таълиму тарбия бидуни зараровараӣ ба саломатии хонандагон ва педагогҳо фаҳмида мешаванд, муяссар гардад.

Эҷоду эҷодкор - ин истеъдоди тааҷҷуб кардану дарк кардан, қобилияти дар ҳолатҳои ғайриоддӣ дарёфтани илоҷи кор, ин истеъдоде мебошад, ки ба кашфи чизи нав нигаронида шуда, дарки амиқи таҷрибаи худ мебошад [8, с. 74].

Қобили зикр аст, ки омӯзгор дар ин замина бояд аз донишҳои муосири педагогӣ бархӯрдор бошад ва дар ҳамкории зич бо хонандагон, волидайни онҳо ва кормандони тиббию ҳамкасбонаш фаъолияти худро бо назардошти афзалияти ҳифз ва мустаҳкамкунии саломатии иштирокчиёни раванди таълиму тарбия барномарезӣ намояд.

Қобили қайд аст, ки технологияи муҳофизаткунандаи саломатӣ маҷмӯи таъсиррасониҳои педагогӣ, психологӣ ва тиббиро дар назар доранд, ки ба ҳифзу таъмини саломатӣ, муносибати эҳтиёткорона ба саломатии худ равона гардидаанд. Бинобар ин, ҳифзи саломатӣ метавонад яке вазифаҳои ягон хел раванди таълим бошад.

Чунин технология қодир аст, ки раванди таълимии равияи тиббию беҳдоштӣ дар робитаи зич бо педагог, корманди тиббӣ ва хонанда роҳандозӣ мешавад, ё раванди варзишии бадану солимгардонӣ, ки ба тарбия ба варзиши бадан дода мешавад ё фаъолияти экологӣ бошад, ки тавассути он ҳамоҳангсозии муносибатҳои байниҳамдигарии инсону табиат сурат мегирад ва ғайра. Танҳо ба шарофати бархӯрди ҳамаҷониба таълими мактаббачагон имкон дорад масъалаҳои марбут ба ташаккулу инкишоф ва мустаҳкамкунии саломатии хонандагон ҳаллу фасл гарданд.

Академик Л.В.Званков бо такя ба идеяи Л.С.Виготский роҷеъ ба инкишофи шахсият, консепсияи аз лиҳози психологию иҷтимоӣ инкишоф ёфтани мактаббачаро кор карда баровардааст. Баъдтар идеяи таълими инкишофдиҳанда дар асарҳои Д.Б.Элконин, В.В.Давидов бо далелҳо асоснок карда шуд. Олимони номбурда бо пайравӣ аз Л.Н. Леонтева ба ин ақида буданд, ки раванди маърифат ин фаъолиятест, ки мувофиқ будани он барои ташаккул, инкишоф, тасаввурот ва мафҳумҳо аз воситаҳо ва усулҳои таълим вобаста аст. Аз худ кардани мундариҷаи муайяни фанҳои таълимӣ аз ҷониби хонандагон асоси дар онҳо ташаккул додани тафаккури эҷодиро ташкил медиҳад, ки аввалан, бо роҳи эҷодӣ тасаввуроти муҷаррад умумиятёфта, ки асосашонро низоми мафҳумҳо ташкил медиҳанд ва дуюм, бо роҳи гузаштан аз тасаввуроти мафҳум (абстракт) ба чизҳои мушаххас, муяссар мегардад [10, с. 224].

Педагогикаи «муҳофизаткунандаи саломатӣ» наметавонад бо ягон хел технологияи мушаххаси таълимӣ ифода ёбад. Ҳамзамон мафҳуми «технологияи муҳофизаткунандаи саломатӣ» дар худ ҳамаи равияҳои фаъолияти муассисаҳо ва таҳсилот доир ба ташаккул, инкишоф, ҳифз ва инчунин мустаҳкам намудани саломатии хонандагонро фаро мегирад.

Таҳлили ҳолати саломатии хонандагон нишон медиҳад, ки дар байни сатҳи анъанавии амалисозии фаъолияти омӯзгор ва талаботи муосири ҷомеа ба омӯзгори навовари дорои тафаккури эҷодии илмӣ-педагогӣ, инчунин дар байни талаботи ҷамъият ба насли навраси солим ва ҳаёти зарурии солимӣ, мухолифатҳо ҷой доранд. Маълум аст, ки системаи тарбиявии тағйирот дар мундариҷа ва ташкили фаъолияти муассисоти тақсимот ва равияи навоварии онҳо бо масъалаи ҳифзи саломатии ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим бояд робитаи қавӣ дошта бошад.

Бо назардошти ин, нишондиҳандаҳои зерин метавонанд вазъи саломатии хонандагонро нишон диҳанд: қобилияти корӣ барои анҷом додани корҳои фикрӣ

ва ҷисмонӣ; инкишофи ҷисмонӣ ва омодагии ҳаматарафаи ҷисмонӣ, аз лиҳози психологӣ мувофиқ ва мутавозун будан, маҷмӯи арзишҳои иҷтимоию маънавии шахсият, ки рафтори мадании шахсро таъмин менамояд. Дар навбати худ барои анҷоми фаъолияти касбӣ ва дараҷаи баланди қобилияти зеҳнӣ омӯзгор бояд омодагии ҷисмонию руҳӣ, ҳамчунин маҳсулнокӣ дошта бошад. Мақсади технологияи «муҳофизаткунандаи саломатӣ»-ро бо мақсади умумии таҳсилот, ки дар тӯли бисёр солҳо ба таври даврӣ, вобаста ба дархости иҷтимоӣ ва талаботи ҷомеа ва тасаввурот дар бораи вазифаҳои низоми таҳсилот тағйир ёфт, мувофиқ кунонидан зарур аст.

Аслан ин раванд хоси низомҳои маорифи кишварҳои хориҷӣ ҳам мебошад. Дар асоси тасаввуроти мантиқӣ дар бораи низоми таҳсилоти «муҳофизаткунандаи саломатӣ» метавон хулоса кард, ки мақсади асосии таҳсилот бояд аз матолиби зерин иборат бошад: таълиму тарбияи фикрронӣ ва меҳнат кардан, тарбияи хислатҳои устувори шахсияти эҷодкор, аз лиҳози ҷисмонӣ, руҳӣ ва маънавӣ омода намудани шахс ба ҳаёти мустақилонаи оянда, дар шароити ҷомеаи доимо тағйирёбанда ва муҳити табиӣ бошад. Технологияи таҳсилоти «муҳофизаткунандаи саломатӣ» он системаи амалкардаи усулҳои ташкили идора намудани фаъолияти омӯзишию маърифатӣ ва амалии хонандагон мебошад, ки аз лиҳози илмӣ ва пойгоҳи моддӣ ҳифз ва мустаҳкамкунии саломатии онҳоро таъмин менамояд.

Консепсияи технологияи таълими «муҳофизаткунандаи саломатӣ» дар рушди тафаккури эҷодӣ системаи ақидаҳое мебошанд, ки онҳоро тахайюли бунёдӣ, идеяи пешбар ва мақсад муттаҳид намудааст.

Консепсияи мазкур ташкили системаи шароит ва воситаҳои таълиму тарбия яъне «муҳофизаткунандаи саломатӣ» дар асоси дарки пурраи моҳияти онҳо, равандҳои психологию физиологии алоқаманд ба таълиму тарбияи кӯдакон ва хонандагонро нишон медиҳад.

Асоси методологии технологияи таълими муҳофизаткунандаи саломатӣ дар рушд ва инкишофи тафакккури эҷодиро қонунҳои фалсафа доир ба якпорчагии омилҳои ҷисмонӣ, фикрӣ ва маънавӣ дар таркиби шахсият, ягонагии назария ва амалия, моҳият ва падида, шакл, мундарича ва табиати фаъолият ташкил медиҳанд.

Тамоили методологии технологияи таълими муҳофизаткунандаи саломатии таълим бошад, дар рушди тафаккури эҷодиро бархӯрдҳои системавӣ, фарҳангшиносӣ ва фаъолияти шахсӣ ташкил медиҳанд. Пояи назариявии технологияи таълими муҳофизаткунандаи саломатӣ дар рушди тафаккури эҷодиро назарияи шахсият, назарияи фаъолият ва муошират; назария ва технологияи таълим ва тарбия; назарияи тарбияи бадан ва тарзи ҳаёти солими шахс ва технологияи ташаккули онҳо; назарияи идоракунӣ ташкил медиҳад.

Технологияи таълими муҳофизаткунандаи саломатӣ дар рушди тафаккури эҷодӣ маҷмӯи таъсиррасониҳои педагогӣ, психологӣ ва тиббиро таҳозо мекунад, ки ба ҳифзи саломатӣ, тарбияи муносибати ҷиддӣ ба саломатии худ равона гардидаанд. Чунин як технологияи ягонаи бемисли ҳифзи саломатӣ вуҷуд надорад. Муҳофизати саломатӣ метавонад яке аз вазифаҳои раванди таълим бошад.

Он метавонад дар шакли таълимии солимӣ, тиббию беҳдоштӣ (дар сурати ҳамкории педагог, корманди тиббӣ ва хонандагон); тарбияи ҷисмонию корҳои солимгардонӣ (дар ин ҳолат бартарият ба машғулиятҳои варзишӣ дода мешавад;

тарбияи экологӣ (ҳамоҳангии муносибатҳои инсону табиат) ва ғайра зоҳир гардад. [3, с. 78].

Дар кори омода намудани шахс ба меҳнати эҷодкорона бо истифода аз муҳофизаткунандагони саломатӣ мактаби ибтидоӣ нақши муҳим мебозад. Маҳз дар синни хурди мактабӣ заминаҳои психологӣ барои чунин намуди фаъолият гузошта мешаванд. Дар синни хурди мактабӣ тасаввурот ҳаёт, тахайюл ва тафаккури эҷодӣ рушд мекунанд, қобилиятҳои мулоҳиза кардану таҳлил намудани ҳодисаҳо ва гузаронидани мусобиқаҳо, далелҳоро ҷамъбаст кардан, хулоса баровардан, воқеъбинона арзёбӣ кардани фаъолият, фаъолнокӣ ва ташаббускорӣ ташаккул меёбанд, завқу рағбат ва майл ба таври ҷудогона шакл мегиранд, талаботе, ки асоси фаъолияти эҷодкориро ташкил медиҳанд, ташаккул меёбанд.

Аломати фарқкунандаи фаъолияти эҷодии кӯдакон бо истифода аз воситаҳои таълими муҳофизаткунандаи саломатӣ ин навоварии зеҳнии маҳсули кори онҳо мебошад. Аз рӯи салоҳияти объективии худ «кашфиёт»-и кӯдак, мумкин аст наву ғайриоддӣ бошад. Бинобар ин, он маҳсули фаъолияти кӯдак, натиҷаи эҷодкории ӯ маҳсуб намеёбад. Чунин ҳолат ҳам имкон дорад - вақте ки кӯдак чунин роҳи ҳаллеро нишон медиҳад, ки аллакай маълум аст ва дар амал истифода шудааст, вале кӯдак онро мустақилона бидуни нусхабардорӣ намудани чизи маълум дарёфтааст.

Хусусияти хоси тафаккур ва инкишофи эҷодии мактаббачагон, ки бо истифода аз воситаҳои муҳофизаткунандаи таълим ташаккул ёфтааст, он аст, ки хонанда ба маҳсули кори эҷодии худ бидуни интиқод бархӯрд менамояд. Андешаи кӯдак бо ҳеҷ гуна идея, меъёр ва талабот идора карда намешавад, бинобар ин хусусияти субъективӣ дорад. Рушди тафаккури эҷодӣ бо истифода аз воситаҳои муҳофизаткунандаи саломатии таълим аз ташаккул ва инкишофи қобилияту малакаҳои иҷрокунӣ ҷудонопазир мебошад. Ҳар қадар қобилияту малакаи хонандагон ҳамаҷонибаю такмилёфта бошад, ҳамон қадар тахайюл ва андешаҳои онҳо воқеӣ буда метавонад. Дар ин замина кӯдакон метавонанд масъалаҳои нисбатан душвори математикӣ, ғаёриматематикӣ ва дорои хусусиятҳои психологиро ҳал намоянд.

Равоншиносон муқаррар намуданд, ки рушди тафаккури инсон тавассути воситаҳои муҳофизаткунандаи таълим аз рушди забондонии ӯ ҷудоинопазир аст. Аз ин, рӯ вазифаи муҳимтарин дар рушди тафаккури эҷодии хонандагон ин ба онҳо ёд додан, ба таври шифоҳӣ баён намудани роҳҳои ҳалли масъалаҳо, нақл кардан дар бораи усулҳои иҷрои кор, номбар кардани унсурҳои асосии масъала, тасвир кардану хондани тасвири графикии масъала мебошад. Аз худ кардани миқдори зарурии луғат аз ҷониби хонандагон барои ташаккул ва инкишофи нақшаҳои ботинии фаъолияти онҳо хеле муҳим арзёбӣ мешавад. Дар ҳар гуна раванди эҷодӣ масъала аввал дар тафаккур ҳаллу фасл мегардад ва баъд ба нақшаи берунӣ интиқол меёбад.

Муҳаққиқ А.Савенков, ки роҷеъ ба рушди махсусу мақсадноки эҷодкорӣ таҳқиқот бурдааст, шартҳои зерини ташаккул ва инкишофи тафаккури эҷодии хонандагонро тавассути воситаҳои муҳофизаткунандаи таълим муайян кардааст:

- баробарҳуқуқии масъалаҳои навъҳои дорои хусусияти ҳамгирой, яъне масъалаҳои намуди ҳамгиро бояд на танҳо ҷой дошта бошанд, балки дар баъзе машғулиятҳои фаннӣ бартарият дошта бошанд;

- афзалияти имконоти инкишофдиҳии маводи таълимӣ бар ҳаҷми маълумоти он;

- ҳамгиро шудани шароити рушди тафаккури маҳсулнок бо малакаҳои истифодаи амалии он;

- афзалияти таҷрибаи худии таҳқиқ барои азхудкунии донишҳои тайёр;

- гароиш ба ташаббуси зеҳнӣ.

Мафҳуми «ташаббуси зеҳнӣ» ҳангоми иҷрои супоришҳои гуногуни омӯзишию таҳқиқоти зоҳир гардидани мустақилият аз ҷониби кӯдак, кӯшиши ӯ барои ёфтани роҳи асил ва имкон дорад, роҳи алтернативии ҳалли масъала ва баррасии нисбатан амиқтару аз дидгоҳи дигари ҳамон як масъаларо нишон медиҳад;

- адоват доштан нисбати хислати конформистӣ (аз калимаи лотинии conformis - монандшавӣ, мувофиқ, муносиб будан, истилоҳи ахлоқию сиёсӣ буда, маънои мутобиқ шудан, қабули беғайратонаи тартиботи мавҷудаи корҳо, ақидаҳои ҳукмрон ва ғайра), зарур аст, ки ҳамон мавридҳое, ки роҳи ҳалли конформистиро талаб менамоянд, истисно карда шаванд;

- ташаккули қобилияти бархӯрди интиқодӣ ва вафодорӣ дар арзёбии идеяҳо;

- кӯшиш ба амиқтар таҳқиқ намудани масъала;

- мустақилияти ҳар чӣ бештар дар фаъолияти омӯзишӣ, ҷустуҷӯи мустақилонаи дониш ва таҳқиқи проблемаҳо;

- фардикунонӣ - фароҳам овардани шароит барои пурра зоҳир гардидану рушди амалҳои хоси шахсии субъектҳои раванди таълим;

- масъалагузорӣ - гароиш ба усули масъалагузорӣ дар назди хонандагон [9, 210].

Вазифаи технологияи воситаҳои муҳофизаткунандаи таълим аз он иборат аст, ки дараҷаи баланди саломатии хатмкунандаи мактабро таъмин намояд, дар он малакаи ҳифзи саломатии худро тарбия кард. Дар он сурат шаҳодатнома дар бораи маълумоти умумӣ, роҳхати ҳақиқӣ ба ҳаёти хушбахтонаи мустақилона, гувоҳномаи қобилияти як навҷавон доир ба ғамхорӣ дар бораи саломатии худ ва саломатии одамони дигар маҳсуб хоҳад ёфт. Мақсади муҳимтарин ҷорӣ намудани технологияҳои муҳофизаткунандаи таълим дар раванди таълим ин тарбия намудани малакаи ҳифзи саломатӣ мебошад. Маҳз ба ин мақсад бояд ҳар чӣ бештар кӯшиши мактабу оила равона гардад ва дар ин роҳ бояд тарбият нисбат ба таълим афзалият дошта бошад. Фарҳанги ҳифзи саломатӣ на бояд таълим, балки тарбия карда шавад. Асоси психологии ин амалро ҳавасмандӣ ба гузаронидани ҳаёти солим ташкил медиҳад. Қисмати ҷудонопазири фарҳанги ҳифзи саломатӣ ин гузаронидани тарзи ҳаёти солим мебошад.

Ҳамин тавр, омӯзгор бояд доимо дар бораи ҳифзи саломатии рӯҳию ҷисмонии кӯдакон ғамхорӣ зоҳир намояд ва устувории системаи асаби хонандагонро баланд бардорад.

Омӯзгор уҳдадор аст, ки беш аз пеш ба талаботе, ки аз ҷониби ҷомеа нисбати ӯ муқаррар шудааст, ҷавобгӯй бошад. Вай бояд дарси худро ҳамчун саҳна барои муваффақияти хонанда тасаввур кунад, ки дар он эътибор ва дастовардҳои ӯ намоён бошанд.

Инчунин муҳаққиқон то ҳол доир ба масъалаи он, ки кадом хусусиятҳои шахсиро метавон барои имконияти эҷодкор асос ҳисоб кард, ақидаи ягона надоранд. Қисми бештари муҳаққиқони муосир хусусиятҳои зерини фардии

шахсияти эҷодкор, ба мисли мустақилият дар муҳокимаронӣ, эҳтироми худ, писандидани масъалаҳои мушкил, ҳиссиёти баланди зебоипарастӣ, майл ба кори таваккалӣ, дарккунии махсуси воқеият, ангезаи баланди ботинӣ ва тағйирпазирии эмотсионалиро ном бурдаанд.

Вазъи саломатии кӯдак шарти муҳими бамуваффақият аз худ кардани барномаҳои таълимии мактаб доир ба маълумоти умумӣ ва омодагии касбӣ ба шумор меравад. Кӯдакон аксаран дар асоси заифии асаб мубталои бемориҳо мегарданд. Сабабҳои асосии ин бемориҳо аз инҳо иборатанд: вазъи номатлуби экологӣ, мавҷуд набудани технологияҳои самарабахши муҳофизаткунандаи саломатӣ, таълиму тарбия, бемасъулиятии хонандагон нисбат ба саломатии худ. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки сабаби асосии бад шудани саломатии мактаббачагон имкон дорад, ки риоя нашудани талаботи беҳдоштӣ ба реҷаи таълим, аз ҷумла ҳаҷми калони сарбории таълим бошад. Ин ба пайдоиши нуқсон дар саломатии кӯдакон, ба мисли наздикбинӣ, ноқис шудани қомат, фишори баланди хун ихтилоли асаб (невроза) ва амсоли инҳо мусоидат мекунад.

Аломатҳои хасташавии кӯдак ҳангоми дарс аз инҳо иборатанд: кам шудани маҳсулнокии меҳнат, зиёд шудани миқдори ғалатҳо, ҷавобҳои нодуруст, дурудароз давом кардани вақти иҷроиши амалҳо. Омӯзгорон набояд ба хасташавии хонандагон роҳ диҳанд.

Бинобар ин, омӯзгорон бояд ба дамгирии ҷисмонӣ иҷозат диҳанд ва дар мактаб реҷаи беҳдоштии фаъолияти хонандагонро ба таври ҷиддӣ риоя намоянд.

Адабиёт

1. Амонов, Н.К. Таълим ва дараҷаи инкишофи тафаккури мактаббачагон // Мактаби советӣ. – 1988. - № 6. – С. 14-18.
2. Атохонов, Р.К. Диагностика развития математического мышления // Вопросы психологии. – 1992. -№ 1-2. – С. 60-67.
3. Гальперин, П.Я., Котик Н.Р. К психологии творческого мышления // Вопросы психологии. – 1982. – №5. – С.80-84.
4. Дружинин, В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер, 2007. – 368 с.
5. Запорожец, А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т. I. Психическое развитие ребенка. / А.В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – 323 с.
6. Карасева, Т.В. Современные аспекты реализации здоровьесберегающих технологий // Начальная школа.- 2005. – № 11.- С.75-78.
7. Ротенберг, В.С. Мозг. Обучение. Здоровье: Книга для учителя. / В.С. Ротенберг. − М.: Просвещение, 1989. – 240 с.
8. Рябцева, С.Л. Диалог за партой: Кн. для учителя. / С.Л. Рябцева. − М.: Просвещение, 1989 – 96 с.
9. Савенков А.И. Психология детской одаренности. - М.: Генезис, 2010 − 448 с.
10. Эльконин, Д.Б. Психология игры. − 2-е изд. - М.: ВЛАДОС, 1999. − 360 с.

НАҚШИ ТАЪЛИМИ МУҲОФИЗАТКУНАНДАИ САЛОМАТӢ ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН

Мақола ба технологияҳои муҳофизаткунандаи саломатӣ дар ташаккул ва инкишофи тафаккури эҷодии хонандагон бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллифи мақола оид ба муайян намудани мафҳуми тарзи ҳаёти солим услубҳои гуногун мавҷуданд, аммо байни онҳо фақияти куллӣ ба

назар намерасад, зеро ҳамаи онҳо ба ҳаллу фасли як мушкилот – мустаҳкам намудани саломатӣ, аз ҷумла саломатии насли наврас равона карда шудаанд.

Қайд гардидааст, ки тарзи ҳаёти солим ин тарзи ҳаёту фаъолиятест, ки аз хусусиятҳои типологии ирсии шахси муайян, шароитҳои мушаххаси хаёт бармеоянд ва ба ташаккул, ҳифз ва мустаҳкам намудани саломатӣ ба хотири иҷрои мукаммали функсияҳои иҷтимоӣ ва биологиии инсон равона карда шудааст.

Ба тарзи ҳаёти солим равона кардани кӯдакон, толибилмони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро муаллиф бағоят муҳим арзёбӣ менамояд, ки он заминаи солимии ибтидоии оилаҳои ояндаест, ки қодиранд насли ояндаи одамонро тавлид кунанд, ба воя расонанд, тарбия намоянд, ки дорои генофонди нисбатан мукаммал ва низоми талаботи солиму оқилона мебошанд.

Муаллиф қайд намудааст, ки дар ҷомеаи муосири тоҷик, масъалаҳои ташаккули фарҳанги ҳаёти солими насли наврас беш аз пеш муҳим гардидаанд, ки ин аз вазъи иҷтимоии насли мазкур вобаста аст. Насли наврас ин ояндаи кишвар, захираи стратегии он ба шумор рафта, ноил гардидан ба сатҳи баланди рушди иҷтимоӣ-иқтисоди давлат ва зиндагии шоистаи аҳолӣ *аз* истифодабарии оқилонаву моҳиронаи он вобастагии зич дорад.

***Калидвожаҳо**: таълими муҳофизаткунандаи саломатӣ, тарзи ҳаёти солим, насли наврас, тафаккури эҷодӣ, шахсият, педагогика, равоншиносӣ, фарҳанги тарзи ҳаёти солим, супориши эҷодӣ.*

РОЛЬ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ПО ФОРМИРОВАНИЮ И РАЗВИТИЮ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Статья посвящена оздоровительным технологиям по формированию и развитию творческого мышления учащихся.

По мнению автора статьи, существуют различные подходы к определению здорового образа жизни, однако резкой грани между ними нет, так как они нацелены на решение одной проблемы – укрепления здоровья, в том числе здоровья подрастающего поколения.

Отмечается, что здоровый образ жизни есть способ жизнедеятельности, соответствущий генетически обусловленным типологическим особенностям данного человека, конкретным условиям жизни и направлены на формирование, сохранение и укрепление здоровья с целью полноценного выполнения человеком его социально-биологических функций.

Особенно важным, считает автор, является ориентирование на здоровый образ жизни детей, учащихся средних общеобразовательных школ, что является предпосылкой здорового начала будущих семей, способных родить, вырастить и воспитать последующие поколения людей с более совершенным генофондом и с устойчивой системой здоровых потребностей.

В современном таджикском обществе, отмечает автор, актуализируются вопросы формирования культуры здорового образа жизни подрастающего поколения, что обусловлено его социальным положением. Подрастающее поколение – это будущее страны, его стратегический ресурс, от грамотного, продуманного использования которого зависит достижение высокого уровня социально-экономичсеского развития государства, достойного качества жизни населения.

***Ключевые слова:** оздоровительное обучение, здоровый образ жизни, подрастающее поколение, творческое мышление, личность, педагогика, психология, культура здорового образа жизни, творческое задание.*

THE ROLE OF RELAXATION TRAINING IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF STUDENTS ' CREATIVE THINKING

The article is devoted to health technologies for the formation and development of creative thinking of students.

According to the author, there are different approaches to the definition of a healthy lifestyle, but there is no sharp line between them, as they are aimed at solving one problem – health promotion, including the health of the younger generation.

It is noted that a healthy lifestyle is a way of life that corresponds to genetically determined typological characteristics of the person, specific living conditions and aimed at the formation, preservation and strengthening of health in order to fully perform its socio-biological functions.

Especially important, the author believes, is the orientation to a healthy lifestyle of children, students of secondary schools, which is a prerequisite for a healthy start of future families, able to give birth, raise and educate the next generation of people with a better gene pool and a sustainable system of healthy needs.

In modern Tajik society , the author notes, the issues of the formation of a culture of healthy lifestyle of the younger generation, due to its social situation, are actualized. The younger generation is the future of the country, its strategic resource, from the competent, thoughtful use of which depends on the achievement of a high level of socio-economic development of the state, a decent quality of life.

Keywords: *health education, healthy lifestyle, younger generation, creative thinking, personality, pedagogy, psychology, culture, healthy lifestyle, creative task.*

Сведения об авторе: *Илхомов Муродхусайн Исломович - старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)905444453; E-mail: murodhusain-4444@mail.ru*

Information about the author: Ilhomov Murodhusayn Islomovich - *senior lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992)905444453; E-mail: murodhusain-4444@mail.ru*

УДК: 37.0

РУССКИЕ УЧИТЕЛЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ – НОВЫЙ ЭТАП СОТРУДНИЧЕСТВА РОССИИ И ТАДЖИКИСТАНА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ

Асанов Ю.М.

Томский государственный педагогический университет, Томск, Россия

Актуальность статьи обусловлена тем, что в первой половине XXI века все более значимой становится роль России и Таджикистана в Центральноазиатском регионе, именно здесь происходит наиболее активное развитие интеграционных проектов с участием России и Таджикистана (СНГ, ШОС, ОДКБ, ЕАЭС), здесь источник миграционных потоков.

Братские отношения России и Таджикистана приобретают сегодня особое значение в условиях сложнейших и нарастающих вызовов успешному развитию Центральной Азии. Здесь предстоит найти выходы из сложного, во многом противоречивого комплекса проблем обеспечения баланса экономических, геополитических, демографических, военных, экологических, ресурсных, гуманитарных и иных интересов и возможностей.

Российская Федерация прилагает большие усилия в содействии развитию региона на основе принципов равноправия, взаимного уважения, комплексного решения всех проблем.

Таджикистан играет для России особую роль потому, что здесь проживают около полумиллиона наших соотечественников, а также и с активным участием специалистов и простых работников из Республики в обеспечении развития российского хозяйственного комплекса. Это происходит на фоне роста товарооборота между нашими странами – по сообщениям СМИ, только в январе - августе 2018 года он превысил 600 млн. долларов и увеличился по сравнению с предыдущим годом на треть, в том числе импорт из Таджикистана в Россию вырос почти в четыре раза.

Но сегодня простого роста товарооборота уже недостаточно, необходимо сосредоточить основное внимание на переходе от экстенсивных форм сотрудничества к совместному инновационному развитию. Как сказала Председатель Совета Федерации В.И. Матвиенко, выступая на пленарном заседании VI Межпарламентского форума (октябрь 2018г.), “настало время всерьез задуматься не только о том, как продолжить наращивать объемы взаимной торговли, но и о её диверсификации. В современном мире успех определяется стремлением к инновациям и развитию. Нам нужно искать и находить новые формы расширения нашего взаимодействия”.

Вопросы сотрудничества в сфере образования и подготовки кадров лежат в основе абсолютно всех направлений стратегического взаимодействия наших стран. К сожалению, несмотря, на казалось бы значительный объем взаимодействий России и Таджикистана в этом направлении, накопилось достаточно много пока еще не решенных вопросов.

Например, оставляет желать много лучшего уровень сотрудничества в деле подготовки кадров в области высоких технологий, внедрения результатов совместной исследовательской деятельности в практику, совместной разработке прорывных проектов по ключевым направлениям развития, привлечению интеллектуального потенциала обеих стран к широкому освоению современных технологий и др.

При этом очень важно, что и российской, и таджикской стороной прекрасно понимается, что кардинальное продвижение по всем направлениям сотрудничества невозможно без резкого повышения уровня владения русским языком во всех сферах.

Так исторически сложилось, что основным, по сути – единственным языком межнационального общения в Центральной Азии является русский язык. Особенно велика всегда была его роль в продвижении новых технологий, научных знаний, медицины и др. К сожалению, в «постсоветский» период значение русского языка как языка межнационального общения, науки и технологического развития значительно сократилось. Значительную отрицательную роль здесь сыграла и трагедия гражданского конфликта в Таджикистане в 90-е годы, когда отсюда выехала значительная часть «русскоговорящего» населения.

В целом, несмотря на серьезные усилия руководства, преподавателей-практиков Таджикистана, состояние дел в сфере сохранения роли русского языка в системе образования, в ключевых отраслях производственного развития и науки, в последние годы совершенно не отвечало насущным потребностям сотрудничества наших стран. Не отвечало ни по количеству изучающих русский язык, ни по качеству массового преподавания в системе образования Республики Таджикистан. В результате, русский язык существенно сократил в Таджикистане свои функции по сравнению с советским периодом. Это в значительной степени сдерживает возможности реализации совместных российско-таджикских проектов как в сфере экономики, так и в гуманитарных областях.

Именно с учетом этого обстоятельства лидеры наших стран в ходе своих встреч связали важнейшие общие задачи, стоящие перед Таджикистаном и Россией, со стратегией развития сотрудничества в области русского языка, поднятия его роли в обеспечении совместных проектов развития.

Была разработана и принята к реализации соответствующая программа под непосредственным патронажем президентов В.Путина и Э. Рахмона. Практическая координация реализации программы легла на Совет Федерации РФ и Верхнюю Палату Парламента Таджикистана. Курируют проект по повышению роли русского языка в деле обеспечения российско-таджикского сотрудничества в целом непосредственно Председатель Совета Федерации России В. Матвиенко и Председатель Верхней Палаты Парламента Республики Таджикистан М. Убайдулоев.

Стоит задача отойти от еще нередких излишне общих и мало к чему обязывающих разговоров о русской культуре в пользу прагматичного повышения уровня и масштабов преподавания русского языка, выстраивания реальной работы по соответствующим конкретным прикладным проектам.

В рамках этой деятельности два года назад началось привлечение российских преподавателей-практиков для долговременной (в течение учебного года и более) работы в учебных заведениях Таджикистана по преподаванию как собственно русского языка и русской литературы, так и ряда других предметов на русском языке. При этом финансирование труда преподавателей ведется обеими странами. Таджикистан также создал хорошие бытовые и рабочие условия для российских специалистов.

При этом если в первый год преподаватели из России работали почти исключительно в столице, то в настоящее время начинает расширяться их присутствие в районах Республики.

Сейчас по этой программе в таджикских школах работают 55 российских учителей; автор статьи является участником программы в Раштском районе.

После «напутствия» в Москве лично от В.И. Матвиенко и М. Убайдулоева, по прибытию в Таджикистан нам была устроена уважительная дружеская встреча с участием представителей органов власти страны и в дальнейшем мы постоянно ощущали это доброжелательное отношение. Было заметно, что те дружественные связи, которые связывали наши народы на протяжении многих лет, живы, что совместные победы, пережитые радости и горести люди помнят и ценят. Больше того – надеются на восстановление прежних простых и доверительных отношений, конечно – с учетом произошедших в последние тридцать лет изменений. В повседневной практике это выражается в постоянном стремлении местных руководителей, и рядовых работников обеспечить достойные бытовые условия для российских учителей, создание комфортной среды для занятий.

Такое доверие налагает на нас, представителей России, «носителей» современного русского языка, особую ответственность. Нами будут прилагаться все возможные усилия, как для эффективной реализации повседневных занятий, так и для обеспечения наших таджикских коллег современными методическими разработками по освоению новых образовательных технологий преподавания как русской литературы и русского языка, так и естественнонаучных предметов, математики, информатики на русском языке.

Нужно сказать, что накопленный в предыдущие годы громадный опыт таджикских специалистов в деле преподавания русского языка позволил российским преподавателям быстро адаптироваться в новой обстановке и без промедления приступить к занятиям.

Автору статьи выпала уникальная возможность одновременно работать и учителем в школе, и преподавателем в педагогическом институте (Раштский район Таджикистана). Это позволяет вполне определенно говорить как о громадном интересе в Таджикистане к освоению русского языка на всех уровнях образования, так и отмечать наличие конкретных проблем в этой сфере, требующих содействия со стороны России.

Как уже указывалось, состояние дел в сфере освоения русского языка пока еще не отвечает сегодняшним потребностям сотрудничества наших стран. Разорвана естественная связь «школа – институт». Когда в педагогический институт на кафедру русского языка и литературы поступают вчерашние выпускники средней школы, очень слабо владеющие русским языком или вообще не владеющие им по разным объективным причинам (отсутствие учителя русского языка и хорошо владеющих русским языком учителей-предметников, недостаток учебников, слабая заинтересованность администраций школ в обучении учащихся русскому языку и на русском языке, малое количество часов в неделю на освоение русского языка, отсутствие в программе школ предмета «русская литература» и др.), – сложно говорить о реальной возможности успеть подготовить из них за время обучения в вузе высококвалифицированных специалистов со свободным владением русским языком. И придя в школу, они не могут дать сегодняшним ученикам необходимый уровень знаний по русскому языку.

При этом, с другой стороны, возникает проблема комплектования кафедр специалистами, владеющими современным русским языком на высоком уровне, которые могли бы применять современные разработки методик преподавания, по трем основным направлениям обучения. Связанных с разработкой стратегической линии совершенствования преподавания и изучения русского языка в Таджикистане:

- коммуникативная компетенция, которая предусматривает свободное владение русским языком, способностью понимать русскую речь и выражать свои мысли как устно, так и письменно;

- информационная компетенция, которая предусматривает осуществление поиска нужной информации из различных источников, затем дальнейшая работа с полученными данными.

- деятельностная компетенция, которая предусматривает развитие способности формулировать цели и задачи, планировать пути их достижения, выделять главное в содержании, осуществлять при этом самоконтроль. Поэтому надо комплектовать в первую очередь кафедры русского языка Вузов педагогами из России.

Важно отметить, что в Таджикистане программа по русскому языку для учащихся в школе предлагает учителю такую методическую концепцию преподавания русского языка, где в качестве основной цели обозначено практическое овладение языком, формирование умений и навыков во всех видах речевой практики. Освоение грамматической системы русского языка сокращено до минимума, только в том объёме, который требуется для формирования речевых навыков и умений.

Такой подход как минимум затрудняет возможности выпускников успешно учиться в российских вузах и колледжах, где требуется хорошее умение читать специальную литературу, конспектировать лекции, выполнять письменные задания и т.п.

В то же время, за пределами школы в повседневном общении учащиеся не могут эффективно закреплять полученные знания и навыки, поскольку в обиходе русская речевая среда крайне ограничена, а местами вовсе отсутствует особенно в сельской местности.

Таджикский педагогический институт в Раштском районе - самый молодой педагогический вуз в республике и, как всякий молодой организм, переживает определенные болезни роста, связанные с формированием коллектива вуза, накоплением массива методических разработок, выработкой своего «стиля» организации учебного процесса. При этом, при активном участии руководства вуза происходят зримые перемены: приглашены два педагога из России, пересматриваются рабочие программы, намечены мероприятия, повышающие уровень речевой культуры как студентов, так и сотрудников института. Большое значение придается улучшению бытовых условий студентов и преподавателей. Институт находится под личным патронажем Президента Таджикистана Э. Рахмона и Министра образования РТ Саид Нуриддин Саида.

Отрадно, что в данном вузе, на кафедре русского языка и литературы, работают выпускники Томского педагогического университета, это позволило нам в кратчайшие сроки найти общий язык с коллегами и активно работать над поставленной задачей кардинального повышения уровня преподавания русского языка.

На саммите стран СНГ в сентябре текущего года в городе Душанбе Президент России В. Путин и Президент Таджикистана Э. Рахмон дали высокую оценку проекту привлечения российских преподавателей в таджикские учебные заведения. Для обеспечения его дальнейшего развития было высказано намерение построить при основополагающей поддержке России пять школ в Таджикистане с преимущественным преподаванием на русском языке (таджикские коллеги уже дали им обозначение «русские школы»). Это придало проекту “другой вес и другое значение”, считает Председатель Совета Федерации В. Матвиенко. По ее словам,

данные учебные заведения смогут в короткий срок стать одними из лучших центров российского образования и культуры за рубежом.

Поэтому, по нашему глубокому убеждению, русские школы нужно строить в первую очередь там, где функционируют высшие учебные заведения, имеющие в своем составе кафедры русского языка и литературы. И только такая связка: русская школа - кафедра русского языка и литературы высшего учебного заведения сможет полноценно обеспечить эффективное «воспроизводство» владеющих на высоком уровне русским языком специалистов и стать притягательным Центром российского образования и культуры в регионе. А это в свою очередь поможет данной программе стать одним из элементов «самовоспроизводящей системы». «Самовоспроизводящая система» - это комплекс элементов и мер направленных на повышение уровня владения русским языком в Таджикистане, который бы соответствовал достигнутому уровню сотрудничества между Россией и Таджикистаном в экономике, науке, образованию и культуре, которая позволила бы готовить квалифицированные кадры для себя на месте.

Следует отметить, что система образования Таджикистана обладает громадным, насчитывающим многие десятилетия опытом введения русского языка в повседневный обиход большинства населения. Была наработана обширная методическая база, подготовлено очень большое число квалифицированных специалистов. Использовать это богатство в интересах нового этапа продвижения русского языка в культурное пространство Таджикистана – настоятельная необходимость.

В частности, значительная работа по формированию комплексных предложений в данной сфере была проведена специалистами Сибирского института евроазиатского научно-образовательного сотрудничества и развития (г. Томск).

Предложения, разработанные томскими специалистами, позволяют, в сочетании с полученным нами первым опытом преподавательской работы в Таджикистане, утверждать о целесообразности реализации ряда действий в целях повышения эффективности проекта.

С учетом заинтересованности России и Таджикистана в дальнейшем развитии процессов изучения и преподавания русского языка в регионе следует, на наш взгляд, реализовать следующие первоочередные мероприятия:

- предусмотреть, из квот ежегодно выделяемых Россией Таджикистану, целевую поддержку данной программы, а именно: для выпускников 9-х классов, бакалавров, магистрантов, аспирантов для обучения в вузах России в количестве 100 квот, с реализацией обязывающих механизмов обеспечения их последующей работы на территории Таджикистана для ведения преподавания на русском языке;

- разработать и реализовать целевую программу стажировки лучших преподавателей вузов Таджикистана в университетах России для повышения уровня владения современным русским языком – в рамках подготовки как специалистов по русскому языку и литературе, так и по иным направлениям.

- разработать основные положения совершенствования обучения русскому языку и определить цели, задачи и направления реализации данной программы.

- следующий «десант» российских преподавателей направить прежде всего в вузы, имеющие факультеты (либо кафедры) русского языка и литературы.

- обеспечить каждого российского преподавателя, ведущего долговременную трудовую деятельность в учебных заведениях Таджикистана, минимальным набором

оргтехники (принтер, сканер, ноутбук), что позволит осуществлять оперативное, тиражирование методических и раздаточных материалов.

- Обеспечить регулярные видеоконференции для русских учителей для обсуждения организационных, методических и других вопросов.

- для развития российско-таджикского сотрудничества привлекать некоммерческие организации обеих стран;

- победителей и призеров олимпиад по русскому языку направлять в российские молодежные и детские образовательно - оздоровительные лагеря за счет российской стороны.

Таким образом, мы полагаем, что характерная для наших стран взаимоуважение народов и встречное взаимопонимание высшего руководства будет обеспечивать поступательное развитие наших стран, а русский язык как надежная основа многосторонних взаимодействий будет способствовать этому развитию.

РУССКИЕ УЧИТЕЛЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ – НОВЫЙ ЭТАП СОТРУДНИЧЕСТВА РОССИИ И ТАДЖИКИСТАНА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ

В статье рассматривается роль русского языка и русскоязычного образования в Таджикистане. Дается анализ нынешней ситуации с функционированием русского языка в республике. Предлагаются пути и способы его дальнейшего совершенствования для того, чтобы существенно расширить возможности практического использования русского языка.

Определена актуальность статьи. В статье отмечено, что вопросы сотрудничества в сфере образования и подготовки кадров лежат в основе абсолютно всех направлений стратегического взаимодействия наших стран.

Автором рассматриваются первые результаты совместной работы таджикских и российских преподавателей в учебных заведениях Республики Таджикистан. На примере Раштского района РТ отмечается уникальность для новейшей истории российско-таджикских отношений опыта одновременной взаимодополняющей работы преподавателей двух стран как в школе, так и в педагогическом институте. Вводится и дается определение новому научному понятию «самовоспроизводящая система». Обосновывается авторское толкование этого термина в отличие от общепринятых.

Автором, отмечается целесообразность привлечения некоммерческих организаций двух стран к развитию российско-таджикского образовательного сотрудничества. Высказывается ряд других практических предложений по развитию совместной преподавательской деятельности в учебных заведениях Таджикистана, а именно, что строительство русских школ даст возможность создания в регионах эффективных Центров культуры и образования.

Ключевые слова: *российские преподаватели, совместная российско-таджикская деятельность, строительство школ, понятие, преподавание на русском языке, российско-таджикское сотрудничество.*

МУАЛЛИМОНИ РУС ДАР ТОҶИКИСТОН – МАРҲАЛАИ НАВИ ҲАМКОРИҲОИ РОССИЯ ВА ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Дар мақола нақши забони русӣ ва таҳсилоти русзабон дар Тоҷикистон баррасӣ шуда, вазъи кунунии амалкарди забони русӣ дар Тоҷикистон таҳлил мегардад. Роҳу усулҳои ташаккули минбаъдаи он, ҷиҳати тавсеаи бештари он бо истифодаи имкониятҳои амалии забони русӣ пешниҳод мешавад. Муҳимияти мавзӯъ ин аст, ки дар мақола масъалаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи маориф ва тайёр кардани мутахассисон,

ҳамчун заминаи тамоми самтҳои ҳамкориҳои муштараки ду кишвар арзёбӣ гардидааст.

Муаллифи мақола натиҷаҳои нахустини ҳамкориҳои устодони тоҷику русро дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ менамояд. Дар мисоли ноҳияи Рашти ҶТ махсусияти муносиботро дар таърихи навини русу тоҷик барои такмили кори ҳамҷояи муаллимони ду кишвар, ҳам дар мактабҳои миёна ва ҳам дар донишкадаи омӯзгорӣ таъкид мекунад. Мафҳуми нави илмии “системаи боқимонӣ”-ро баён ва маънидод мекунад, ки шарҳи муаллиф дар қиёс бо фаҳмиши умумии ин истилоҳ, асоснок карда шудааст.

Муаллиф ҷалби ташкилотҳои ғайритиҷоратии ҳарду кишварро барои рушди ҳамкориҳои русу тоҷик дар соҳаи маорифро ба мақсад мувофиқ медонад. Як қатор пешниҳодоти амалӣ, барои рушди фаъолияти якҷояи муаллимон дар муассисаҳои таълимии Тоҷикистон, бахусус, бунёди макотиби русӣ, ки дар минтақаҳо ташкил кардани марказҳои фарҳангию омӯзишии муосирро имконпазир созад, баён гардидаанд.

Калидвожаҳо: *муаллимони рус, фаъолияти якҷояи Россия ва Тоҷикистон, бунёди мактабҳо, мафҳум, дарси забони русӣ, ҳамкориҳои Россия ва Тоҷикистон.*

RUSSIAN TEACHERS IN TAJIKISTAN - A NEW STAGE OF COOPERATION OF RUSSIA AND TAJIKISTAN IN THE FIELD OF EDUCATION

The article discusses the role of the Russian language and Russian education in Tajikistan. The analysis of the current situation with the functioning of the Russian language in the republic is given. The author suggests the ways and the opportunities of its further improvement of significantly expand the possibilities of practical use of the Russian language.

Determined the relevance of the article. The article notes that cooperation in the field of education and training lies at the heart of absolutely all areas of strategic cooperation between our countries.

The author considers the first results of the joint work of Tajik and Russian teachers in educational institutions of the Republic of Tajikistan. On the example of the Rasht district of the Republic of Tajikistan, the uniqueness of the experience of the simultaneous complementary work of teachers of the two countries both at school and at the pedagogical institute for the recent history of Russian-Tajik relations is noted. There are introduced and given the definition of a new scientific concept “self-reproducing system”. The author's interpretation of this term is substantiated, in contrast to the generally accepted ones.

The expediency of attracting non-profit organizations of the two countries to the development of Russian-Tajik educational cooperation is noted. A number of other practical proposals for the development of joint teaching activities in educational institutions of Tajikistan, namely, that the construction of Russian schools will provide an opportunity to create effective centers of culture and education in the regions.

Keywords: *Russian teachers, joint Russian-Tajik activities, construction of schools, concept, teaching in Russian language, cooperations of Russia and Tajikistan.*

Сведение об авторе: Асанов Юрий Михайлович *- старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Таджикский педагогический институт в Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, тел.: (+992) 888882621, E-mail: yuras-17@yandex.ru*

Information about the author: Asanov Yuriy Mikhaylovich *- senior lecturer of the Department of Russian Language and Literature of the Tajik Pedagogical Institute of Rasht Region. Address: Republic of Tajikistan, Rasht region, Phone: (+992)* 888882621, *E-mail: yuras-17@yandex.ru*

УДК 7.031.2/8+362.853 (575.3)

МАВҚЕИ САЙЁҲӢ ВА ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ТОҶИКИСТОН

Муллоҷонов С.К., Миракзода Ф.Ю.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Инсоният аз оғози пайдоиш ҳаёти худро ба саёҳат ва сафар пайванд намуда, барои ташаккули тафаккури башарӣ оид ба ин соҳа нақши намоён гузоштааст. Имрӯз сайёҳӣ ба рушди иҷтимоиёту иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон таъсири амиқ расонида, дар мамлакатҳое, ки барои ривоҷу равнақи он имконоти табиӣ маҳдудтар аст, ба хотири бебаҳра намондан аз даромади ин соҳа ҷиҳати ҷалби ҳарчи бештари сайёҳони хориҷӣ ҳатто мавзеъҳои сунъии сайёҳӣ (аз қабили сохтмонҳои азим, роҳравҳои зериобӣ, аквариумҳои бузург ва ғайра) бунёд карда мешаванд. Тоҷикистон аз лиҳози имкониятҳои табиӣ, мавзеҳои таърихӣ ва дастовардҳои фарҳангӣ барои сайёҳӣ кишвари беҳамтост. Кишвари мо имкон дорад садҳо макони истироҳатию сайёҳӣ ва таърихию фарҳангиро барои сайёҳони ватанию хориҷӣ пешниҳод карда, ба ин васила ?ам зебоиҳои табиати нотакрорро ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд ва ҳам соҳиби даромади бузурги иқтисодӣ гардад. Муҳимияти дигари рушди соҳаи сайёҳӣ пайванди ногустанӣ бахшидани халқу миллатҳои олам аст, ки он заминаи боэтимоди ташаккул ва рушди муносибатҳои дӯстона ва ҳасана хоҳад гашт.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста ғановати мероси таърихию фарҳангии тоҷикон, табиати биҳиштосо ва обҳои мусаффои кишвар, меҳмоннавозии камназири халқ, истеъдоду маҳорати волои устодони ҳунарҳои мардумиро таъкид карда, дар хусуси эҳё, ҳифзу рушди минбаъдаи онҳо ибрози назар кардаанд.

Эълон шудани соли 2018 – ҳамчун «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” муҷиби таҳаррукоти азим дар кишвар гашта, роҳбарияти олии кишварро ба ин натиҷа овард, ки бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон карда шаванд» [8].

Имрӯз мусаллам гаштааст, ки сиёсати давлатии туризм дар Тоҷикистон характери мавсимӣ надошта, балки дорои хусусияти фарогири стратегӣ мебошад. Зеро 93 фоизи ҳудуди Тоҷикистонро минтақаҳои кӯҳӣ фаро гирифта, аксарияти кулли мавзеҳои сайёҳӣ дар деҳоти кишвар ҷойгир буда, ҳамзамон шумораи бештари мардум дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Дар сурати ҳалли мусбати масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ деҳоти кишвар тавассути бунёди инфрасохтори замонавӣ, таҷдиди роҳҳо, фароҳам омадани шароит барои инкишофи ҳунарҳои мардумӣ, ба талаботи замони муосир мутобиқ гардонидани сатҳу сифати ҳизматрасониҳои гуногун боиси рушди як соҳаи барои иқтисоди миллӣ муҳим – туризм хоҳад гашт. Аз ҷониби дигар рушди соҳаи сайёҳӣ барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд гардидани фарҳанги хизматрасониҳо дар ин самт, коҳиш ёфтани сатҳи камбизоатии аҳолии деҳот ва беҳтар гардидани дараҷаи некӯаҳволии онҳо мусоидат менамояд. Дар натиҷаи афзоиши шумораи ташрифоти сайёҳон ва дар ин замина вусъат ёфтани раванди муколамаи

фарҳангии намояндагони тамаддунҳои гуногун ҳисси худшиносӣ ва ифтихори миллии бошандагони мавзеҳои туристӣ ва дар маҷмуъ мардуми Тоҷикистон баланд мегардад, ки самараи ин нишондиҳандаи маънавӣ барои камолоти давлати миллӣ аз натиҷаҳои иқтисодӣ афзалтар аст.

Тоҷикон аз зумраи он халқиятҳои Осиёи Марказӣ мебошанд, ки аз қадим ба ҳунару ҳунармандӣ иртиботи қавӣ дошта, дар гузашта бо ин шуғл на танҳо зиндагии худро пеш мебурданд, балки нозукиҳои ҳунарҳои гуногунро ба дигарон тарғиб менамуданд ва дар ривоҷи ҳунармандӣ саҳм мегузоштанд. Дастовардҳои гуногуни ҳунармандӣ аз қабили кулолгарӣ, кандакорӣ, сӯзанидӯзӣ, оҳангарӣ ва ғайра, ки ёдгори гузаштаи шукуфои а□доди то□ик ма□суб мешавад, то замони мо низ омада расидааст.

Роҷеъ ба таърихи пайдоиш ва рушди ҳунарҳои мардумӣ дар Тоҷикистон муҳаққиқони хориҷӣ, аз қабили Стасов В.В., И Гейер., В.К Разводовский, А.В. Сучков, Е.М. Пешерова, В.В. Бартолд, Н. В. Дяконова, Г. Головин, А.П. Гуишов, А.И. Дмитриев, Мамонов, Антар, В.И.Мосалский, А.П.Шишов, А.А.Кушакевич, М.И.Бродовский, Л.Ф.Костенков, В.В.Бартолд, М.С. Андреев, А.А.Семенов, Н.Л. Корженевский, Е.М. Пешерова, А.Е.Мадҷӣ, А. Ю. Якубовский, И. П. Петрушевский, С. П. Толстов, О.А.Сухарева, П.А. Гончарова, М. С. Андреев, А. К. Писарчик, Н. Н. Ершов, К. Н. Белинская, С. П. Русайкина, А. А. Бобринский, М. С. Андреев, Д. Л. Иванов, Г. Андреев, Н. А. Белинский, Н. Н. Ершов осори гаронарзиш боқӣ гузоштаанд.

Аз олимону мутахассисони ватанӣ дар майдони илми ҳунаршиносӣ ва бостоншиносӣ дар Тоҷикистон метавон С. Айнӣ, Б. Ғафуров, А. Мухторов, М. Эркаев, Ю. Яъқубшоев, Нарзиқулов, М. Бобохонов, Н. Нурҷонов, М. Рӯзиев, Н. Исаева, М. Мирсаидов, З. Тоҷикова, Н. Юнусова, С. Набиева, И. Назаров, И. Муҳиддинов, О. Турсунов, Г. Майтдинова, М. М. Ашрофӣ ва дигаронро номбар намуд, бо асару мақолоти пурмуҳтавои худ дар муаррифии ҳунар ва шуғли миллати тоҷик саҳми бузург гузоштаанд.

Садриддин Айнӣ роҷеъ ба инкишофи ҳунарҳои мардумии халқи тоҷик дар интиҳои XIX ва ибтидои асри XX қайд намудааст, ки: «…агар ҳунарманд бофанда бошад, пас ӯ аъзои устохонаи бофандагӣ мешавад ва агар мӯзадӯз бошад, аъзои устохонаи мӯзадӯзӣ мегардад. Ҳар як устохона аз рӯи шариати рӯҳониён пири худро дошт. Пир шахсияти таърихӣ ва ҳунарманд ба ҳисоб мерафт. Масалан, пири бофандагон – Имоми Аъзам, пири мӯзадӯзон–Бобо Порадӯзи Бухороӣ, пири оҳангарон – Довуд Пайғамбар ба ҳисоб мерафтанд» [1].

Дар адабиёти классикии мо дар бораи тавсифи касбу ҳунар, ҳунармандӣ ва афзалияти ҳунарҳои мардумӣ ва сайёҳӣ асарҳои илмию бадеии зиёде таълиф шудаанд, ки бори дигар решапайвандии таърихии мардуми тоҷикро ба сайёҳат ва ҳунар бозгӯ менамоянд. Масалан, аз «Шаҳрошӯб»-и Сайидои Насафӣ ва «Сафарномаи Искандаркӯл» маводи зиёдеро метавон оид ба анвои гуногуни ҳунарҳои мардумӣ ва мавзеҳои сайёҳӣ пайдо кард. Илова бар ин, аз осори илмии гуногунмазмун дар бораи муносибатҳои фарҳангиву ҳунарӣ ва тиҷоратии Осиёи Миёна бо кишварҳои мухталиф маводи муфидеро метавон дарёфт намуд, ки тасаввуротро бобати омӯзиши минбаъдаи мавзӯи ҳунарҳои мардумӣ ва имконоти рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон боз ҳам фарохтар менамояд. Воқеан, робитаҳои гуногунпаҳлӯи халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон бо кишварҳои олам таърихи тӯлонӣ дошта, омӯзиши он барои рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ аҳамияти калони назариявӣ ва амалиро молик аст.

Аз рӯи ақидаи олими рус В.Стасов, муносибатҳои фарҳангии Русия ва Осиёи Марказӣ аз замонҳои қадим сарчашма мегирад. «Аз рӯи ошноӣ бо сабки халқии Осиёи Марказӣ ман чунин меҳисобам, ки аз ҷониби Шарқ таъсир ба ҳунари мо на аз Форс, балки аз Осиёи Марказӣ омадааст ва ҳамчунин ин таъсиррасонӣ ба Форс низ аз Осиёи Марказӣ рафтааст» [10; 5].

Муҳаққиқ Е.М.Пешерова қайд мекунад, ки «…дар адабиёт оид ба Осиёи Марказӣ калимаи касаба маънои устохонаро дорад. Иттиҳодияҳои ҳунармандон (устохонаҳо) дар Осиёи Марказӣ қисман ба фаъолияти ташкилотҳо ва сеҳҳои ҳунармандии Аврупои Ғарбӣ монандӣ дошта, таърихи қадима дорад» [9; 5].

Дар масъалаи мактабҳо ва равияҳои ҳунару ҳунармандии халқи тоҷик олими шинохтаи рус В.Бартолд таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд. Ӯ мегӯяд, ки мактабҳои ҳунарии Самарқанду Ҳирот дар тамоми Шарқ машҳур гардида, «...замони Темур ва темуриён тавре маълум аст барои Осиёи Марказӣ замони дурахши бузург ба ҳисоб меравад. Пойтахти темуриён – шаҳри Самарқанд бо иншоотҳои бузурги меъморӣ оро ёфта яке аз шаҳрҳои бузург ва пурғановати ҷаҳон, маркази воқеии фарҳангӣ буд» [2].

Оид ба ҳунарҳои мардумии халқи тоҷик, ки дар тӯли таърих ангезаи муҳиму ҷолиби сайёҳӣ ба шумор мераванд, В.Стасов чунин ибрози назар намудааст «…дар он (намоишгоҳ) бисёр намунаҳои ҳунар, ки воқеан кайфияти бадеӣ мебахшанд ба маърази тамошо гузошта шуда буданд… қолинҳо, маҳсулоти нуқрагӣ, зарфҳои оҳанию гилӣ, аслиҳа, лавозимоти рӯзгор бо шаклҳои ҷолиб, рангубор, сабк, ҳамон тавре, ки Шарқ зебост, бо як зебоии хоса ба намоиш гузошта шуда буданд» [10].

Нуқтаи ҷолиби В.Стасов дар бораи ҳунарҳои мардумии тоҷикон дар он аст, ки ӯ нақшу нигори қолинҳо, сӯзаниҳо, гулдӯзиҳо ва умуман нақшу нигори навъҳои гуногуни ҳунарҳои мардумии моро дар радифи баландтарин офаридаҳои бадеии ҷаҳон гузошта, қайд намудааст, ки: «…зуҳуроти аз ҳама муҳим ва амиқи санъат ва сабки ҳунари Осиёи Марказиро дар қолинҳо, сӯзаниҳо, гулдӯзиҳо ва ғайраҳо, ки «Осиёи Марказии воқеӣ» он ҷо инъикос ёфтааст, ҷустан зарур аст» [10].

Имрӯз вақти он расидааст, ки дар заминаи таҳқиқоти пешин бо назардошти имкониятҳои васеи рушди бемайлони соҳа, дастовардҳои замони истиқлолияти давлатӣ дар ин самт, бавежа солҳои 2019-2021 -«Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» доираи пажӯҳишҳо оид ба мавзӯи мавриди назар боз ҳам фарохтар гардад, осори арзишманди илмӣ таҳия ва чоп шаванд. Дар заминаи ковишҳои амиқ ва тавсияҳои боэтимоди илмӣ барои муаррифии шоистаи ҳунарҳои мардумӣ ва рушди минбаъдаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон, инчунин иқдомоти устувор имкониятҳои бештар фароҳам меоянд.

Аксари сайёҳоне, ки ба кишвари мо меоянд ба ашёи сангӣ, пахтагӣ, яъне он маҳсулоти табиӣ, ки дастӣ сохта шудаанд, таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Табақу кӯзаҳои ҳунармандони Хуҷанд, Ҳисор, Панҷакент, Исфара, Конибодом, Истравшан, ки бисёр нафису олӣ сохта шудаанд, диққати онҳоро бештар ҷалб мекунад. Анвои гуногуни корд, ки аз ҷониби ҳунармандони истравшанӣ сохта мешавад, аз тарафи аксари меҳмонони хориҷӣ харидорӣ мешаванд. Тоқиҳои чоргули Истравшану Панҷакент, Хуҷанд, чакани Кӯлоб, Бадахшон, куртаи чакан, атласҳои гуногуни истеҳсоли ҳунармандони кишвар, бозичаҳои сафолини деҳшӯрои Қаратоғи ноҳияи Шаҳринав яке аз воситаҳои муҳими шинос намудани сайёҳон ба тамадуни куҳанбунёди тоҷикон мебошанд.

Тоҷикон аз зумраи беҳтарин ҳунармандони на танҳо Осиёи Марказӣ, балки қитъаи Осиё ба шумор рафта, дар Ҳинд, Чин, Аморати Араб, Муғулистон,

Русия, Тоториcтон ва ғайра, маҳсули хунарҳои дастии онҳо ба чашм мерасанд [6, с.3].

Дастовардҳои бузурги фарҳангии тоҷикон дар дигар кишварҳои ҷаҳон низ паҳн шудаанд. «Ганҷинаи Амударё» дар осорхонаи шоҳии Британияи Кабир, деворнигораҳое, ки бостоншиносон аз Панҷакент, Истравшан, Курушкада дарёф намуданд, дар Осорхонаи Давлатии Русия, Осорхонаҳои шаҳри Санкт-Петербург, шаҳрҳои марказии Тоҷикистон, Ӯзбекистон, Туркманистон, Қазоқистон ва дигар кишварҳои ҷаҳон маҳфуз буда, баёнгари ҳунари волои тоҷикон мебошад.

Бо шарофати Истқлолияти давлатӣ дар баробари дигар ҷабҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар муносибат ба соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ тамоман дигаргун гардида, дар натиҷаи диди оқилонаи роҳбарияти сиёсии кишвар ва қабл аз ҳам Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин соҳаи барои иқтисоди миллӣ ҳаётан муҳим рӯ ба инкишоф ниҳод. Маҳз таваҷҷуҳи бевоситаи раҳбарияти кишвар боис гардид, ки мардуми музофот аз нав ҳунарҳои мардумиро «зинда» намуда, аз як тараф шуғл ва касби гузаштагони худро эҳё кард, аз ҷониби дигар даромади иқтисодии ханаводаи худро беҳ намуд, ҳамзамон фарҳанги милли худро ба арсаи олам муаррифӣ карда истодааст.

Яке аз сабабҳои таваҷҷуҳи роҳбарияти давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин масъала пас аз ба даст овардани мустақилият дар он буд, ки робитаи истеҳсолии аксари корхонаҳои калони саноати кишвар бо ҷумҳуриҳои собиқ давлати Шӯравӣ гусаста гардида, аксари аҳолии коргар-ҳунарманд бе ҷойи кор монд. Роҳбарияти кишвар бо хиради оқилона дар чунин вазъият соҳибкории хусусӣ, фардӣ ва хурду миёнаро иҷозат дода, барои рушди ҳунарҳои мардумӣ заминаи боэътимоду устувор гузошт. Бо мақсади инкишофи ҳунарҳои мардумӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ривоҷу равнақи корхонаҳои хурд ва ҳатто ташкил ва афзоиши шумораи дӯконҳои ҳунармандӣ тадбирҳои амалӣ андешид. Дар натиҷа дар як муддати кӯтоҳ дар шаҳрҳои Хуҷанд, Кӯлоб, Хоруғ, Истравшан, Конибодом, Панҷакент ҳунарҳои мардумӣ босуръат рушд ёфтанд.

Бо таваҷҷуҳ ба рушди навъҳои гуногуни ҳунарҳои мардумӣ дар кишвар омӯзиши онҳо аз рӯи ихтисосҳои гуногун дар омӯзишгоҳҳо ва коллеҷҳои касбӣ ба роҳ монда шуда, барои тайёр намудани шогирдон мутахассисони пуртаҷриба ҷалб гардиданд, ки ин бевосита инъикосгари хизмати шоёни роҳбарияти кишвар дар рушди самти мазкур маҳсуб мкеёбад. Имрӯз ҳунари кандакории рӯи чӯб дар Исфара, кулолгарӣ ва оҳангарӣ дар Хуҷанду Истаравшан, Паҷакенту Конибодом, Кӯлобу Бохтар, Хисор, асбобҳои мусиқии бадахшониёну кӯлобиён на танҳо дар Тоҷикистон, ҳатто берун аз он маълуму маъруфанд.

Пас аз соҳибистиқлолӣ дар музофоти дурдаст ва кӯҳсори кишвар оҳанги солҳо ба сукутрафтаи оҳангарҳонаҳо аз нав «танинандоз» гардид. Истеҳсоли досу болга, занҷиру шоха, корду теша ва амсоли онҳо аз нав ба роҳ монда шуда, ривоҷи бештар пайдо кард.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар Бадахшон, ноҳияҳои Кӯҳистони Мастчоҳ, Айнӣ, Деваштич, қисми кӯҳистонии шаҳру ноҳияҳои Панҷакенту Исфара ва Ашт ин навъи ҳунарҳои мардумӣ ривоҷу равнақи тоза пайдо кардаанд. Ҳунарҳои мардумии фаромӯшшуда, аз қабил табақсозӣ, кӯзасозӣ, тоқидӯзӣ, намадбофӣ, гилембофӣ, калобаресӣ, риштаресӣ, коркарди пӯсти ҳайвонот барои пойафзол ва либосҳои гуногун аз нав эҳё шуда, коркарди

маҳсулоти пашмӣ зиёд гардид. Имрӯз намунаи коркарди пӯсти ҳайвонот дар Норак хеле хуб ба роҳ монда шудааст.

Дар шаҳру ноҳияҳои кишвар истеҳсоли дастии адрас ва атлас ба ба роҳ монда шуда, навъҳои нави чакандӯзӣ ба вуҷуд омадаанд, ки на танҳо таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷиро ҷалб карданд, балки харидорони зиёд пайдо намудаанд.

Баробари эълон намудани солҳои 2019-2021 ҳамчун «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва фароҳам омадани имкониятҳо, аз ҷумла пурра озод будани андоз аз истеҳсоли ҳунарҳои мардумӣ (дастӣ) аз як ҷониб боиси инкишофи бемайлони онҳо, аз ҷониби дигар манбаи даромади софи хонаводаҳо, густариши сайёҳӣ, ҳамкориҳои гуногунҷабҳа, таҳкими дӯстию рафоқати халқу миллатҳои гуногуни ҷаҳон бо мардуми тоҷик гардидааст.

Ҳамин тавр, ҳунарҳои мардумӣ воситаи муассири тарғибу ташвиқи таъриху фарҳанги халқи тоҷик, воситаи тавоно дар самти густариши муносибатҳои байнифарҳангӣ ва омили муҳими ҷалби сайёҳони хориҷӣ ба шумор мераванд.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Воспоминания: Организация ремесленников в Эмирской Бухаре. – М., Л.: АН СССР, 1960. - С. 555-562
2. Бартольд, В.В. Хафизи Абру и его сочинения // Соч. - М: Наука, 1973 – Т.8. – 74 с.
3. Ғафуров, Б. Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна, китоби якум. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 700 с.
4. Дадабоева, М. Нақши анъанаҳои миллӣ дар эҳѐи ҳунарҳои мардумӣ. // Номаи Донгишгоҳ. - №2 (51) 2017. – С. 222-227.
5. Қодиров, Ф.С. Тамоюлҳои таҳқиқи ҳунарҳои амалии мардумӣ дар Тоҷикистон. // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2010, №4. – С. 88-95
6. Муродов, М.Б., Бобоев Д. Баъзе проблемҳои рушди ҳунарҳои мардумӣ дар Тоҷикистон. // Ҳунарҳои мардумӣ. - 2013, № 24. – С. 3-8.
7. Муродов, М. Р. Устодони санъати амалӣ-халқӣ (мактаби Устод-шогирд) / М.Р.Муродов. - Душанбе, 2005. - 154 с.
8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Омӯзгор . – 2018. - № 52 (12173). – 27 дек.
9. Пещерова, Е. М. Гончарное производство у горных таджиков. Изв. Среднеазиатского географического общества. Т. XIX. Ташкент, 1929.
10. Стасов, В. В. Собр. соч.- Т. 1. - Отд. II – Спб., 1883. - 383 с.

МАВҚЕИ САЙЁҲӢ ВА ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нақши ҳунарҳои мардумӣ ва мавзеҳои таърихию фарҳангӣ дар рушди сайёҳӣ, инчунин мавқеи туризм дар рушди иқтисодиёти кишвар мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Ба андешаи муаллифони мақола ҳунармандӣ аз зумраи шуғлест, ки намудҳои гуногуни он дар манотиқи мухталифи Тоҷикистон ба назар мерасанд. Бо фаро расидани истиқлолияти давлатӣ ҳунарҳои мардумӣ -эҳёгари суннатҳои миллӣ, ифодакунандаи таърихи мардуми тоҷик ривоҷу равнақи бештар ёфтанд ва имрӯз ҳамчун омили муҳим ба рушди сайёҳӣ дар кишвар таъсири бузург расонида метавонанд.

Қайд гардидааст, ки доир ба таҳқиқи ҳунарҳои мардумии халқи тоҷик олимони шинохтаи хориҷӣ, аз ҷумла муҳаققиқону бостоншиносони рус саҳми

бузург гузоштаанд. Олимону мутахассисони тоҷик бо осори гаронарзиши худ саҳифаҳои номакшуфи ин мавзӯро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор дода, ба ин васила барои рушди хунарҳои мардумӣ ва ривоҷу равнақи сайёҳӣ дар кишвар заминаи боэътимоди илмӣ фароҳам овардаанд.

Дар мақола аз таҳқиқоти олимону бостоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба мавқеи ҳунарҳои мардумии халқи тоҷик ва мавзеҳои таърихию фарҳангӣ дар рушди туризм мисолҳои мушаххас оварда шуда, саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусан Пешвои миллат дар ин самт мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Муаллифон дар заминаи таҳлили адабиёти мавҷуда ва мушоҳидаҳои мустақим оид ба имкониятҳои воқеии Тоҷикистон дар самти рушди сайёҳӣ андешаҳои ҷолиб баён намудаанд.

Калидважаҳо: *Тоҷикистон, мардуми тоҷик, сайёҳӣ, рушди сайёҳӣ, фарҳанг, ҳунарҳои мардумӣ, ҳунармандӣ, ҳунармандон, бостоншиносӣ, кулолгарӣ, кандакорӣ, сӯзанадӯзӣ, оҳангарӣ.*

МЕСТО ТУРИЗМА И НАРОДНЫХ РЕМЁСЕЛ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ТАДЖИКИСТАНА

В статье речь идёт о роли народных ремёсел и историко-культурных местностей в развитии туризма, а также значение туризма в развитии экономики страны.

По мнению авторов статьи ремесленичество является одним из занятий, разновидности которого встречаются в разных регионах Таджикистана. С достижением государственной независимости народные ремёсла как возродитель национальных традиций и выразитель истории таджикского народа достигли большого подъёма и в сегодняшние дни имеют значительное влияние в развитии туризма в стране.

Отмечается, что в исследовании народных ремёсел таджиков внесли огромный вклад известные зарубежные учёные, в том числе русские учёные и археологи. Таджикские исследователи и учёные со своими ценными трудами исследовали нераскрытые страницы этой темы и таким способом создали солидную научную базу для развития народных ремёсел и туризма.

В статье периведены конкретные примеры исследований отечественных и зарубежных учёных-археологов о роли народных ремёсел и культурно-исторических мест в развитии туризма, рассмотрен вклад Правительства Республики Таджикистан, особенно Лидера нации в данном направлении.

На базе анализа имеющейся литературы и реальных наблюдений авторы выдвыгают идеи достойные внимания о реальных возможностях Таджикистана в области развития туризма.

Ключевые слова: *Таджикистан, таджикский народ, туризм, развитие туризма, культура, народные ремёсла, ремесленное производство, ремесленники, археология, гончарное ремесло, резьба (гравировка), вышивка, кузнечное ремесло.*

PLACE OF TOURISM AND CRAFTS IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN

The article considers the role of folk crafts and historical and cultural areas (sightseengs) in the development of tourism, as well as the importance of tourism in the development of the economy of the country.

According to the authors of the article, handicraft is one of the occupations, the varieties of which are found in different regions of Tajikistan. With the achievement of

state independence, folk crafts as a reviver of national traditions and a presenter of the history of the Tajik people have reached a great rise and today have a significant impact in the development of tourism in the country.

It is noted, that the study of folk crafts of the Tajiks are made a huge contribution by the well-known foreign scientists, including Russian scientists and archaeologists. Tajik researchers and scientists with their valuable works explored the undisclosed pages of this topic and in this way created a solid scientific basis for the development of folk crafts and tourism.

The article provides specific examples of research of native and foreign scientists and archaeologists on the role of folk crafts and cultural and historical sites in the development of tourism, the contribution of the Government of the Republic of Tajikistan, especially the Leader of the Nation in this direction.

Based on the analysis of the available literature and real observations, the authors give out the ideas worthy of attention about the real possibilities of Tajikistan in the field of tourism development.

Keywords: *Tajikistan, Tajik people, tourism, tourism development, culture, folk crafts, handicraft production, artisans, archeology, pottery, carving (engraving), embroidery, blacksmith craft.*

Сведение об авторах: Муллоджонов Сайфулло Кучакович *- доктор исторических наук, профессор Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, тел.: (+992) 93 8006109, E-mail: saifullo72@mail.ru*

Миракзода Фаридун Юсуфи *– старшый преподователь кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода.* ***Адрес:*** *Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.:(+992)93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru*

Information about the authors: Mullojonov Saifullo Kuchakovich *- doctor of history, Professor of Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki avenue, Phone: (+992) 93 8006109, E-mail: saifullo72@mail.ru*

Mirakzoda Faridun Yusufi *– senior lecterer of chair of History and Intercultural Communication of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda.* ***Address:*** *The Republic of Tajikistan, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)934137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru*

УДК 362.853(091)(575.3)

ҶАВОНОНИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАСИРИ ТАҲАВУЛЛОТИ СИЁСИИ ИНТИҲОИ ҚАРНИ ХХ

Икромов Ғ.Х., Рахматзода С., Бобокалонов С.Н.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Инсоният дар интиҳои асри ХХ шоҳиди бузургтарин таҳаввулот ва падидаҳои нави таърихӣ гардид. Сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки ҳаракати муташаккилонаи ҷавонони Тоҷикистон аз интиҳои солҳои 90 асри ХХ ибтидо меёбад. Дар ИҶШС, бо таъсири фазои бозсозӣ афкори эҷодӣ, худшиносии табақаҳои аҳолӣ, аз ҷумла ҷавонон ба ҷунбиш омад. Дар Тоҷикистон низ мисли дигар ҷумҳуриҳо талошҳо қаблан дар заминаи масъалаҳои фарҳангӣ, пеш аз ҳама, масъалаи забони тоҷикӣ, сурат гирифта, неруҳои сиёсие, ки ба зуҳур меомаданд, аз мавқеи миллӣ ва гоҳе аз назари фарҳангӣ баромад мекарданд.

Дар он замон ба мисли ҷумҳуриҳои назди Балтика ва Молдова дар Тоҷикистон низ майл ба ҷониби кишварҳои ҳамзабон ва инчунин мубориза баҳри мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷики ба вуқӯъ омад. Моҳи феврали соли 1989 мавҷи эътироз ва гирдиҳамоиҳои зиёиён авҷ гирифт. Талаби асосии онҳо қабули Қонун дар бораи мақоми давлатӣ додан ба забони тоҷикӣ буд. Дар натиҷаи талошҳои зиёиён соли 1989 забони тоҷикӣ забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 22 июл Рӯзи забон эълон карда шуд.

Маҳз дар ин росто бо мақсади ба як ҷараёни солим равона кардани ҳаракати ҷавонон намояндагони КМ комсомоли Тоҷикистон пешниҳод намуданд, ки клубе дар шакли ринги (майдончаи) сиёсӣ ташкил намоянд. Пас аз мувофиқ намудан дар рӯзномаҳои “Ҷавонони Тоҷикистон” (26 апрели соли 1989), “Адабиёт ва санъат” (27 апрели соли 1989), “Комсомолец Таджикистан” (3 майи соли 1989) роҷеъ ба ҷаласаи нахустини он хабарнома чоп шуда буд. Ниҳоят 4 майи соли 1989 ҷаласаи нахустини клуби мубоҳисавӣ доир гардид ва номи “Рӯ ба рӯ”-ро гирифт. “Рӯ ба рӯ” иттиҳоди ихтиёрии сиёсии шаҳрвандоне буд, ки шакли асосии фаъолияти он мубоҳисаи сиёсӣ ба ҳисоб мерафт.Фаъолони ин иттиҳод мулоқоти аҳли ҷамъиятро бо роҳбарони ҳизб, ҳукумат ва олимон ташкил намуда, бо онҳо саволу ҷавоб мекарданд. Дар ин гуна мафҳилҳо ақидаҳо, фикру мулоҳизаҳо озодона баён карда мешуд.

Дар ибтидои аввали мавҷудияташ 114 нафарро муттаҳид менамуд, ки ҳайати онро 28,8% донишҷӯён, 26,1% ходимони илмии Академияи илмҳои Тоҷикистон 18% омӯзгорони мактабҳои олӣ, 9% кормандони расонаҳои ахбори омма, 5,4% коргарон, 4,5% духтурон, 2,7% коркунони ҳизб ва комсомол, 1,8% аспирантҳо, инчунин намояндагони табақаҳои гуногуни аҳолӣ ташкил менамуданд **[5, с. 7].**

Солҳои 1989-1990 бо таъсири ин маҳфили сиёсӣ дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон маҳфилҳои “Ошкоро”, “Эҳёи Хуҷанд”, “Дирафши Ковиён”, “Таҷдид” ва созмонҳои “Бохтар”, “Самарқанд”, “Куруши Кабир”, “Суғдиён”, “Ваҳдат”, “Пайванд” зуҳур намуданд **[4, с. 24-29].**

Қобили зикр аст, ки бо ибтикори вакилони ҷавони Шӯрои ноҳиявии Вахш маҳфили ҷамъиятию сиёсии “Таҷдид” ташкил ёфт, ки ҳадафаш омӯхтан ва тарғиб намудани маводи Ҳизби Коммунистӣ, давлати Шӯравӣ, эҳёи таърих,

анъана ва фарҳанги мардумони ноҳия, ҷустуҷӯи номҳои иштирокчиёни дар ҷанг гумномшуда буд.

Дар ин ҷараён гурӯҳи ташаббускорон барои таъсис додани ҷамъияти “Эҳё” дар назди КМ ИЛКҶ Тоҷикистон баромад намуданд. Тибқи барнома фаъолияти ҷамъияти “Эҳё” баҳри эҳёи анъанаҳои пешқадами халқи тоҷик, муҳайё намудани шароит барои омӯзиш ва такмили забонҳои тоҷикӣ, яғнобӣ ва гурӯҳи забонҳои помирӣ, адабиёт, афкори фалсафӣ, тарғиби омӯзиши таърих ва фарҳанги халқи тоҷик, инчунин бозсозӣ дар тамоми ҳаёти маънавии ҷомеа равона мегашт.

Инчунин, соли 1989 дар ноҳияи Ховалинг Иттифоқи ҷавонони демократӣ – “Бохтар”, арзи ҳастӣ намуд, ки ҳадафаш дигаргунсозии сиёсати иқтисодӣ дар ноҳия буд. Аксарияти ин созмонҳо то қадри имкон амал карда натавониста, нопадид гардиданд ва ё ба ташкилотҳои ғайридавлатии нисбатан пурқувватар шомил шуданд. Таҳлилҳои таърихӣ собит менамоянд, ки сабабҳои ба чунин ҳолатҳо гирифтор шудани созмонҳои ғайриҳукуматии навтаъсиси ҷавонон набудани асосҳои моддӣ, нокифоягии фарҳанги сиёсӣ ва ҳуқуқии ташаббускорон, ба созмонҳо ҷалб карда натавонистани доираи васеи ҷавонони ҳамфикру ҳамақида мебошанд. Аз ҷониби дигар бошад, созмонҳои бавуҷудомада маҳсули талаботи авзои нави сиёсии Тоҷикистон ва ба ин маъно зуҳуроти раванди айнии ҷомеа буданд.

Ҳамзамон, дар он солҳо созмонҳои “Лаъли Бадахшон”, “Ҳисори Шодмон”, “Меҳри Хатлон”, “Зарафшон”, “Хуҷандиён”, “Ҳамдилон, “Истаравшан”, “Ватан” ва “Носири Хусрав” ташкил шуданд, ки ҷавонон аъзои фаъоли он маҳсуб меёфтанд [1, с. 13]. Ин созмонҳо дар шароите таъсис ёфтанд, ки дар Тоҷикистон низоъҳои сиёсӣ авҷ гирифта, заминаи ҷанги шаҳрвандиро ба вуҷуд меоварданд. Ин иқдомҳо далели он буд, ки дар Тоҷикистон ҳам ҷудоихоҳии маҳаллӣ зуҳур намуда, манфиатҳои маҳаллӣ аз манфиатҳои умумимиллӣ болотар қарор мегирифт.

Қобили зикр аст, ки ҳанӯз соли 1992 Эмомалӣ Раҳмон дар ин бора ба таври хеле возеҳ гуфта буд: “Созмонҳои гуногуни маҳаллӣ бо номи “Лаъли Бадахшон”, “Ҳамдилон”, “Меҳри Хатлон” “Ҳисори Шодмон”, “Истаравшан” “Зарафшон” ва ғайра арзи вуҷуд карданд, ки сарфи назар аз ниятҳои неки худ ба якпорчагии Ватани азизамон мусоидат намекарданд” [8, с. 18-19].

Мусаллам аст, ки мавҷи бозсозиҳои ибтидои солҳои 90-ум ба ҳаракати ҷавонон як таконе дода буд. Баҳори соли 1990 дар маъракаи интихобот ба шӯроҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ талаботи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба моддаи 6 Конституцсияи ИҶШС асоси мубоиса гардид. Дар чунин вазъият моҳи феврали соли 1990 Пленуми КМ ҲКИШ дар бораи даст кашидан аз монополияи сиёсӣ ва идеологӣ, аз ивазкунии мақомоти идоракунии давлатӣ ва хоҷагӣ ва минбаъд такя кардан ба дастгирии интихобкунандагон дар доираи низоми бисёризбӣ қарор қабул кард.

Моҳи марти соли 1990 дар Анҷумани сеюми ғайринавбатии намояндагони халқ ба моддаи 6 Конституцсияи ИҶШС тағйироту иловаҳо ворид карда шуд ва он ба тариқи зерин қабул гардид: “Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ, дигар ҳизбҳои сиёсӣ, ҳамчунин ташкилотҳои касабавӣ, ҷавонон, дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои оммавӣ тавассути намояндагони худ, ки ба Шӯрои депутатҳои халқ интихоб шудаанд ва дар шаклҳои дигар дар ташаккули сиёсати давлати Шӯравӣ, дар идораи давлатӣ ва ҷамъиятӣ иштирок менамоянд” [1, с. 16].

Маҳз дар ҳамин асос 12 апрели соли 1990 Шӯрои Олӣ Қонуни ҶШС Тоҷикистон “Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар ҶШС Тоҷикистон”-ро қабул намуд. Аз ин лаҳза бақайдгирии ҳизбҳою ҳаракатҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ оғоз ёфт. Дар ибтидои соли 1991 гурӯҳи ташаббускор барои таъсиси Созмони ҷавонони озоди Тоҷикистон ба фаъолият шурӯъ намуд. Сарпарастони гурӯҳ ҳизби демократии Тоҷикистон ва ҳаракати мардумии “Растохез” буданд. Санаи 15 августи соли 1991 Созмони ҷавонони озоди Тоҷикистон нахустин конференсияи матбуотиро доир намуда иброз карданд, ки ҳадафи асосии онҳо мубориза барои истиқлолияти Тоҷикистон мебошад.

Дар раванди ташаккулёбии иттиҳодияҳои ҷавонон моҳи апрели соли 1991 дар назди Кумитаи комсомоли вилояти собиқ Ленинобод созмони маданӣ-маърифатии донишҷӯёни тоҷики мактабҳои олии Хуҷанд - фиристодагони ҷумҳуриҳои ҳамсоя “Дирафши Ковиён” таъсис ёфт.

Созмони мазкур ҳадафи мустаҳкам намудани равобити дӯстонаи хуҷандиён бо бародарони ҳамхуни худ-муқими Ӯзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон, доир намудани чорабиниҳои муштарак, мусоидат намудан ва афзоиши довталабон аз ҷумҳуриҳои ҳамсояро дошт. Дар марҳилаи мавҷудияташ “Дирафши Ковиён” дар ҳаёти ҷамъиятӣ сиёсии шаҳр фаъолона ширкат намуда буд. Созмони мазкур фаъолияташро соли 1993 қатъ кард.

Равандҳои сиёсии ин давра дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии ҷумҳуриҳои иттифоқ ва ҳам дар ташкилотҳои комсомолӣ таҳаввулоти азимеро ба амал оварда буданд. Анҷумани XXII фавқуллодаи Иттифоқи Ленинии Коммунистии Ҷавонони Умумииттифоқ дар бораи худпарокандагӣ қарор қабул намуд. Тағйирёбии вазъият тақозо менамуд, ки анҷумани Иттифоқи Ленинии Коммунистии Ҷавонони Тоҷикистон ба тариқи фаврӣ гузаронида шуда, тақдири минбаъдаи он баррасӣ шавад. Санаи 12 октябри соли 1991 анҷумани XXVI фавқуллодаи комсомоли Тоҷикистон барпо гардид. Дар анҷуман ташкилот ба худ номи “Иттифоқи ҷавонони Тоҷикистон”-ро гирифт ва худро вориси ягонаи ИЛКҶ Тоҷикистон эълон намуд [3, с. 16-17].

Дар асноди марбутаи ин ташкилот зикр гардида буд, ки мақсади асосии Итифоқи ҷавонони Тоҷикистон инъикос, ҳимоя ва амалӣ кардани ҳуқуқу манфиатҳои аъзои созмон, фароҳам овардани шароит барои инкишофи озод, худшиносӣ, ваҳдат, ошкор кардани қобилияти эъҷодӣ, ғанӣ гардонидани маданияти маънавию сиёсии ҷавонон, мададкорӣ дар бунёди ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёду инсонпарвар мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки соли 1991 таҳти роҳбари ходими илмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи фанҳои ҷумҳурӣ Раҷаб Сафаров кумитаи ташкилии Иттифоқи ҷавонони Тоҷикистон ҳамноми Иттифоқи ҷавонони Тоҷикистон ба фаъолият шурӯъ намуд. Ҳадафи асосии ин Иттифоқ аз фаъолона мусоидат намудан ба раванди барпо кардани давлати соҳибистиқлолу демократӣ, кор карда баромадани стратегияи муносибатҳои байниҳамдигарии халқҳо, миллатҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, шаҳрвандоне, ки дар Тоҷикистон умр ба сар мебурданд, иборат буд.

Вале, созмони мазкур таъсис наёфта, аз майдони сиёсии ҷомеаи Тоҷикистон нопадид гардид. Соли 1991 давраи авҷгирии моҷароҳои сиёсӣ, давраи оғози майдоннишиниҳои сиёсӣ, гуруснанишиҳои сиёсӣ, замони ташаккули расмии ҳизбҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон буд.

Хусусан, гирдиҳамоиҳои моҳи сентябри соли 1991 сабаби тағйир ёфтани ҳайати роҳбарияти Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардиданд. Ҳизбҳои сиёсии Тоҷикистон (Ҳизби демократии Тоҷикистон 21 июн ва Ҳизби наҳзати исломи Тоҷикистон 4 декабри соли 1991) расман ба қайд гирифта шуданд.

Яке аз хусусиятҳои ин давраи сиёсии Тоҷикистон иборат аз он буд, ки дар асари тазоҳуроти пай дар пайи сиёсии моҳҳои март-майи соли 1992 Шӯрои Олӣ қариб ба маҷлиси доимамалкунанда шабоҳат пайдо карда, гӯё ҳамарӯза иҷлосия дошт ва бо таъсири майдонҳо зуд-зуд қонунҳои худро, махсусан қонунҳоеро, ки ба ҳизбҳо ва ҳаракатҳои сиёсӣ, дину мазҳаб ва воситаҳои ахбори омма тааллуқ доштанд, тағйир медод.

Он рӯзҳо дар парлумон ва ҳукумат се гурӯҳи мухталиф зуҳур намуд:

1. Онҳое, ки дар сари вазифа буданд;
2. Онҳое, ки такя ба қувваҳои беруна мехостанд, ҳокимиятро ба даст оварданд ва дар ин роҳ аз зӯроварӣ низ даст намекашанд;
3. Гурӯҳе, ки дар ҳолати номуайяни интизори устувор шудани ин ё он гурӯҳ буда, мавқеи бетарафиро ишғол мекарданд.

Ба мақсади расидан ба ризоияти иҷтимоӣ бо талаби неруҳои ба истилоҳ “демократӣ” Ҳокимияти муросои миллӣ таъсис дода шуд.

Роҳбарияти онвақтаи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус Раёсати он низ натавонист дар байни ду қутби сиёсии мавҷуда - тарафдорони сохти конституцсионӣ, аз як сӯ ва ҷонибдорони исломи бунёдгаро, аз сӯи дигар мавқеи худро муайян намояд.

Аммо, ҳокимияти муросои миллӣ шиддати муқобилиятҳои сиёсиро бартараф карда натавонист ва ин ихтилофот боиси он гардиданд, ки мамлакат ба доми ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Барои начот ёфтан аз низоъ қувваи нави сиёсӣ зарур буд. Маҳз дар ин давра табақаҳои мухталифи ҷомеа тавассути эътимод ба хирад ва фарҳанги халқ дар назди намояндагони худ ва ҳокимияти олии намояндагӣ ва қонунгузори мамлакат - Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қатъияти том масъала гузоштанд, ки харчи зудтар пеши роҳи ҷанги шаҳрвандӣ гирифта шавад. Иродаи халқ бечунучаро бартараф кардани зуҳуроти зиддиконституцсиониро тақозо мекард. Бинобар авзои муташаниҷи шаҳри Душанбе ва ба иллати набудани таъмини амнияти вакилон халқ имкони баргузории иҷлосия набуд. Аз ин рӯ, раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор кард, ки ин Иҷлосия дар шаҳри бостонии Хуҷанд доир гардад.

Қобили зикр аст, ки 16-уми ноябри 1992 дар Қасри Арбоб Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кори худ шурӯъ намуд. Дар кори Иҷлосия аз 230 нафар вакилони халқ 193 нафар иштирок доштанд [6, с.199]. Аз ҳисоби вакилони халқ Комиссияи муросо таъсис дода шуд ва он муаззаф гардид, ки лоиҳаи рӯзномаи Иҷлосияро таҳия намояд. Бо мақсади ба маҷрои муайян ворид намудани ҷараёни кори Иҷлосия ва баррасии умдатарин масоили сиёсии кишвар Маҷлиси машваратӣ баргузор гардид. Дар он вакилони халқ, аъзои ҳукумат, ашхоси номвар, олимону адибон, намояндагони азҳобу созмонҳо ва ҷамъиятҳо, васоити ахбори омма ширкат намуданд. Дар ҷараёни кори Иҷлосия масъалаҳои сиёсӣ, иктисодӣ ва иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, қонуну карорҳои дахлдор қабул гардиданд. Ҳамзамон, дар натиҷаи баҳсу мунозираҳо номзадии Эмомалӣ Раҳмон ба вазифаи Раиси Ш□рои Олии □умҳурии Тоҷикистон пешбарӣ гардид ва 186 нафар вакилони халқ ба ҷонибдории ӯ овоз доданд. Ӯ ҳамагӣ 40 сол дошт. Натиҷаи овоздиҳӣ аз он

шаҳодат медод, ки халқи Тоҷикистон дар марҳилаи наву тақдирсоз симои роҳбари ватандӯстӣ худро дар шахсияте медид, ки он бевосита аз байни халқ баромада ва барои мардум дар шароити гузариш фаъолияти пурмасъулиятро ба душ гирифта метавонад.

Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳкими ҳокимияти давлатӣ, муайян намудани самти ҷараёни рушди ҷомеа заминаи воқеӣ ба вуҷуд овард.

Ҳанӯз, дар ҷараёни ин Иҷлосия Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон бо қатъият изҳор намуда буд: «Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро барои дар ҳар хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда, барои гулгулшукуфии Ватани азизам садоқатмандона меҳнат мекунам» [5, с. 18].

Муроҷиатҳои Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олӣ ба гурезагон, ба парламентҳои Федератсия Россия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ, Қонун “Дар бораи авф”, ки рӯзи 26-уми ноябри соли 1992 ба имзо расида буд, ҳама як мақсад - дар мамлакат таъмин намудани сулҳро ифода мекард.

Дар ин раванд ҷониби ҳукумат ҳанӯз дар нимаи соли 1993 ин амри воқеиро ба хубӣ дарк намуд, ки барои қатъи ҷанги шаҳрвандӣ, бозгардондани гурезаҳо ва муҳоҷирини иҷборӣ ба маҳалли зист, барқарор сохтани ҳазорҳо манзили бар асари ҷанг харобгашта, боз доштани коҳишёбии иқтисодиёт ба хотири рушди Тоҷикистон бояд мардумро гирди ҳам овард ва бо иттиҳоди мухолифин сари мизи музокирот нишаст.

Бо ин ибтикори ҳукумат пояи нахустини истиқрори сулҳ миёни тоҷикон гузошта шуд. Аммо пояи дигари истиқрори сулҳ марбут ба ҷониби мухолифин буд. Се омили асосӣ-ҳавасмандии ҷониби ҳукумат, ҳусни тафоҳуми мухолифин ва миёнаравии созмонҳои байналмилалӣ ва кишварҳои дӯст имконияти музокироти тоҷиконро ба вуҷуд овард. Дар ин заминаи боэътимод давраи нахустини музокирони сулҳи тоҷикон дар шаҳри Маскав соли 1994 оғоз гардид.

Ҳамзамон бо назардошти зарурати давлатдорӣ дар мамлакат ислоҳоти конституцсионӣ гузаронида шуд. Зарурияти аз нав дар таҷрибаи давлатдорӣ татбиқ намудани падидаи конституцсионӣ-ҳуқуқии «Президент»-ро рӯйи кор овард. Санаи 20 июли соли 1994 Қонун «Дар бораи ислоҳоти конституцсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби қабул ва мавриди амал қарор додани Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид. Ҳанӯз ҳамон сол муҳокимаи лоиҳаи нави Конституцсияи кишвар ҷараён дошт ва зимни он шакли идоракунии Президентӣ маъқул дониста шуд. Қонуни мазкур муқаррар намуд, ки мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шавад. Дар як вақт бо раъйпурсии умумихалқӣ оид ба қабул намудани Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоботи умумихалқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шавад. Дар асоси он Комиссияи марказии интихобот ташкил дода шуд.

Раъйпурсӣ барои қабули Конституцсия ва интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 баргузор гардида, ба ташаккули падидаи «Президент» аз тариқи раъйпурсӣ асосҳои конституцсионии худро дарёфт, ки дар он Конституцсия қабул шуд ва Эмомалӣ Раҳмон ба ин мансаби олии давлатӣ интихоб гардид [2, с. 226]

Гузашта аз ин, бо қабули Конституцсия ба ҳама гуна нофаҳмиҳо ва иғвоҳо дар хусуси ба минтақаҳои алоҳида тақсим шудан ва ҳамчун давлат фано гаштани Тоҷикистон, қобилияти бунёди давлати миллии худро надоштани тоҷикон хотима гузошта шуда, майлу хоҳиши душманони миллат ботил баромад.

Мусаллам аст, ки ин ҳуҷҷат аввалин Конституцсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол маҳсуб ёфта, дар таърихи навини кишвар хамчун рӯйдоди воқеан бузург ва тақдирсоз сабт гардид. Ин санади муқаддас истиқлолияти давлатии тоҷиконро ба расмият дароварда, таҳкиму пешрафти ояндаи онро мутобиқи меъёрҳои эътирофшудаи муосир муайян сохт ва пеш аз ҳама дар ҳифзи истиқлолият ва муайян намудани пояҳои давлату давлатдории навини тоҷикон нақши муассир бозид.

Ниҳоят 6-уми ноябри соли 1994 лоиҳаи Конституцсия, ки барои райъпурсии умумихалқӣ пешниҳод шуда буд, қабул гардид. Натиҷаи райъпурсии умумихалқӣ хеле муассир буд ва зиёда аз 87% иштироккунандагон лоиҳаро дастгирӣ намуда, тавассути он сарнавишташонро муайян намуданд.

Роҳбарияти сиёсии кишвар пас аз омӯзиши ҳамаҷонибаи вазъият ва дар бобати ҳарчи зудтар ба эътидол овардани авзои сиёсӣ, барқарор сохтани иқтисоди фалаҷгардида тадбирҳои муассир андешид. Ҳукумат ба ҷараёни нави гуфтушунид бо иттиҳоди мухолифин омодагӣ мегирифт ва ҷонибҳо моҳияти гуфтушунидро хуб дарк карда буданд. Зеро ба таври возеҳ медонистанд, ки ҳама гуна ҷанг оқибат ба сулҳу ризоият анҷом мепазирад.

Аз таҳлили вазъи воқеаҳои он давра бармеояд, ки дар ибтидо тарафҳои муқовиматкунанда мустақилона борҳо кӯшиш карданд, ки алангаи даргириҳоро фурӯ нишонда, ҳарчи тезтар ба сулҳу ризоият биоянд. Вале мутаассифона неруҳои сиёсиву низоме, ки дар дохил ва берун аз кишвар ба идомаи ҷанг манфиатдор буданд, нагузоштанд, ки ин мақсади нек татбиқ гардад.

Ин қазия нисбат ба ҷонибҳои даргири тоҷик ҳиллаву найрангҳои шоҳи Тӯрон Афросиёб ва гумоштагони ӯро дар баробари ҷаҳонпаҳлавон Рустами Достон ва писараш Сӯҳроби гурдро ба ёд меорад. Онҳо тавре сохта буданд, падару писар ҳамдигарро нашинохтанд ва Сӯҳроб аз зарби теғи падари худ Рустам кушта шуд, ки ин тасодуфӣ набуд.

Музокироти тоҷикон, ҳарчанд ки мушкил ва тӯлонӣ гардид, барои Тоҷикистон марҳилаи тақдирсозе буд. Дар ҷараёни гуфтушунид, ки зиёда аз 40 моҳ идома ёфт ва тарафҳо 21 маротиба сари мизи музокира нишастанд, 40 ҳуҷҷати барои давлат ва миллати тоҷик муҳим ба имзо расиданд [9, с. 24].

Ба қавли Мавлавии бузург:

Баъди навмедӣ басе уммедҳост
Аз паси зулмот басе хуршедҳост.

Аз чигунагии ин муносибатҳо ҷанг ва сулҳ падид меояд. Агар инсонҳо ботаҳаммул бошанд, сухани ҳамдигарро шунида тавонанд сулҳ аст. Агар инсонҳо натавонанд ба ҳам гӯш диҳанд, натавонанд гузашт кунанд ва танҳо ба манфиати худ бартарӣ диҳанд ҷанг аст.

Нуқтаи фарҷоми музокироти байни тоҷикон, ки 27 июни соли 1997 дар шаҳри Москва бо имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон гузошта шуд, марҳилаи сифатан тозаеро дар таҳкими пояҳои давлатдории миллии тоҷикон оғоз бахшид.

Боназардошти ин сабақҳои сулҳи тоҷикон аз инҳо иборатанд:

1. Имзо шудани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба марҳилаи хеле пурихтилоф дар Тоҷикистон, яъне ба ҷанги дохилии кишвар анҷом бахшид.
2. Ин Созишнома Тоҷикистонро аз вартаи нобудӣ, аз дастнигар ва тобеи бегонагон будан наҷот дод ва истиқлолиятии воқеии онро таъмин кард.

3. Созиши сиёсии байни Ҳукумат ва иттиҳоди мухолифин нишон медиҳад, ки шарт нест ҳар кадом ҷанг бо ғолиб ва мағлуб анҷом ёбанд. Ҷанг метавонад бо сулҳи тарафҳои анҷом ёбад. Чунин натиҷа дар таърихи башарият нодир аст.

4. Сулҳи Тоҷикистон далолат медиҳад,ки роҳи зуроварӣ, ҳаракати интиқомгирӣ ё қасдкорӣ наметавонад ба сулҳ расонад.

5. Муҳимтарин шарти сулҳ боварии ҷонибҳо ба ҳамдигар мебошад.

6. Сулҳи Тоҷикистон собит менамояд, ки дар истифодаи истилоҳи экстремизм, терроризм, радикализм, сепаратизм пайванди онҳо бо аҳли дин, халқ, гурӯҳҳои этникӣ эҳтиёткор бояд буд.

7. Таҳлили таърихи ҷанг ва сабақи сулҳи тоҷикон бори дигар нишон дод, ки хусусан ба масъалаи тарбияи насли ҷавон аҳамияти аввалиндараҷа додан зарур аст.

Аз андешаҳои зикршуда чунин хулоса бармеояд, ки сабақҳои таърихии сулҳи Тоҷикистон аз сарнавишти ҷавонҳои номурод, инсонҳои хонабардушшуда, Ватани азияткашида сарчашма мегирад. Ин сабақҳо барои мо аз он нигоҳ заруранд, ки минбаъд ҳар гоҳ ба коре иқдом кардан хоҳем бояд он воқеаҳоро ба ёд орем. Ин сабақҳо ба мамлакатҳои дар ҳоли ҷанг барои он лозиманд, ки то донианд - роҳи наҷот аз вартаи нобудӣ вуҷуд дорад. Ин сабақҳо барои кишварҳое, ки тасфи ҷанг пайдо шудааст, барои он лозиманд, ки биандешанд, ки ба куҷо равона ҳастанд. Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо назардошти таърихи пурфоҷиаи давлатдории навини мо, сабаб ва оқибатҳое, ки ба бадбахтии умумимиллӣ оварда расонидаанд, хотирнишон ва таъкид карда шудааст, ки: “Дар шароити ҷаҳони пурҳаводиси муосир бисёр муҳим аст, ки ҷавонони мо мисли солҳои 90 - ми асри гузашта фирефтаи таблиғоти неруҳои ифродгарои динӣ ва бадхоҳони миллати тоҷик нагарданд, ҳамеша зираку ҳушёр ва барои ҳимояи манфиатҳои халқи тоҷик ва давлати тоҷикон омода бошанд”[7].

Таҷрибаи таърихӣ собит намуд, ки Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз иҷрои мақсад ва вазифаи таърихии худ бомуваффақият баромада, дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ - иқтисодии кишвар саҳифаи наверо боз кард. Ин саҳифа - саҳифаи Сулҳ, Ваҳдат, ягонагӣ ва рушди устувори Тоҷикистон гардид.

Адабиёт

1. Бунёди давлатдории навин. – М.: Радуница, 2002. - 415 с.
2. Икромов Ғ. Аҳамияти таърихии Конституцсия дар рушди давлатдории миллӣ // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20- солагии Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти унвони “Конституцсия-раҳнамои ҳуқуқи шаҳрвандон ба таҳсил” (2014, ш. Душанбе). - Душанбе , 2014. – С. 226-231.
3. Икромов Ғ. Х. Деятельность молодёжных организаций по укреплению независимости Республики Таджикистан (1991-2008 г г.). – Душанбе, 2012. – 171 с.
4. Кульчик Ю.Г., Румянцев С.И. Гражданские политические движения в Таджикистане (1989 г. – март 1990 г.). – Душанбе, 1990. – 74 с.
5. Набиев В., Асадуллоев. Р. Иҷлосияи таҳдирсоз ва самтҳои асосии ҳаракати ҷавонони Тоҷикистон. – Душанбе, 2003. –117 с.
6. Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе, 2010 . – 327 с.

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (26.12.2018 с.). - Душанбе, 2018. – 48 с.
8. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Ҷ. 1– Душанбе, 2001. – 343 с.
9. Саидзода З., Саидов Ф. Сиёсати давлатии Президент Эмомалӣ Раҳмон ва рушди устувори Тоҷикистон. - Душанбе, 2012. - 162.с.

ҶАВОНОНИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАСИРИ ТАҲАВУЛЛОТИ СИЁСИИ ИНТИҲОИ ҚАРНИ ХХ

Мақола ба омӯзиши вазъи ҳаёти ҷавонони Тоҷикистон дар солҳои 90-қаърни ХХ бахшида шудааст. Муаллифон ҳаводиси сиёсии давраи зикршударо таҳлил намуда, роҷеъ ба ташаккулёбии ҳаракати ҷавонон дар қаламрави Тоҷикистон ва таъсисёбии иттиҳодияҳои ҷавонон маълумот додаанд.

Дар мақола ба раванди таъсисёбии созмонҳо дар шаҳру навоҳии кишвар, мушкилоти моддӣ, нокифоягии фарҳанги сиёсӣ ва ҳуқуқии ташаббускорон, проблемаҳои ба созмонҳо ҷалб карда натавонистани доираи васеъи ҷавонони ҳамақида баҳои объективона дода шудааст.

Муаллифон тазоҳуроти пай дар пайи сиёсии солҳои 1992-ро мавриди таҳлил қарор дода, таъсирии манфии онро ба ҷомеаи кишвар нишон додаанд.

Ба андешаи муаллифон яке аз сабабҳои дар ин марҳилаи таърихӣ ба бӯҳрони сиёсӣ рӯ ба рӯ гардидани Тоҷикистон ин падид омадани ҳизбу ҳаракатҳои ба истилоҳ “демократӣ” ва ҳукумати муросои миллӣ мебошад.

Муаллифон зарурати даъвати Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Тоҷикистонро омӯхта, нақши онро дар таҳкими давлатдории миллӣ, таҳкими истиқлолияти кишвар, муайян намудани самти рушди ҷомеа муассир донистааанд.

Илова ба ин, дар пояи таҳлили воқеӣ нақши Президенти кишвар Э. Раҳмон дар низоми давлатдорӣ, қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, баргузории раъйпурсии умумихалқӣ, таъмини сулҳу ризоият ва ваҳдати миллӣ обективона нишон дода шудааст.

Муаллифон кӯшидаанд, ки ташреҳи ҳаматарафаи илмии пажӯҳиши худро дар асоси сарчашмаҳо ва адабиёти муосири таърихӣ анҷом диҳанд.

Калидвожаҳо: *мубоҳисаи сиёсӣ,маҳфилҳои сиёсӣ, созмони ҷавонон, Иттифоқи ҷавонони Тоҷикистон, сулҳи тоҷикон, ризояти миллӣ, Конститутсияи Тоҷикистон, ваҳдати миллӣ.*

ТАДЖИКСКАЯ МОЛОДЁЖЬ НАКАНУНЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ КОНЦА ХХ ВЕКА

Статья посвящена положению молодёжи Таджикистана в период 90-х годов ХХ века. Авторы статьи анализируя политическое положение этого периода и состояние молодёжного движения на территории Таджикистана, дают характеристику образованию союза молодёжи.

В статье даётся объективная оценка о процессе формирования молодёжных организаций в районах и городах Республики и привлечения в этот союз молодёжь. По мнению авторов статьи из-за нехватки политически грамотных кадров в период культурно–политических преобразований в Таджикистане необходимо было привлекать единомышленников в эти организации из числа молодёжи.

Анализируя причины политических движений и митингов периода 1992 года, авторы показали негативное влияние этих процессов в обществе.

По мнению авторов статьи, основными прчинами вовлекшие Таджикистан в политический кризис, являлись образованные в те годы новые политические партии и движения и правительства национального согласия.

Авторы изучив необходимость созыва XVI- ой сессии Верховного Совета Таджикистана, определили его роль в укреплении национального государства, независимости страны и пути развития современного общества.

В статье объективно оценивается вклад Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в укреплении национальной государстенности, принятия Конституции Республики Таджикистан, проведения общенационального референдума, обеспечения мира и национального согласия.

Статья написана на основе глубокого изучения и анализа политических документов и научных источников, посвященных истории современного Таджикистана.

Ключевые слова: *политическая дисскусия, политические кружки, молодежная организация, Союз молодежи Таджикистана, таджикское примирение, национальное согласие, Конституция Таджикистана, национальное единство.*

TAJIK YOUTH ON THE EVE OF THE POLITICAL TRANSFORMATION OF THE LATE XX CENTURY

The article is devoted to the situation of youth of Tajikistan in the period of 90-ies of XX century. The authors of the article analyze the political situation of this period, and the state of the youth movement in the territory of Tajikistan, characterize the formation of the youth Union.

The article gives an objective assessment of the process of formation of youth organizations in the regions and cities of the Republic and the involvement of young people in this Union. Due to the lack of politically competent personnel, and in the period of cultural and political reforms in Tajikistan, it was necessary to attract like-minded young people to these organizations.

The authors have repeatedly analyzed the causes of political rallies in the period of 1992, showed the negative impact of these processes in society. At the same time, the reasons that involved Tajikistan in the political crisis were the new political parties and movements formed at that time, the governments of national accord.

The authors studied the need to convene the XVI session of the Supreme Council of Tajikistan, identified its role in strengthening the national state, the country's independence and the development of modern society.

The article also objectively emphasizes the contribution of the President of the Republic of Tajikistan e Rahmon in the system of statehood, adoption of the Constitution of the Republic of Tajikistan, holding a national referendum, ensuring peace and national harmony.

The authors of the article tried to complete their comprehensive study on the basis of political and historical sources of modern history of Tajikistan.

Keywords: *political discourse, political circles, youth organization, youth Union of Tajikistan, Tajik reconciliation, national accord, Constitution of Tajikistan, national unity.*

Сведения об авторах: Икромов Гайбулло Холович- *кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзада.* ***Адрес:*** *734019,*

Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 935653891

***Рахматзода Султонби** – старший преподаватель кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 881086608*

***Бобокалонов Сухроб** – ассистент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел: (+992) 917236230*

***Information about the authors: Ikromov Ghaybullo Holovich** - candidate of historical Sciences, associate Professor of History and Intercultural Communication of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulugzade. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6 tel: (+992) 935653891*

***Rahmatzoda Sultonbi** - senior lecterer of History and Intercultural communication of the Tajik state institute of Languages named of thr Sotim Ulughzoda. Address: Republic of Tajikistan, 734019 Dushanbe 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 881086608.*

***Bobokalonov Suhrob** - assistant Professor of History and Intercultural communication of the Tajik state institute of Languages named of thr Sotim Ulughzoda. Address: Republic of Tajikistan, 734019 Dushanbe 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 917236230*

УДК 061.3(091)(55)

ТЕГЕРАНСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ И ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Каноатова Г.И.
Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Тегеранская конференция была первая за годы Второй мировой войны конференция «Большой Тройки»—лидеров трёх стран–Ф.Д. Рузвельта (США) У. Черчилля (Великобритания) и И.В. Сталина (СССР), проходившая с 28 ноября по 1 декабря 1943 года в Тегеране, которая была призвана разработать окончательную стратегию борьбы против Германии и её союзников и сыграла немаловажную роль для послевоенного устройства мира.

Конференция стала важным этапом в развитии международных и межсоюзнических отношений, на ней был рассмотрен и решён ряд вопросов войны и мира:

- установлен точный срок открытия союзниками второго фронта во Франции (и отвергнута предложенная Великобританией «балканская стратегия»);
- обсуждались вопросы о предоставлении Ирану независимости;
- положено начало решения польского вопроса;
- о начале войны СССР с Японией после разгрома нацистской Германии;
- были намечены контуры послевоенного устройства мира;
- достигнуто единство взглядов по вопросам обеспечения международной безопасности и прочного мира.

Помимо Тегерана, рассматривались варианты проведения конференции в Каире (по предложению У. Черчилля), Стамбуле или Багдаде. По своему обыкновению, И.В. Сталин отказался лететь, куда бы то ни было, самолётом.

Место конференции–Тегеран–определил И.В. Сталин в послании Ф.Д. Рузвельту 8 сентября 1943г. собственноручно вписав этот абзац в заготовленный проект В.М.Молотова. Для У.Черчилля, привыкшего решать военно-политические задачи в Лондоне, где было немало эмигрантских правительств, или в Каире, где была крупная группировка английских войск, предпочтительнее был Ближний Восток. Для Ф.Д. Рузвельта, которого связывали выборы в Конгресс США, устраивала больше Северная Африка. Меньше всего им нравился Тегеран. Но И.В. Сталин уже понял, что исполинские победы Красной Армии позволяют ему продиктовать свои условия. Для него Тегеран был предпочтительнее.

В Европе проводить встречу «большой тройки» было негде. Не подходила для этих целей и территория СССР. Рузвельт и Черчилль предложили встретиться в штате Аляска, в Фэрбенксе, но И.В. Сталин ответил 8 сентября 1943г. американскому президенту, что «уехать от фронта в столь отдалённый пункт» в такое напряжённое время он не может, и предложил провести встречу в стране, где «имеется представительство всех трёх государств, например Иран» [1, 43].

После Конференции министров иностранных дел трёх стран – СССР, США, Великобритании в Москве с 19 по 30 октября 1943 года, министр иностранных дел США К.Хэлл отправил президенту Рузвельту телеграмму, где речь шла о перспективе встречи Сталина с Рузвельтом и Черчиллем. Хэлл информировал президента, что Сталин совершенно твёрдо решил не ехать в Басру. Поэтому советовал Рузвельту еще раз рассмотреть вопрос о Тегеране, ибо

согласие на проведение конференции в этом городе представляет единственный шанс для встречи. Телеграмма Хэлла, видимо, сыграла свою роль, так как вскоре президент Рузвельт дал согласие на встречу в иранской столице [2, 120].

Территория Ирана контролировалась советскими, английскими и частично американскими войсками. Части Красной Армии и британский военный контингент вошли в Иран в конце августа—сентябре 1941г. Причины ввода советских войск были изложены в ноте правительства СССР иранскому руководству 25 августа 1941г.

Юго-западные провинции Ирана заняли английские войска. Советские части соединились с ними в районе населённого пункта Казвин. Американские войска вошли в Иран в конце 1942 г. Эта военная акция была проведена под предлогом обеспечения безопасности доставки военных грузов для СССР.

Через территорию Ирана пролегла дорога, по которой стали поставляться в СССР американские военные грузы по ленд-лизу. В северных районах страны безопасность советских границ и перевозимых военных грузов обеспечивала ударная группировка, в состав которой входили 44-я и 47-я армии. Разведотделы штабов этих армий вели активную работу по нейтрализации деятельности германских разведчиков, диверсантов и террористов. В Тавризе, Ахвазе, Мешхеде, Кирманшахе, Исфагане и Резайсе были созданы резидентуры советской военной разведки. В конце 1942 г. они получали информацию от 28 источников, работавших в военном министерстве и министерстве внутренних дел Ирана, а также в ряде крупных воинских частей.

Благодаря усилиям советской разведки деятельность немецкой агентуры, тайных фашистских организаций и групп, обосновавшихся в Реште, Пехлеви, Казвине и других городах Северного Ирана, находилась под контролем и в любое время могла быть заблокирована.

Обстановка в столице Ирана тоже была сложной, но контролируемой. В Тегеране размещался советский 182-й горнострелковый полк, военнослужащие которого охраняли наиболее важные объекты. Большинство иранцев с уважением относилось к Советскому Союзу. Это облегчало работу представителей советской разведки, действовавших под прикрытием различных представительств и находивших среди иранцев добровольных помощников.

Тегеран был в нескольких часах полёта от Баку и в случае обострения обстановки можно было быстро вернуться в СССР.

22 ноября И.В. Сталин с советской делегацией покинул Москву. Конечная станция, на которую должен был прибыть его литерный поезд особой нормы №501, была мало кому известна. Отъезд советского руководителя из Москвы происходил в условиях глубокой тайны - никто не знал, что Верховный Главнокомандующий выехал из советской столицы.

Литерный поезд шёл по маршруту Москва-Сталинград-Баку. И.В. Сталин располагался в отдельном бронированном вагоне, весившем более 80 тонн. В отдельном вагоне ехал и Л.П. Берия. Он отвечал за безопасность советской делегации, в состав которой входили В.М. Молотов, К.Е. Ворошилов, С.М. Штеменко, ответственные работники Наркомата иностранных дел и Генерального штаба. На одном из участков пути поезд чуть было не попал под налёт германских бомбардировщиков. Из Баку до Тегерана И.В. Сталин и советская делегация добиралась на двух самолётах "Дуглас" в сопровождении трёх девяток истребителей.

У.С. Черчилль отправился из Лондона в Египет. До Каира он добрался без приключений, рассчитывая во время встречи с американским президентом ещё

раз попытаться согласовать позиции США и Великобритании по основным вопросам переговоров со И.В. Сталиным.

Ф.Д. Рузвельт пересекал Атлантический океан на лучшем в те годы в США линкоре «Айова». Президентский корабль сопровождался усиленным эскортом боевых кораблей, которым удалось избежать встречи с германскими подводными лодками. После девятидневного морского перехода «Айова» прибыла в алжирский порт Оран. Оттуда президентский самолёт "Священная корова" прибыл в Тунис. 21 декабря борт президента США прибыл в Каир.

Д. Рузвельт и У.С. Черчилль встретились в Каире с лидером Китая Чан Кайши, а 27 ноября делегации трёх держав, после шестичасового перелёта, уже были в Тегеране. Для германских диверсантов И.В. Сталин, Ф.Д. Рузвельт и У. Черчилль были заманчивыми мишенями. Любой, даже неудачный, террористический акт мог бы сорвать работу Тегеранской конференции. Опасность была реальной, её политические последствия -непредсказуемы.

В Иране (и в Тегеране, в частности) находилась крупная группировка советских войск, что обеспечивало безопасность. Здесь было большое хорошо оборудованное советское посольство, находившееся рядом с британским. Это позволяло пригласить делегацию США и лично Ф.Д. Рузвельта разместиться в советском посольстве, поскольку таким путем надежно обеспечивалась безопасность «Большой тройки» (посольство США располагалось в окраинном районе Тегерана). И.В. Сталин так и сделал: он пригласил Ф.Д. Рузвельта с американской делегацией.

В Тегеране Сталин приготовил Рузвельту уникальный приём, в чем отчасти ему посодействовала германская разведка, готовившая здесь операцию по уничтожению или захвату всей «тройки». Операцией руководил известный германский диверсант Отто Скорцени, именно он освободил смещенного и арестованного Муссолини и вывез его в Германию. Однако в Иране ему повезло меньше, его группа была разгромлена советской разведкой, а он сам смог уйти. Для выполнения задачи немцы использовали свою мощную агентурную сеть, их агенты даже попытались завербовать священника единственной в Тегеране русской православной церкви отца Михаила, предложив ему огромную по тем временам сумму-50 тысяч английских фунтов. Он жил в Иране с дореволюционного времени и относился к Советскому Союзу без всякой симпатии, тем не менее, сообщил сотрудникам советского посольства о замыслах немцев.

Захваченных немецких агентов Сталин предъявил Рузвельту и Черчиллю и предложил президенту расположиться не в американском посольстве, которое было в километре от советского и английского, а в огромном советском, - охранявшемся тремя кольцами пехоты и танков и граничившем с английским. Черчилль поддержал Сталина, и Рузвельт согласился. Таким образом, Аляска была пренесена в Тегеран [5, 390].

Между английским и советским посольствами был сооружен брезентовый коридор, скрывший от посторонних глаз все перемещения лидеров «Тройки».

Американцам выделили много больших помещений, заранее оснащенных звукозаписывающей аппаратурой. Соответствующей работой руководил Берия, он прилетел вместе со Сталиным, Молотовым, Ворошиловым, Штеменко, но в официальный состав делегации не входил, и о его присутствии никто не знал [5, 390].

Основным вопросом конференции было открытие второго фронта в Западной Европе. Проблема второго фронта постоянно затрагивалась как в

переговорах между представителями стран-участников антигитлеровской коалиции на различных уровнях, так и в переписке руководителей трех великих держав. Особенно острая дискуссия происходила в 1942 и 1943 годах. Именно из-за затяжки с открытием второго фронта отношения между СССР, с одной стороны, Англией и США, с другой были весьма сложными. Дело в том, что ни Рузвельт, ни другие руководители двух союзных стран не хотели вступления советских войск в Западную Европу. Когда стало ясно, что Красная армия не только изгонит агрессора из пределов своей страны, но и сможет освободить и всю Европу, в Лондоне и Вашингтоне заторопились. Черчилль выступил даже с планом открытия второго фронта не в Нормандии, а на юге Европы, с тем чтобы англо-американские силы, продвигаясь к северу, преградили путь Красной Армии на запад [4, 256].

После долгих дебатов было принято решение, что операция «Оверлорд» (открытие второго фронта в Северной Франции) будет проведена не позднее мая 1944 года. 6 июня 1944 года высадкой англо-американских войск на севере Франции был открыт второй фронт. С самого начала они имели воздушное и наземное превосходство над немцами. Всего на западном фронте было сосредоточена 81 немецкая дивизия, причем лучшие германские дивизии (239) находились на советско-германском фронте. Высадка союзников прошла успешно, и в конце июля союзные войска начали общее наступление в Северной Франции [7, 282].

В Тегеране И.В. Сталин подтвердил, что восточная советско-польская граница должна проходить по линии Керзона, установленной в сентябре 1939, и предложил передвинуть западную польскую границу к реке Одер, также признавалась советско-финляндская граница 1940 года и Восточная Пруссия (Кенисберг) войдёт в состав СССР.

СССР взял обязательство через три месяца после окончания войны с Германией начать военные действия против Японии.

На конференции была сделана заявка, что послевоенный мир будет управляться четырьмя державами (СССР, США, Англия, Франция), действующими под эгидой новой международной организации.

Была принята декларация трёх стран, в которой, в частности говорится:

«Мы, президент Соединенных Штатов, премьер-министр Великобритании и премьер Советского Союза, встречались в течение последних четырех дней в столице нашего союзника-Ирана, и сформулировали, подтвердили нашу общую политику.

Мы выражаем нашу решимость в том, что наши страны будут работать совместно как во время войны, так и в последующее мирное время...

...Взаимопонимание, достигнутое нами здесь, гарантирует нам победу.

...Совместно с нашими дипломатическими советниками мы рассмотрели проблемы будущего. Мы будем стремиться к сотрудничеству и активному участию всех стран, больших и малых, народы которых сердцем и разумом посвятили себя, подобно нашим народам, задаче устранения тирании, рабства, угнетения и нетерпимости. Мы будем приветствовать их вступление в мировую семью демократических стран, когда они пожелают это сделать...

...Мы прибыли сюда с надеждой и решимостью. Мы уезжаем отсюда действительными друзьями по духу и цели

Подписано в Тегеране 1 декабря 1943 года.

Рузвельт
Сталин

Черчилль» [6, 168].

Таким образом, Тегеранская Конференция убедительно показала, что несмотря на коренное различие в политическом и социальном строе СССР, с одной стороны, и США и Англии, с другой, эти страны могли успешно сотрудничать в борьбе с общим врагом, искали и находили взаимоприемлемое решение возникавших между ними спорных вопросов, хотя зачастую подходили к этим вопросам с совершенно различных позиций, которые основывались в том числе и на различных геополитических интересах сторон.

Литература

1. Бережков В. Тегеран 1943. - М.: Агентство печати Новости, 1968.-128 с.
2. Бережков В.М. Рождение коалиции. - М.: Международные отношения, 1975.-248 с.
3. Дворниченко А.Ю., Тот Ю.В., Ходяков М.В. История России. – М.: Проспект, 2008.
4. Протопопов А.С., Козьменко В.М., Елманова Н.С. История международных отношений и внешней политики России (1648-2005). -М: Аспект Пресс, 2008.-399 с.
5. Рыбас С., Рыбас Е., Сталин: судьба и стратегия. – М.: Молодая гвардия, 2007.
6. Тегеранская конференция руководителей трёх союзных держав-СССР, США и Великобритании / Громыко А. - М.: Политиздат, 1974.- Т.2.-175 с.
7. Шестаков В.А. Новейшая история России. – М., АСТ, 2008.- 479 с.

ТЕГЕРАНСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ И ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

В данной статье речь идет о Тегеранской конференции - первая за годы Второй мировой войны конференция, в которой участвовали лидеры «Большой Тройки» - президент США Ф.Д. Рузвельт, премьер-министр Англии У. Черчилль и председатель Совета Народных Комиссаров СССР И.В. Сталин.

По мнению автора статьи, главной целью созыва конференции была разработка окончательной стратегии борьбы против Германии и её союзников, которая сыграла немаловажную роль для послевоенного устройства мира.

Отмечатся, что проблема открытия второго фронта западными союзниками заняла основное место в дискуссиях. Сталин семь раз ставил на конференции этот вопрос. 30 ноября 1943 года Рузвельт довел до сведения советского лидера, что Объединённый комитет начальников штабов США и Великобритании при участии лично его и Черчилля приняли решение начать операцию «Оверлорд» в майе 1944 года.

В статье говорится, что на конференции большое внимание было уделено проблеме послевоенного переустройства мира. Был рассмотрен вопрос о создании международной организации по безопасности, будущем Германии, о польских и германских границах, статусе Прибалтийских республик и др. Отмечается, что Сталин также дал устное согласие начать войну против Японии после завершения военных действий в Европе.

Ключевые слова: *Тегеранская конференция, «Большая тройка», второй фронт, военные действия, союзники, послевоенное мироустройство, операция «Оверлорд».*

КОНФЕРЕНСИЯИ ТЕҲРОН ВА АҲАМИЯТИ ТАЪРИХИИ ОН

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи Конференсияи Теҳрон, ки аввалин ҷамъомади сарони “Сегонаи Бузург” дар давраи Ҷанги дуюми ҷаҳон буд, меравад. Дар конференсия вохӯрии президенти ИМА Ф.Д. Рузвелт, сарвазири

Британияи Кабир У.Черчил, Раиси Шӯрои Комиссарони Халқи Иттиҳоди Шӯравӣ И.Сталин баргузор гардид.

Ба ақидаи муаллифи мақола мақсади асосии баргузории конфернсия кор карда баромадани нақшаи ниҳоии стратегии муборизa бар зидди Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни он буда, дар барқаросозии баъдиҷангӣ нақши калон бозидааст.

Масъалаи кушодани фронти дуюм аз ҷониби иттифоқчиёни ғарбӣ низ дар мубоҳисаҳои сарони давлатҳо ҷои асосиро ишғол мекард. Сталин ҳафт маротиба ин масъаларо ба миён гузошт. Санаи 30 ноябри соли 1943 Рузвелт ба диққати роҳбари шӯравӣ расонид, ки Кумитаи муттаҳидаи сардорони қароргоҳҳои ИМА ва Британияи Кабир бо иштироки бевоситаи ӯ ва Черчил қарори оғоз намудани амалиёти “Оверлорд”-ро дар моҳи майи соли 1944 қабул намуданд.

Дар мақола ба ҳалли масъалаи барқарорсозии баъдиҷангӣ диққати махсус дода шудааст. Дар конференсия инчунин масъалаи ташкил додани созмони байналмилалӣ барои нигоҳ доштани бехатарӣ дар ҷаҳон, ояндаи Олмон, дар бораи сарҳадҳои Олмон ва Лаҳистон, мақоми ҷумҳуриҳои назди Балтика ва ғайра баррасӣ гардидаанд. Қайд гардидааст, ки Сталин доир ба ҳуҷум ба Ҷопон баъди ҳалли масъалаҳои Аврупо розигии шифоҳӣ дода буд.

Калидвожаҳо: *Конференсияи Теҳрон, «Сегонаи бузург», фронти дуюм, амалиёти ҳарбӣ, иттифоқчиён, тартиботи баъдиҷангии ҷаҳон, амалиёти «Оверлорд».*

TEHRAN CONFERENCE AND ITS HISTORICAL SIGNIFICANCE

The article considers the Tehran Conference was the first conference in the years of the Second World War, in which the Big Three leaders participated - US President F.D. Roosevelt, Prime Minister and Winston Churchill, and Joseph Stalin, Chairman of the Council of People's Commissars of the USSR.

From the author’s point of view the main purpose of the conference was to develop a final strategy for the struggle against Germany and its allies. She played an important role for the postwar world order.

The problem of opening the second front by the Western allies took the main place in the discussions. Stalin raised this question seven times at the conference. On November 30, 1943, Roosevelt informed the Soviet leader that the Combined Committee of the Chiefs of Staff of the United States and Great Britain, with the participation of him and Churchill, had decided to launch Operation Overlord in May 1944.

The article also pays great attention to how the question of the post-war reconstruction of the world was resolved. The question of creating an international organization for security, the future of Germany, the Polish and German borders, the status of the Baltic republics, etc. was considered. Stalin also gave an oral consent to start a war against Japan after the end of hostilities in Europe.

Keywords: *conference, second front, hostilities, allies, postwar world order, Operation Overlord, Tehran.*

Сведения об авторе: *Каноатова Гулдаста Ибрагимовна - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзада.* ***Адрес:*** *734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 918622992*

About the author: Kanoatova Guldasta Ibragimovna *- candidate of historical Sciences, associate Professor of History and Intercultural Communication of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulugzade. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, St. Mukhammadieva 17/6 tel: (+992) 918622992*

УДК 9+33 (575.3)

ВКЛАД АКАДЕМИКА Б.И. ИСКАНДАРОВА В АКТУАЛИЗАЦИИ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Якубшоев А.Х., Карамалишоев К.Н.
Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, Таджикский технологический университет

За годы Советской власти в Таджикистане произошли колоссальные преобразования, были достигнуты значительные успехи в области науки и культуры, в том числе и истории республики. До революции 1917 г. по историографии Средней Азии были написаны научные труды, в которых факты и сведения часто идеализировались. Они главным образом были рукописными. Как отмечает академик Б.И. Искандаров развитие исторической науки связано с открытием Таджикского государственного университета в 1948 г. и учреждением Академии наук в апреле 1951 г.

При Академии наук Республики Таджикистан был учрежден Институт истории, археологии и этнографии. Именно этот институт стал центром исторической науки. Это способствовало развитию науки истории и исследованию актуальных вопросов и проблем истории Таджикистана на новом этапе ее развития. Академик Б.И. Искандаров, как директор Института истории, учитывая все направления исторической науки и деятельность ученых-историков, уделяет особое внимание развитию исторической науки в Таджикистане. Как ведущий ученый-историк, выступает на страницах исторической печати и тем самим пропагандирует достижения этой науки, акцентируя внимание на задачах, стоящих перед историками Таджикистана. Его монография «Развитие исторических наук в Таджикистане» (Душанбе: Дониш, 1977 г. 82 с.) [1, с.88] и посвящается проблемам истории Таджикистана, где рассмотрены актуальные вопросы истории. В этой работе автор рассматривает основные направления научных разработок, а также еще не раскрытых, спорных и актуальных вопросов истории конца XIX и начале XX века, задачи по изучению истории Таджикистана в новейшее время.

Важно отметить, что многие выводы и анализы академика в сфере исторической науки, которые были сделаны еще в 70-х гг. прошлого столетия не утратили свою актуальность и по сей день. Он, в частности, неоднократно отметил в своих работах, что история нашей республики должна изучаться неразрывно с историей других народов. При изучении исторических вопросов необходимо уделять внимание демографическим проблемам. Общественные явления необходимо изучить с учетом трансформации исторического процесса.

По его словам, развитие исторической науки все в большей степени требует организации комплексных исследований на основе сотрудничества историков различных направлений с философами, социологами, экономистами, юристами [2, с.22].

Академик Б.И. Искандаров как крупный ученый – историк, долгие годы как руководитель института истории высказывал ценные мысли о реальных возможностях развитии исторической науки в Таджикистане. В частности отметил: «На современном этапе становится трудно охватить все стороны современной науки в целом, выявить ее основные направления, понять внутреннюю логику, тенденцию и перспективы развития. Без учета этих факторов невозможно решать задачи создания основ организации планирования наукой»

[3, с.30]. Сегодня – на современном этапе развития исторической науки Таджикистана эти высказывания академика не утратили свою ценность.

Как директор Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша АН Республики Таджикистан и академик республиканской академии, ученый отдал много сил организации и развитию науки в стране. Круг интереса ученого в сфере истории и востоковедения всегда был широк. Он старался максимально раскрыть исторический контекст событий, показать взаимосвязь между разными народами, странами и культурами. В своих научных трудах не обходил и не сглаживал острые вопросы, так как в то время, когда ученый работал и занимался исследованием, существовали так называемые «запретные темы», заниматься которым было рискованно. Но ему простая истина – «без знания прошлого, без глубокого уважения и бережного отношения к нему нельзя понять настоящее и предвидеть будущее» придавала большие силы [4, с.154].

Ученые республики уделяли большое внимание изучению истории Таджикистана в Советское время. В период гражданской войны все исследования носили информационный характер и освещались этапы борьбы двух политических сил. Но по мере подготовки новых кадров и усиления работы научных учреждений изучение актуальных проблем истории стало возможным. Во время активной научной деятельности Б. Искандарова история гражданской войны [5] пока не была хорошо и полностью изучена. В то время эта проблема являлось очень актуальной. История рабочего класса[6], социалистическое строительство [7], культурная революция [8], аграрные преобразования сельского хозяйства [9], решения ряда политических и социально-экономических проблем, установление и упрочение Советской власти на территории Таджикистана и многие другие важные исторические проблемы являлись крупными актуальными вопросами истории и исторической науки.

Коллективизация сельского хозяйства, индустриализация в республике были важнейшими проблемами изучение истории советского периода Таджикистана. Значительное внимание уделялось изучению деятельности общественных организаций существующие в советские времена. Раскрытие сложной классовой борьбы тоже являлось одним из задач историков той эпохи.

Естественно государство уделяло особое внимание развитию общественных наук, в том числе развитии исторических наук. В это время в пределах всего Советского Союза были опубликованы ряд научных трудов по истории СССР и народов этой страны. Эти и другие обобщающие труды сыграли важную роль в подготовке новых кадров. В постановлениях правительства большое внимание уделялось актуальным проблемам разработки общественных наук, в том числе и истории. В целом, в 70-ые годы прошлого столетия все больше возрастает авторитет советской исторической науки. Многие историки участвовали и выступили на международных конгрессах, конференциях. Основу научно-исследовательской деятельности советских ученых составили партийные документы, их работа велась под контролем политической конъектуры Советской действительности. Это повлияло на свободное и самостоятельное действие историка. В процессе разработки коренных проблем развития исторической науки они оказались под влиянием указаний партии и Советского правительства. Несмотря на очевидные исторические факты и материалы историкам пришлось идеализировать реальную историю.

Много внимания уделялось Социалистической революции и героизм народа в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). Историками Таджикистана

были достигнуты большие успехи в освещении актуальных проблем археологии, этнографии, истории искусства и т.д.

Академик Б. Искандаров все свои усилия направлял изучению актуальных проблем истории не только советского периода (начало XX века) но и проблемам истории Таджикистана XIX века. Во многих научных и научно-популярных работах ученого обсуждаются разные проблемы истории Таджикистана конца XIX и начале XX века.

На протяжение научной деятельности ученый написал много научных трудов по различным проблемам истории таджикского народа. В это время ведется борьба против фальсификации истории.

Несмотря на ограниченность тиража книг академика, они доходили до специалистов и получали признание. Они интересны и молодому поколению историков, которые активно пользуются ими во время своих исследований по разным проблемам истории Таджикистана и сопредельных народов.

В опубликованных трудах ученого содержатся ценные обобщения вопросов, вводятся в научный оборот новые документы, архивные, иные материалы, раскрываются общие закономерности исторического процесса, анализируются конкретно-специфические явления, присущее всем периодам истории Таджикистана. Глубокая разработка истории принимает особенно актуальный характер на современном этапе, когда расширяется роль исторической науки в общественной жизни страны.

Академик Б Искандаров боролся за истинную историю, такая, какая она есть. Для историка не должно быть забитых имен, белых пятен и «Розовых очков». Он работал на основе принципа честности и опора на фактов. Только при помощи сбора фактов, сопоставления и анализа, соотнесение с историческим фактом можно восстановить причины и ход событий. Для того чтобы правильно и точно определить события из безграничного лабиринта и противоречивого фактического материала важно иметь правильную методологию.

В своей многообразной и разносторонней общественно-политической, публицистической и научной деятельности Б.И. Искандаров уделял большое значение актуальным вопросам истории, как в теоретическом, так и в конкретно-историческом плане. Его труды по истории таджикского народа имеют большое научное значение. Исходя, из поставленных задач в результате исследования нам удалось определить основные этапы формирования Б.И. Искандаррова как историка, выяснить целостную концепцию учёного в области истории таджикского народа, а на основе научных работ учёного выделить главные направления его исследований, показать значение и место его трудов в таджикской исторической науке.

Историографические интересы Б.И. Искандарова воплощены в более 230 трудах, касающиеся различных проблем исторической науки. Оставаясь преимущественно историком Таджикистана, он писал труды, поражающие мастерством критического анализа.

На основании изучения новых источников академик Б.И. Искандаров сделал шаг вперед в освещении социально-экономической истории, исторической географии и духовной культуры таджикского народа в XIX-XX вв.

Академик Б.И. Искандаров раскрыл социально-экономическую обусловленность явления культуры, классовые противоречия и культурной жизни, установил связь передовых культурных течений с освободительной борьбой народных масс, глубоко и всесторонне показал роль культуры в укреплении связей между народами.

Литература

1. Алиджанов, М. Рабочий класс Таджикистана в период строительства социализма (1933-1937 гг.). – Душанбе: Дониш, 1974. – 160 с.
2. Искандаров, Б.И. Развитие исторических наук в Таджикистане / Б.И. Искандаров. – Душанбе, 1977. – 88 с.
3. Искандаров, Б.И. Развитие исторических наук в Таджикистане / Б.И. Искандаров. – Душанбе, 1977. – 22 с.
4. Искандаров, Б.И. Развитие исторических наук в Таджикистане / Б.И.Искандаров. –Душанбе, 1977. – 30 с.
5. Искандаров, Б. Трудный путь к знанию / Б. Искандаров. –М.: МГУ, 1999. – 154 с.
6. Очерки по истории Таджикистана. Т.1. – Сталинабад, 1957. – 280 с.
7. Соловейчик М. Очерк возникновения и развития современного басмачество в Бухаре// Гражданская война Т. 3- М., 1924. – С.27-30.
8. Искандаров, Б. Бухара в 1918-1920 гг. - Душанбе, 1970.– 55 с.
9. Яхъяев М. Коллективизация сельского хозяйства в Таджикской ССР (1930-1936 гг.) // Уч. записки. вып. 2; Т.15, 1956. – С.25.

ВКЛАД АКАДЕМИКА Б.И. ИСКАНДАРОВА В АКТУАЛИЗАЦИИ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В статье рассматривается вклад одного из патриархов истории таджикского народа советского периода, академика Баходура Искандарова в сборе и актуализации исторических знаний и проблем истории XIX и XX вв., Восточной Бухары, Памира и других регионов современного Таджикистана. Бесспорно, ученый внес весомый вклад в развитии исторической науки республики.

В статье коротко изложены основные направления развития исторической науки периода 50-90 гг. прошлого столетия. Отмечается, что как директор Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН Республики Таджикистан и академик республиканской академии, ученый отдал много сил организации и развитию науки в стране. Круг интереса ученого в сфере истории и востоковедения всегда был широк. Он старался максимально раскрыть исторический контекст событий, показать историческую связь между разными народами, странами и культурами.

По мнению авторов статьи в своей общественно-политической, публицистической и научной деятельности Б.И. Искандаров много внимания уделял вопросам истории, как в теоретическом, так и в конкретно-историческом плане. Труды ученого имеют большое научное значение при изучении истории таджикского народа. В результате исследования научной, общественной и педагогической деятельности ученого авторам статьи удалось определить основные этапы формирования Б.И. Искандаррова как историка, выяснить целостную концепцию учёного в области истории таджикского народа.

Отмечается, что интересы Б.И. Искандарова в сфере историографии воплощены в более 230 его научных трудах, которые по своему содержанию охватывают различные пробемы таджикской исторической науки.

Ключевые слова: *история, академик Б.И. Искандаров, история таджикского народа, институт истории, археологии, культура таджикского народа, методология исторической науки, исторический анализ.*

САҲМИ АКАДЕМИК Б.И. ИСКАНДАРОВ ДАР БАРРАСИИ МАСЪАЛАҲОИ МУҲИМИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур фаъолияти яке аз муҳаққиқони таърихи халқи тоҷики даврони Шӯравӣ, академик Баҳодур Искандаров дар таҳқиқ, ҷамъоварӣ ва навсозии донишҳои таърихӣ ва мушкилоти таърихии асрҳои XIX-XX Бухорои Шарқӣ, Помир ва дигар минтақаҳои Тоҷикистони муосир баррасӣ гардидааст. Бешубҳа, олими номбурда дар рушди илми таърихи ҷумҳурӣ саҳми назаррас дорад ва дар ин мақола ҷанбаҳои инкишофи илми таърих дар солҳои 50-90-уми асри гузашта мухтасар шарҳ дода шудааст. Қайд гардидааст, ки солҳои зиёд ӯ ба ҳайси директори Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва академики Академияи илмҳои ҷумҳурӣ фаъолият намуда, дар рушду такомули илми таърихнигори ватанӣ кӯшишҳои зиёд ба харҷ додаст. Доираи таҳқиқоти олим хеле васеъ буда, ӯ кӯшиш мекард то мафҳуми таърихии ҳодисаҳо, муносибатҳои байни халқҳои гуногун, кишварҳо ва фарҳангҳоро дар асарҳои худ ҳаматарафа инъикос намояд.

Ба андешаи муаллифони мақола дар фаъолияти бисёрҷанбаи худ академик Б. Искандаров ба масъалаҳои муҳими илми таърих бо нигоҳи амиқи таърихӣ назар карда, далелҳои таърихиро ба таври объективона рӯи қоғаз овардааст. Аз ин рӯ, асарҳҳои илмии устод доир ба таърихи халқи тоҷик хеле мақоми баланди илмӣ доранд ва имрӯз мероси илмии академик бояд ба таври комил омӯхта ва дар китобҳои дарсӣ доир ба таърихи ватанамон дарҷ гарданд.

Қайд гардидааст, ки ковишҳои таърихнигории академик дар беш аз 230 мақола, маърӯза ва монографияҳо инъикос ёфтаанд. Осори олим мавзӯҳои васеи таърихиро фаро гирифтааст. Устод бо таҳлили танқидию шарҳи ҳодисаҳову далелҳои таърихӣ ҳама касро дар ҳайрат мегузорад.

Калидвожаҳо: Ключевые слова: *таърих, академик Б.И. Искандаров,таърихи халқи тоҷик, институти таърих,бостоншиносӣ, фарҳанги халқи тоҷик, метолологияи илми таърих, таҳлили таърихӣ.*

THE CONTRIBUTION OF ACADEMIC B.I. ISKANDAROV IN PRESENTING THE IMPORTANT ISSUES OF THE HISTORY OF TAJIK PEOPLE

The article discusses the activities of one of the patriarchs of the history of the Tajik people of the Soviet period, academician Bahodur Iskandarov in collecting and updating historical knowledge and problems of the history of nineteenth and twentieth centuries Eastern Bukhara, Pamir and other regions of modern Tajikistan. Undoubtedly, the scientist has a significant contribution to the development of the historical science of the republic and in this article all aspects of the actualization and development of this science of 50-90 are briefly described years of the last century as a director of the Institute of History, Archeology and Ethnography of A. Danish, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan and academician of the Republican Academy, the scientist gave a lot of effort to organize and develop science in the country. The circle of interest of a scientist in the field of history and oriental studies have always been wide. He tried to maximize the historical context of events, to show the relationship between different peoples, countries and cultures.

In his diverse socio-political, journalistic and scientific activities B.I. Iskandarov paid attention to questions of history, both in theoretical and in concrete historical terms. In studying the history of the Tajik people, his works are of great scientific importance. As a result of the research of scientific, social and pedagogical activities of the scientist, we were able to determine the main stages of the formation of B.I.

Iskandarrov as a historian. Based on the tasks we were also able to find out the holistic concept of a scientist in the field of the history of the Tajik people. Based on the scientific works of the scientist, highlight the main directions of his research and show the significance and place of his works in Tajik historical science.

B.I. Iskandarov had great historiographical in tersest, which are embodied in more than 230 works. These works in their content relate to various problems of historical science.

Based on the study of new sources, academician B.I. Iskandarov made a step forward in comparison with his predecessors in covering the socio-economic history, historical geography and spiritual culture of the Tajik people in the XIX-XX centuries.

Keywords: *history, academician B. I. Iskandarov, the history of the Tajik people, the Institute of history, archaeology, and culture of the Tajik people, the methodology of historical science, historical analysis.*

Сведения об авторах: Якубшоев Афруз Хубоншоевич *– старший преподаватель кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел: (+992) 934 52 38 34. E-mail: afruz. yakubshoev @mail.ru.*

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич - *старший преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского технологического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Н. Карабаев 64. Тел.:(+992) 938 32 27 68.*

Information about the authors: Yaqubshoev Afruz. Khubonshyevech - *senior lecterer of History and Intercultural communication of the Tajik state institute of Languages named of thr Sotim Ulughzoda. Address: Republic of Tajikistan, 734019 Dushanbe 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 934523834, E-mail: afruz. yakubshoev @mail.ru.*

Karamalishoev Karamalisho Nuralishoevech - *senior lecterer of the Humanities department of the Tajik Technological University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64. N. Karabayev str., phone: (+992) 938322768.*

УДК: 93+327(575.3)

САҲМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РАВАНДИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

Сангинов Д., Ҷумъаева П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ) 15 июни соли 2001 бо ба имзо расидани Эъломияи таъсиси «Созмони ҳамкории Шанхай» арзи ҳастӣ намуд. Созмони Ҳамкории Шанхай яке аз бонуфузтарин ниҳоди байналмилалии минтақавӣ аст, ки Тоҷикистон дар қатори Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Қазоқистон, Қирғизистон кишвари муассиси он буда, дар фаъолияти ин созмон нақши муассир мебозад. Ҳамоиши таърихии СҲШ дар шаҳри Остона 8-9 июни соли 2017 марҳилаи нави инкишофи ин созмонро оғоз намуд. Яке аз муҳимтарин натиҷаҳои он пешниҳоди Ҳиндустон ва Покистон ба узвияти баробарҳуқуқи СҲШ буд. Шомил шудани ду давлатҳои пурқувват ва боэътибори Осиёи Ҷанубӣ потенсиал ва спектри имкониятҳои фаъолияти созмонро афзун намуд. Акнун фазои васеи СҲШ – аз Арктика то уқёнуси Ором (аз Шимол ба Ҷануб) ва аз Лиянюнгани чинӣ то Калинингради рус (аз Шарқ ба Ғарб) фаро гирифта, аҳолии он қариб 44% аз теъдоди умумии аҳолии ҷаҳониро дарбар мегирад.

Ин созмон аз рӯи нуфуз ва захираи иқтисодӣ, демографӣ, ҳудудӣ ва табиӣ дар минтақаи АвруОсиё бузургтарин дониста мешавад [1, 45]. Дар як муддати кӯтоҳ Созмони Ҳамкории Шанхай тавонист, ки аз як сохтори машвараті тадриҷан ба созмони байналмилалии минтақавӣ табдил ёбад ва ба худ вазифаи кафили сулҳу суботро дар Осиёи Марказӣ ва ҳавзаи Атлантикаву уқёнуси Оромро касб намояд.

Тавре маълум аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз асосгузорони механизми “Панҷгонаи Шанхай” ва яке аз таъсисдиҳандагони СҲШ ба ҳисоб меравад.

Албатта аз рӯзҳои аввали фаъолияти хеш Тоҷикистон тавонист, ки дар баробари дигар кишварҳо масоили гуногунро ҳал намояд. Барои Тоҷикистон маълум буд, ки таъсиси чунин созмон («Панҷгонаи Шанхай») басо муҳим буда, тавассути он масоили муайян намудани сарҳадот бо кишварҳои ҳамҷавор дар вазъияти бесуботии дохилидавлатӣ мебоист ҳалли худро ёбад. Барои кишваре монанди Тоҷикистон ҳалли чунин масъалаи ҳассос бо кишваре монанди Чин, кори осон набуд. Гуфтушунид оиди ин масъала ҳанӯз дар даврони Шӯравӣ оғоз шуда, баъдан муддати 10 сол дар комиссияи бисёртарафа давом ёфт. Маҳз ба туфайли принсипҳо ва чораҳои эътимод, ки кишварҳои СҲШ роҳандозӣ намуданд, имконпазир гашт, ки ин масъалаи мураккаб ҳалли худро ёбад.

Пас аз ин, равобити дуҷонибаи Тоҷикистону Чин рӯ ба беҳбудӣ ва пешравӣ оварданд. Маҳз аз байн бурдани баҳси сарҳадӣ ба таҳкими истиқлоли Тоҷикистон мусоидат намуд ва ҳамзамон барои ҳамкории васеъ ва дӯстонаи марзӣ, рушди босуръати равобити иқтисодӣ, шарикии минтақавӣ ва байналмилалӣ шароити мусоид фароҳам овард.

Чи тавре Президенти Ҷумҳуриии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2006 таъкид намуданд: - «Маҳз талоши фаъол ва созандаи Россия, Чин ва дигар кишварҳои аъзо Созмони ҳамкории Шанхай ба созмони бонуфӯз ва дорои механизмҳои муассири мубориза бо хатарҳои ҷиддии ҷаҳонӣ, таъмини суботу амният ва ҳамкории васеи минтақавӣ табдил гардид» [4] .

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои фаъолияти СҲШ ду маротиба ба сифати давлати раисикунанда дар СҲШ баромад кардааст (солҳои 2007-2008 ва 2013-2014). Соли 2008 дар Ҳамоиши СҲШ дар шаҳри Душанбе сарони давлатҳои аъзо Низомнома дар бораи мақоми шарики мусоҳибавии СҲШ-ро қабул намуданд, ки тартиби додани чунин мақомро ба давлатҳо ва созмонҳои байналмилалии манфиатдор ба танзим медарорад. Қабули санади мазкур имконият дод, то соли 2009 ба Ҷумҳурии Беларус ва Ҷумҳурии Демократии Сотсиалистии Шри-Ланка, соли 2012 ба Ҷумҳурии Туркия, инчунин соли 2015 ба Ҷумҳурии Озарбойҷон, Ҷумҳурии Арманистон, Шоҳигарии Камбоҷа ва Ҷумҳурии Федеративии Непал мақоми шарики мусоҳибавии СҲШ дода шавад. Оид ба натиҷаҳои Ҳамоиши зикршудаи СҲШ дар соли 2008 дар шаҳри Душанбе ҳамчунин сарони давлатҳо тасмим гирифтанд, ки гурӯҳи махсуси коршиносон барои баррасии маҷмӯи масъалаҳои вобаста ба васеъшавии Созмон таъсис дода шавад [11, 166].

12 сентябри соли 2014 бо баргузор намудани Ҳамоиши СҲШ дар шаҳри Душанбе Ҷумҳурии Тоҷикистон давраи дуюми раисии худро дар СҲШ таҳти шиори “Ҳамкорӣ, рушд ва рифоҳи муштарак” ба анҷом расонд. Тибқи Нақшаи чорабиниҳои асосии раисии Тоҷикистон дар сатҳҳои олӣ, роҳбарони вазорату идораҳо ва дигар сатҳҳо зиёда аз панҷоҳ чорабинии самтҳои гуногуни ҳамкорӣ баргузор карда шуданд, ки дар рушди батадриҷи созмон саҳми сазовори худро гузоштанд.

Маврид ба зикр аст, ки дар солҳои фаъолияти СҲШ дар давраи раисии Тоҷикистон бори нахуст ташхиси заминаи шартномавӣ-ҳуқуқии ҳамкориҳо гузаронида шуда, қарорҳои дахлдор қабул гардид. Ҳамчунин Низомнома дар бораи рамзҳои СҲШ, ки тартиби истифодаи рамзҳои созмонро ба танзим медарорад, таҳия ва қабул гардид. Дар ин давра ҳамчунин лоиҳаи Стратегияи рушди СҲШ то соли 2025, ки дар бораи зарурати таҳияи он яке аз аввалинҳо шуда Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар Ҳамоиши СҲШ (соли 2010 дар шаҳри Тошканд) пешниҳод карда буд, омода карда шуд. Бо мақсади таҳияи асоси ҳуқуқии раванди қабули аъзои нав ба СҲШ дар давраи раисии Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳо оид ба мувофиқа намудан ва қабул кардани санадҳои дахлдор, аз ҷумла Ёддошти тафоҳуми намунавӣ оид ба ҳуҳдадориҳои давлати дархосткунанда бо мақсади дарёфти мақоми давлати аъзои СҲШ дар таҳрири нав ва Тартиби додани мақоми давлати аъзои СҲШ, ки ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, маъмурӣ ва молиявии қабули аъзои навро ба СҲШ ба танзим медароранд, ба анҷом расид. Қабули санадҳои мазкур дар шаҳри Душанбе (сентябри соли 2014) имкон дод, то раванди баррасии муроҷиатҳои давлатҳои дархосткунандаи мақоми давлати аъзои СҲШ оғоз ёбад.

Моҳи июли соли 2015 дар шаҳри Уфа қарорҳои сиёсӣ дар бораи оғози раванди қабули Ҳиндустону Покистон ба СҲШ қабул гардиданд.Санаи 24 июни соли 2016 дар шаҳри Тошканд дар рафти Ҳамоиши навбатии сарони СҲШ Ёддоштҳои тафоҳум оид ба ҳуҳдадориҳои Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон бо мақсади дарёфти мақоми давлати аъзои СҲШ ба имзо расиданд. Дар давраи раисии Тоҷикистон дар СҲШ ҳамкориҳо бо давлатҳои нозири СҲШ низ фаъол гардиданд. Моҳи ноябри соли 2014 дар Котиботи СҲШ бори нахуст вохӯрии ҳамоҳангсозони миллии давлатҳои аъзои СҲШ бо намояндагони ваколатдори давлатҳои нозири СҲШ бо формати 6+5 ва дар Кумитаи ичроияи СМЗТ СҲШ конфронси якум бо иштироки мақомоти зиддитеррористии давлатҳои нозири СҲШ доир гардид. Таъкид кардан

бамаврид аст, ки бо кӯшишҳои муштарак давлатҳои аъзои СҲШ ба комёбиҳои зиёде ноил гардидаанд, вале ҷаҳони доимотағйирёбанда, таҳдиду чолишҳои нав қабули тасмиму иқдомҳои босамареро тақозо менамояд, ки бояд барои нигоҳдории сулҳу субот дар минтақа ва таъмини шароит ҷиҳати рушди устувор ва беҳтаргардонии некӯаҳволии иҷтимоии мардумон мусоидат кунанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди дигар кишварҳои аъзо мушкилиҳо ва чолишҳои муосирро воқеӣ арзёбӣ менамояд. Бинобар ин, яке аз авлавиятҳои Тоҷикистон дар СҲШ дар ояндаи наздик фаъолияти муштарак ҷиҳати таъмини сулҳу субот, аз ҷумла мубориза бо терроризим, экстремизм ва сепаратизм, муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир ва таҳдидҳои амнияти иттилоотӣ мебошад.

Гузаронидани машқҳои зиддитеррористӣ, ки мунтазам дар қаламрави кишварҳои аъзои СҲШ, аз ҷумла дар Тоҷикистон сурат мегиранд, аҳамияти зиёд доранд. Бояд қайд кард, ки яке аз ин машқҳои фармондеҳӣ-ситодӣ “Норак - зиддитеррор” санаи 17-19 апрели соли 2009 дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор шуд. Дар доираи ҳамкориҳои ҳарбӣ машқҳои муштараки ҳарбии зидди террористии давлатҳои аъзои СҲШ «Рисолати сулҳҷуёна - 2012» санаи 08 - 14 июни соли 2012 дар машқгоҳи «Чорух-Дайрон» (вилояти Суғд) бо иштироки қисмҳои низомии давлатҳои аъзои СҲШ баргузор гардид. Ғайр аз ин, сохторҳои дахлдори мақомоти ваколатдори кишварҳо дар машқҳои барпошаванда дар қаламрави давлатҳои аъзои СҲШ низ фаъолона ширкат меварзанд.

Ба чолишҳо ва таҳдидҳои ҷаҳонӣ инчунин муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир шомил аст, ки бо он Тоҷикистон ва дигар кишварҳои аъзои СҲШ мубориза бурда истодааст. Ба назари Тоҷикистон, ба ҳар як кишварҳои аъзо зарур аст, ки ба таъсиси механизми таъсирбахш оид ба муқовимат ба таҳдидҳои маводи мухаддир дар минтақаи СҲШ ҷидду ҷаҳд намояд. Бо ин мақсад Тоҷикистон аз соли 2005 борҳо бо ташаббуси дар ҳошияи СҲШ таъсис додани сохтори алоҳидаи доимоамалкунанда - Маркази зидди маводи мухаддири СҲШ баромад мекунад. Ин имконият медиҳад, ки ҳамкории мақомоти зиддимухаддиротии кишварҳои аъзои СҲШ мақсаднок ва ба таври низомӣ ба роҳ монда шавад, қувваю воситаҳо ҷиҳати муқовимати самаранок ба истеҳсол ва муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир дар мақомоти ягона сафарбар карда шаванд. Ҷалби кишварҳои нозири СҲШ ба ҳамкорӣ бо Марказ ҷиҳати таъсиси сипари зиддимухаддиротӣ дар минтақа имконияти иловагиро ба бор хоҳад овард. Бо назардошти вазъияти баамаломада дар минтақа ва коҳиш наёфтани ҳаҷми маводи мухаддир дар масири Шимол, инчунин бо назардошти он ки Тоҷикистон аз ҳамаи давлатҳои аъзои СҲШ дорои сарҳади дарозтарин бо Афғонистон буда, ҳамчун сипар барои дигар кишварҳои минтақа мебошад, инчунин мақомоти ваколатдори ҷумҳурӣ дар фаъолияти худ таҷрибаи амалии ғанӣ доранд, Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси Маркази зиддимухаддиротиро дар шаҳри Душанбе салоҳ медонад. Ҳоло дар иртибот ба ин Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи таъсиси Маркази зиддимухаддироти СҲШ-ро таҳия намудааст, ки он дар баррасии мақомоти ваколатдори давлатҳои аъзои СҲШ қарор дорад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ба созмон лозим аст, то раванди ҳамгироии минтақавиро, аз ҷумла дар ҳудудҳои ба минтақаи масъулияти СҲШ наздик дар шумори авлавиятҳои хеш қарор диҳад. Яке аз чунин авлавиятҳо метавонад Афғонистон бошад. Тоҷикистон ҷонибдори иштироки васеъ ва фаъоли Афғонистон дар ҳамкориҳои минтақавӣ буда, аз дидгоҳи Тоҷикистон, калиди таъмини сулҳи пойдор дар Афғонистон пеш аз

ҳама эҳёи иқтисодиёти ин кишвар, таҳкими минбаъдаи соҳаи иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои кории нав мебошад. Самти дигари муҳим барои ҳамаи давлатҳои аъзои СҲШ беҳтар гардонидани зисту зиндагонии мардум мебошад. Дар ин росто, вазифаи аввалиндараҷа афзоиш додани имконияти ҳамкориҳои бисёрҷонибаи тиҷоратӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, дар доираи СҲШ нақшаҳо ва барномаҳои пурмуҳтаво қабул шудаанд, ки иҷрои қатъии онҳо муҳим арзёбӣ мегардад [11, 167].

Фаъолияти беш аз ҳаждаҳсолаи созмон нишон дод, ки принсипҳои сулҳ, ҳамкорӣ, зидди тарафи сеюм набуданд ва «Рӯҳияи Шанхай», ки дар «боварии тарафайн, машваратҳои тарафайн, баробарӣ, эҳтиром ба гуногунрангии фарҳангҳо ва кӯшиш барои инкишофи тарафайн» зоҳир мегардад, ҷавобгӯи манофеи миллӣ ва хоҳишу ормонҳои халқҳои давлат - аъзоёни созмон мебошад. Маҳз ҳамин сифатҳои Созмон кафили он гаштааст, ки новобаста ба ҳама гуна даъватҳои нав ва тағйироти куллӣ дар ҷаҳон худро ҳифз намояд ва ба дастовардҳои назаррас ноил гардад.

Густариши равобит бо кишварҳои узви СҲШ барои Тоҷикистон натанҳо густариши равобити бисёртарафа аст, балки заминаест барои пешрафти равобити дуҷониба. Барои Тоҷикистон СҲШ механизми мусоидест барои густариши равобити густурда бо Чин.

Ҳамчун аъзои фаъоли созмон Тоҷикистон чандин маротиба чорабиниҳои гуногуни зерини СҲШ-ро дар шаҳри Душанбе баргузор намудааст:

- аввалин ҷаласаи вазирони умури хориҷаи «Панҷгонаи Шанхай», 4 июли соли 2000, шаҳри Душанбе;
- вохӯрии панҷуми сарони давлатҳои «Панҷгонаи Шанхай. Аввалин маротиба ширкат варзидани Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон Ислом Каримов ба сифати нозир (Мумкин аст маҳз вохӯрии Душанберо сароғози СҲШ донист. Дар натиҷаи вохӯрӣ «Изҳороти Душанбе» ба имзо расид), 5 июли соли 2000, шаҳри Душанбе
- ҷаласаи навбатии Шӯрои координаторони миллии давлат – аъзоёни СҲШ, 25-27 июни 2003, шаҳри Душанбе;
- ҷаласаи навбатии Шӯрои координаторони миллии давлат-аъзоёни СҲШ 9-10 декабри 2003, шаҳри Душанбе (иштрокчиён шартномаро ба кормандони штатии сохторҳои доимоамалкунандаи СҲШ қабул намуданд;
- ҷаласаи навбатии сарони ҳукуматҳо (сарвазирон)-и аъзоёни СҲШ, 15 сентябри 2006, шаҳри Душанбе;
- мушовараи навбатии Вазирони фарҳанги аъзоёни СҲШ , 24-25 апрели 2007, шаҳри Душанбе [9, 176].
- ҷаласаи сарони кишварҳои аъзои СҲШ, 28-августи соли 2008, шаҳри Душанбе;
- мулоқоти нахуствазирони кишварҳои узви СҲШ, 25 ноябри соли 2010, шаҳри Душанбе;
- ҷаласаи сарони кишварҳои аъзои СҲШ, 11-12 сентябри соли 2014, шаҳри Душанбе;
- ҷаласаи вазирони корҳои дохилии кишварҳои узви СҲШ, 3-5 июни соли 2015, шаҳри Душанбе;
- анҷумани коршиносони марказҳои илмӣ ва таҳлилии кишварҳои узви сохтори СҲШ ва иштироки 120 коршинос аз 20 кишвари ҷаҳон, аз ҷумла кишварҳои узви сохторҳои СҲШ, ИДМ ва СПАД (созмони паймони амнияти дастаҷамъӣ), 28-29 апрели соли 2016, шаҳри Душанбе;

– ҷаласаи Шӯрои сарони ҳукуматҳо /сарвазирон/-и давлатҳои аъзои СҲШ, 12-октябри соли 2018, шаҳри Душанбе.

Ҳамин тавр, иштироки фаъоли Тоҷикистон дар СҲШ ба хотири таҳкими *муносибатҳои неки ҳамсояг̄ӣ, равобити боэътимод ва дӯстона дар байни* давлатҳои аъзо ва нозир, инчунин таъмини амнияту оромӣ, рушди устувори иқтисодӣ дар минтаҚа ва таҳкими робитаҳои фарҳангӣ мебошад.

Хулоса, Тоҷикистон ҳамчун як кишвари фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ тавонистааст, ки мавқеъ ва нақши худро дар чорҷӯбаи созмони бонуфузи СҲШ нишон дода, манфиатҳои миллии хешро дифоъ намуда, дар пешрафт ва нуфузи кишвари хеш ва ҳам СҲШ дар миқёси ҷомеаи ҷаҳонӣ нақши муассир бозад. Воридшавии Тоҷикистон ба чунин як созмони муътабар ва саҳмгузорӣ ба раванди ташаккули он баёнгари сиёсати дурусту оқилона ва стратегии роҳбарияти давлату ҳукумат, махсусан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буда, яке аз омилҳои асосии таҳкиму тақвияти эътибори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ мебошад.

Адабиёт

1. Клименко, А.Ф. Шанхайская организация сотрудничества: к новым рубежам развития. Монография /А.Ф.Клименко. – М., 2008.– С. 45.
2. Мирзоев, Н.М. Тоҷикистон – Созмони Ҳамкории Шанхай: шоҳроҳи ҳамкориҳо. Монография/Н.М.Мирзоев. - Душанбе, 2014.-192 с.
3. Назаров, Т. О ШОС и таджикско-казахских отношениях (интервью) *[Манбаи электронӣ].- Низоми дастёбӣ: URL:* http://www.centrasia.ru
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2006, ш.Душанбе. *[Манбаи электронӣ].- Низоми дастёбӣ:URL* www.prezident.tj
5. Пахомов Н. - ШОС наращивает геополитический вес *[Манбаи электронӣ]. – Низоми дастёбӣ:URL* : http://www.centrasia.ru
6. Робитаҳои Тоҷикистон ва Хитой //Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ.- Душанбе: Эр-граф, 2018.- 136 с.
7. Саҳифаи нави дипломатияи тоҷик / Зери назари Ҳ. Зарифӣ. – Душанбе: Ирфон, 2013. - 160 с.
8. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият / Зери назари Ҳ. Зарифӣ. Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. -Душанбе: Ирфон, 2011. - 340 с.
9. Шарифӣ С. Таджикская дипломатия периода независимости. Монография / Шарифӣ С. - Душанбе: Ирфон, 2011. - 276 с.
10. Эмомалӣ Раҳмон – бунёнгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон / Зери назари Ҳ. Зарифӣ. – Душанбе:Ирфон, 2012. - 272 с.
11. 25 қадам дар паҳнои олам / Зери назари С. Аслов. - Душанбе: Ирфон, 2016. – 220 с.

САҲМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РАВАНДИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

Дар мақолаи мазкур муаллифон дар асоси сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар раванди ташаккул ва рушди Созмони Ҳамкории Шанхай (СҲШ) илман асоснок намудаанд.

Муаллифон масъалаҳои таърихӣ ва ҷараёни инкишофи Созмони Ҳамкории Шанхайро ҳамчун созмони байналмилалии авруосиё, нақши “Панҷгонаи Шанхай” дар ҳалли мушкилоти сарҳадӣ дар фазои пасошӯравӣ,

ҷанбаҳои сиёсии ҳалли мушкилоти сарҳадӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин, ҷойгоҳ ва нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷараёни шаклгирии “Панҷгонаи Шанхай” ба як созмони комили байналмилалӣ таҳти унвони Созмони ҳамкории Шанхай, саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза ба муқобили терроризм, сепаратизм ва экстремизм, ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чаҳорчӯбаи Созмони Ҳамкории Шанхай, ташаккул ва рушди Созмони Ҳамкории Шанхай, аҳамияти он дар таъмини амнияти минтақавӣ ва рушди устувори иқтисодии давлатҳои аъзои созмон ва дурнамои рушди онро мавриди таҳлилу тадқиқ қарор додаанд.

Дар мақола инчунин чорабиниҳое, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди Раисии худ дар ин созмон баргузор намудааст, нишон дода шудаанд.

Муаллифон фаъолияти Созмони Ҳамкории Шанхайро дар минтақа ҳамчун созмони хеле босамар арзёбӣ кардаанд.

Калидвожаҳо: *Созмони Ҳамкории Шанхай, “Панҷгонаи Шанхай”, Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати хориҷӣ, ҳамкорҳои минтақавӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ, терроризм.*

ВКЛАД РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

В статье авторы на основе источников и научной литературы, научно обосновывают вклад Республики Таджикистан в становлении и развитии Шанхайской организации сотрудничества (ШОС).

Авторы в своей статье рассматривают вопросы истории и динамику формирования ШОС в качестве Евразийской международной организации, роль «Шанхайской пятерки» в решении пограничных проблем на постсоветском пространстве, политические аспекты урегулирования пограничных проблем между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой, место и роль Республики Таджикистан в процессе трансформации «Шанхайской пятѐрки» в полноценную международную организацию под названием Шанхайская организация сотрудничества, место Республики Таджикистан в процессе трансформации «Шанхайской пятёрки», вклад Республики Таджикистан в борьбе государств-членов ШОС против терроризма, сепаратизма и экстремизма, сотрудничество Республики Таджикистан в рамках ШОС в социально-экономической и гуманитарной сферах, а также перспективам её развития. В статье указаны мероприятия, проведенные Республикой Таджикистан в период председательства в данной организации.

Авторы оценивают деятельность ШОС как очень серьезную и эффективную организацию в регионе.

Ключевые слова: *Шанхайская организация сотрудничества, “Шанхайская пятёрка”, Республика Таджикистан, внешняя политика, региональное сотрудничество, экономическое сотрудничество, терроризм.*

CONTRIBUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

In the article, the authors based on sources and literature, scientifically substantiate the contribution of the Republic of Tajikistan to the formation and development of the Shanghai Cooperation Organization (SCO).

The authors in their article consider the issues of history and the dynamics of the formation of the SCO as a Eurasian international organization, the role of the

"Shanghai Five" in solving border problems in the post-Soviet space, the political aspects of resolving border problems between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China, transformation of the “Shanghai Five” into a full-fledged international organization called the Shanghai Cooperation Organization the place of the Republic of Tajikistan in the transformation process of the Shanghai Five, the contribution of the Republic of Tajikistan in the struggle of the SCO member states against terrorism, separatism and extremism, cooperation of the Republic of Tajikistan in the framework of the SCO in the socio-economic and humanitarian spheres, as well as its development prospects. The article indicates the activities carried out by the Republic of Tajikistan during the Chairmanship of this organization.

The authors also evaluate the activities of the SCO as a very serious and effective organization in the region.

Keywords: *Shanghai cooperation organization, “Shanghai five”, Respulika Tajikistan, foreign policy, regional cooperation, economic cooperation, terrorism.*

Сведения об авторах: ***Сангинов Далер*** *- научный сотрудник отдела социально-гуманитарных и экономических наук НИИ ТНУ.* ***Адрес:*** *Таджикистан г. Душанбе, проспект Рудаки, 17 E-mail: saden_tj@mail.ru Телефон: (+992) 918-70-04-92.*

Джумаева Парвона *- научный сотрудник отдела социально-гуманитарных и экономических наук НИИ ТНУ.* ***Адрес:*** *Таджикистан г. Душанбе, проспект Рудаки, 17 E-mail: saden_tj@mail.ru Телефон: (+992) 918-70-04-92*

Information about the authors*:* ***Sanginov Daler*** *- research fellow of the Department of Social and Humanitarian and Economic Sciences of the Scientific Research Institute of TNU. Address: Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17 E-mail: saden_tj@mail.ru Phone: (+992) 918-70-04-92*

Jumaeva Parvona *- research fellow of the Department of Social and Humanitarian and Economic Sciences of the Scientific Research Institute of TNU. Address: Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17 E-mail: saden_tj@mail.ru Phone: (+992) 918-70-04-92.*

УДК 1/297

ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД НОСИРА ХУСРАВА И ДЖАЛАЛЕДДИНА РУМИ К АНАЛИЗУ ДУХОВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Карамхудоев Ш. Х.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Человек, согласно восточной философии, должен завоевать свой внутренний мир, а лишь потом приобрести социальную свободу. Человек, находящийся в оковах гнева и страстей, не считается свободным существом. То есть, его поведение сильно зависит от его духовно-психологического состояния, а его цели сфокусированы на удовлетворении своей животной, биологической силы.

По мнению Носира Хусрава, все дурные манеры, которые господствуют над мышлением человека, подобны диву, а состояние его духовной жизни становится адским. Напротив, его прекрасные мысли подобны ангелам, а состояние его духовной жизни является райским. Когда дурные мысли начинают управлять духовным миром человека, он подвергается духовной смерти, а его тело превращается в могилу. Когда человек из тёмных и неблагородных мыслей переходит к светлым благородным, тогда он воскреснет. Это ещё раз доказывает, что с точки зрения Носира Хусрава основу человека составляет душа, а не тело, являющееся, неграмотным.

Все дурные мысли твои подобны диву в аду,
Все хорошие мнения подобны ангелу со слугами.
Тело могила, ноги могильная яма, сердце гроб, душа
мертвец,
Спокойствие райский сад, страдание огонь адский [5, с. 98].

Или:

Он облако живой воды, и я ожил,
Когда одна капля из его облака попала в мой рот [8, с. 213].

Руми излагает буквально такое же мнение:

Мы умерли и полностью извелись,
призыв Истинного пришёл - все мы восстали…
О, престатием своим, сделавшиеся небытием (нист) под кожей,
возвращайтесь из небытия /небытия/ (‘адам) от Гласа Приятеля [10, с.143].

Как известно, религиозное понятие «Киямат» обладает этическим значением. То есть тело аморального человека подобно могиле, в которой его душа под влиянием страстной и гневной силы души подверглось смерти. Разумная душа как основа человеческого существования, из-за победы телесных, биологических сил больше не может выполнять свои функции, она не сможет направлять человека по предназначенному для него пути. Иначе говоря, из-за поражения перед тёмными силами, разумная душа забывает о своём мире. И это считается её смертью. Но разумная душа имеет возможность возрождения. Когда она услышит божественный зов, существующий вечно в мире, возрождается заново, и снова может начинать духовную жизнь. До того времени, когда у человека ещё существуют дурные мысли, он подобен мертвецу, который больше не движется и не развивается. Когда дурные мысли человека меняются на

добрые, то есть, когда человек освобождается от оков страсти и гнева, он оживает и начинается его духовное развитие.

Однако воскресенье или духовное возрождение ещё не значит быть совершенным. После этого начинается последовательный процесс прохождения через других религиозных столпов и понятий. Человеку необходимо быть бдительным, если он на миг останется в неведении, то все духовные достижения упускаются. Поэтому человек обязан быть защитником и защищать своё сознание от дурного мышления, а разумную душу - от победы над ней страстной и гневной силы. В связи с этим Носир Хусрав пишет:

Проснись, из этой строгой оковы,
Никто никогда не освободился (от него), кроме осведомленного [5, с. 169].

В свою очередь, Руми предупреждает:

Твоя плотская душа - дракон, она разве бывает мертва?
От печали и отсутствия средств она замёрзла [11, с.77].

Как отмечалось выше, наряду с другими понятиями и столпами ислама, Носир Хусрав и Джалаледдин Руми считают «рай» и «ад» моральными понятиями и интерпретируют их как психологическое действие.

Однако они этим не отрицают существование после смерти «рая» и «ада». Различия между учениями этих мыслителей относительно данных понятий от традиционного представления состоит в том, что они не признают телесного существования «рая» и «ада». Рассуждая о философии исмаилизма, в частности о философии Носира Хусрава, профессор Х.Додихудоев справедливо отмечает: «Но в этой концепции (исмаилитской концепции знания - К.Ш.) есть элемент, который направлен против мусульманской эсхатологии: отрицание Судного дня и воскресения из мертвых, реальности ада и рая»[16. 172].

По убеждению обоих мыслителей, так как потусторонний мир является духовным, следовательно, существование материальности там невозможно. Поэтому «рай» и «ад», с точки зрения Носира Хусрава и Джалаледдина Руми, это моральный результат каждого индивида в посюстороннем мире. То есть та манера, которую в этом мире имеет индивид, станет его же духовным обликом. Но человеку под силу в этом мире изменить свои манеры, чтобы его духовный облик принял другую форму. Об этом Носир Хусрав говорит следующее: «…форма уродливая, которая соединилась с материей, не отделяется от неё до появления хорошей формы, они обе избегают друг друга. Когда появятся добро и зло, являющиеся его противником, он исчезает. Душа же эта такая сущность, которая приобретает и хорошую и плохую форму»[9, с. 243].

Оба мыслителя придерживаются того мнения, что добрая или дурная манера, которая станет привычным для индивида, после телесной смерти останется с ним. По мнению Носира Хусрава «скажем, что душа, которая имеет злое изображение в этом мире, в потустороннем подвергается наказанием»[9, с. 217].

Руми также поддерживает такое мнение:

Каждая фантазия, которая поселилась в сердце,
в День воскрешения станет материальной формой [12, с 127].

Из суждения названных философов, следует, что духовный облик человека всегда находится в состоянии изменения и преобразования. Человек имеет возможность в течение своей жизни изменить свой духовный облик из безобразного состояния в изящное. По мнению Руми, нрав, который господствует над человеческим существом, и изображает его облик, после смерти именно с данным обликом будет воскрешенным:

Власть у того нрава, который преобладает;
если золота больше, чем меди, то [преобладает] золото.
Тот образ действий, что преобладает в твоем существе, -
в том [соответствующем ему] облике ты и вынужден будешь быть воскрешенным[13, с.88].

Человек имеет способность мыслить. Этой способностью он отличается от животных. Животное не может мыслить, его элемантарные знания являются врождёнными. Но основой человеческого существования является его мышление. В какой степени его мысль будет украшением, такими же будут его основа и сущность. Вся деятельность и цель человека связана с его же мышлением. Жизненное направление человека определяется его мышлением. Так как «человек — это продукт своих собственных мыслей. О чём он думает, тем он и становится» [3].

Мышление человека мера его жизни, он мыслящее существо и в исполнении того или иного действия человек думает об определении жизненного направления. Поэтому, по мнению Носира Хусрава: «Сделай своё мышление правителем и мерилом» [5, с. 128]. или «Под огнём мышления надо готовить припасы» [8, с. 228]. Но человеческое мышление, должно быть достойным и чистым, а не низким и не чистым. «Над огнём мышления не расплавь кроме золота мышление» [8, с. 417].

Так как человек с точки зрения названных учёных, является не только биологическим существом, то и цель его сотворения исполняется не в этом мире. Однако, если человек останется под воздействием только биологических сторон жизни, его мысли станут неблагородными и неизящными. Так как биологическая жизнь человека с момента естественной смерти заканчивается, то и те мысли, которые касались биологической стороны жизни человека, заканчиваются.

Джалаледдин Руми тоже считает мысль основой человека, ибо человек только посредством своего мышления сообщает о своём духовном бытии. Руми также напоминает о чистоте и изящности мысли:

О брат по духу! Ты то же, что [твои] мысли,
а останутся от тебя [в этом мире] лишь кости да жилы.
Если твои мысли - розы, то ты - цветник,
если же шипы, то ты - топливо для банной печи [13, с 27].

Считая человека мыслящим существом, Носир Хусрав и Руми представляют его как ответственного за своё поведение. То есть, каким является человеческое мышление, таким и будет его поведение в обществе. Взгляды этих мыслителей созвучны с идеями французского учёного Б. Паскаля, рассматривавшего человека мылящим тростником и считавшего, что достоинство человека состоит в том, что он является существом мыслящим: «Итак, всё наше достоинство – в способности мыслить. Только мысль возносит нас, а не пространство и время, в которых мы – ничто. Постараемся же мыслить достойно: в этом – основа нравственности» [1, с. 18].

Как было отмечено выше, Носир Хусрав и Джалаледдин Руми отрицают объективное существование «дива» и «ангела», они существуют в народном сознании. В их учении эти понятия существуют субъективно, ради объяснения духовного - этического состояния человека. По мнению Носира Хусрава, «ангел» как показатель красивых, светлых и благородных мыслей человека, описывается с красивым обликом, но «див» уподобляется с плохими и отвратительными манерами человека, и за это его описывают с уродливой внешностью. Имея ввиду это, Носир Хусрав пишет следующее:

Див явный перед тобою его надо бояться,
Сколько жалуешься ты как сумашедший от невидимого дива [8, с. 210].

«Рай» и «ад» духовные состояния человека. Человек и в этом мире, зависимо от состояния своего мышления, может попасть или в «рай» или в «ад». Но это, по мнению Носира Хусрава, познаёт тот, у кого золотые, то есть чистые мысли:

Рай и ад у тебя на рукаве,
Так будешь знать если мнение у тебя золотое.
Кроме этого несуществуют другой рай и ад,
Разум знает, что выше этого ничего не бывает[5, с. 413].

В другом месте Носир Хусрав говорит:

Ты можешь, и сегодня явно видеть гурия и рая,
А также можешь видеть явно огня и ада [8, с. 620].

Руми по данному вопросу придерживается одинаковой позиции с Носиром Хусравом. По его мнению, человек и в этом мире может стать райским или адским. То есть, он тоже, как и Носир Хусрав, рай и ад считает духовным состоянием человека. Ибо с победой доброй натуры над злой, человек входит в рай, а если наоборот, то он входит в ад:

Я был адом, полным волнения и зла,
но рука Его щедрот сделала меня [райским источником] Кавсар.
Каждого, кого ад сжёг в качестве возмездия,
я вновь проращу из тела [12, с 262].

С точки зрения Носира Хусрава, мораль является целью Создателя мира, а тот, кто поступает против морали, тот делает цель Создателя напрасной: «Если от добра и благодеяния поворачивают лицо и идут к злу и разврату, то цель Создателя, который является пределом целей, сделается напрасной. И от рая, благо которого не имеет предела, приходят к аду, страданию, которое не имеет конца» [7, с. 56]. В книге «Кушоиш ва рахоиш» (Разрешение и спасение) философ отмечает, что наша удаленность от животного мира считается раем, то есть если человек освободит себя от низких и лукавых мыслей, которые соединяют его с животным миром, тогда человек находится в раю, но в противном случае он находится в аду. «Рай это наше освобождение от животного мира, а ад оставаться с такой натурой» [6, с. 99].

В данном случае «джихад», который является одним из столпов шариата, в учении Носира Хусрава и Джалаледдина Руми приобретает этическое значение. То есть, происходит психологическая борьба в мышлении человека между добром и злом, или между разумной силой и силой гнева и страсти.

Как отмечалось выше «Пули Сират» в учении Носира Хусрава и Руми также является процессом субъективным. Человек должен всю жизнь находиться над «Пули Сиратом», или мостом устойчивым и стойким. Поэтому, Носир Хусрав считает, Пули Сирата как объединяющее животное и ангельское начало человека: «Следовательно, скажем, это Сират является положением человека, который находится между животным и ангелом, и человеку надо идти по нему прямо» [9, с. 181]. То есть, Пули Сират приобретает этическое значение. Этим способом оба мыслителя осведомляют человека о том, чтобы он от животного мира переходил к ангельскому, так как цель Создателя, от создания человека, является его ангельским началом, а не животным. Животное качество, или животное начало существует только для совершенствования ангельского начала или качества. Человек должен стремиться к тому, чтобы освободить себя от

животного свойства и достичь духовной свободы. Руми придерживается мнения, согласно которому человек должен непрерывно находиться на Пули Сират:

Каждое дыхание запах сердца почувствуется от Сирата

Чтобы ты ни сказал пришедшей любви, где твои подарки [15].

Подобного рода размышления мыслителей о понятии Пули Сират отрицает традиционное представление о нём. Оба мыслителя придерживаются того мнения, что внешность религиозных понятий, аллегория и притчи обращены к массе, чтобы из-за страха, или из-за желания попасть в рай, они не отошли от правильного пути. Согласно мнению названных мыслителей, с каждым из этих религиозных понятий и столпов мы встречаемся повседневно, и дожидаться их в другом мире считается не разумным. Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что учение Носира Хусрава и Джалаледдина Руми имеет больше практическое значение, нежели теоретическое.

С точки зрения Руми, чем раньше человек изменит свою мораль, тем лучше это будет для него. Так как, чем больше аморальное поведение господствует над мышлением человека, тем больше он станет чуждым своей основе и борьба с безобразными мыслями станет сложнее. Ибо «Привычка, когда устареет, станет естественной» [2, с. 31]. Хотя Носир Хусрав и Руми развитие и совершенствование телесного мира и общественные явления считают эволюционным процессом, но в моральном аспекте человеческой деятельности, процесс эволюции не уместен, так как человеку необходима моральная перемена. Без перемены и преобразования он не достигнет духовного совершенства. Если человек представляет собой процесс духовной борьбы с дурными мыслями и вредными привычками, переименованные в сознании масс в «грех» (гунох) откладывает, то впоследствии ему станет труднее бороться с ними. Руми в «Маснави» рассказывает притчу, в которой дурные мысли уподобляются колючему кусту: «Некий человек посреди дороги посадил колючий куст. Прохожие стали его порицать, сказали ему: «Вырви его», - но он не вырвал. С каждым днём колючий куст разрастался, ноги прохожих от нанесенных им царапин стали истекать кровью, а их платья рвались от шипов. А когда правитель города строго велел ему: «Вырви куст», он ответил: «Да, я вырву его на днях». Каждое время он обещал, что завтра вырву, а колючка превратилась в крепкое дерево. Когда правитель говорит ему: «Эй, лжец! Выполни моё веленье и не отлынивай». Тот отвечает: «У нас есть ещё время». Колючий куст становится всё моложе, а посадивший его стареет». Руми приходит к такому заключению: «Знай, что колючий куст - это любая дурная черта твоего нрава» [14, с 149].

Следует отметить, что понятие «грех», рассматриваемое с точки зрения Носира Хусрава и Джалаледдина Руми, коренным образом отличается от того представления, которое существует в массовом сознании. Таджикский философ – М. Музаффари, рассуждая об арийской морали отмечает: «В арийском мировоззрении под значением «грех» обычно понимается деятельность, результатом которого, прежде всего, является порча сознания действующего» [4, с. 60]. Рассуждения подобного рода о данном понятии можно отнести и к учению Носира Хусрава и Джалаледдина Руми.

Литература

1. Паскаль, Б. Мир философии в2-х. Т.1. / Б. Паскаль. - М.,1991. – 624 с.
2. Руми, Дж. Маджолисисабъа. / Джалолуддин Р. – Душанбе, 2014. – 136 с.
3. Ганди, М. Человек - продукт своих собственных мыслей / Ганди Махатма. [Электронный ресурс]. – режим доступа: lifeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (дата обращения: 08. 11. 18)

4. Музаффари, М. Антропологияи ориёӣ. / М. Музаффари. - Душанбе, 2006. – 124 с.
5. НосирХусрав. Девони ашъор. Т. 2. / Хусрав Носир. - Душанбе, 2009. – 645с.
6. НосирХусрав. Кушоиш ва раҳоиш. / Хусрав Носир. - Душанбе, 2013. – 124 с.
7. НосирХусрав. Хон-ул-ихвон. / Хусрав Носир. - Душанбе, 2012. – 332 с.
8. Носири Хусрав. Девон. Т.1. / Хусрав Носир. - Душанбе. - 2009. – 639 с.
9. Носири Хусрав. Куллиёт. –Т.3. / Хусрав Носир. -Душанбе, 2003. – 638 с.
10. Руми, Дж. М. Маснави-йи Ма'нави (Поэма о скрытом смысле). Первый дафтар. – Спб.: Петербургское востоковедение, 2007. – 448 с.
11. Руми, Дж. М. Маснави-йи Ма'нави (Поэма о скрытом смысле). Третий дафтар. – Спб.: Петербургское востоковедение, 2010. – 480 с.
12. Руми, Дж. М. Маснави-йи Ма'нави (Поэма о скрытом смысле). Пятый дафтар. – Спб.: Петербургское востоковедение, 2010. – 448 с.
13. Руми, Дж. М. Маснави-йи Ма'нави (Поэма о скрытом смысле). Второй дафтар. – Спб.: Петербургское востоковедение, 2009. – 376с.
14. Руми, Дж. Маснавии маънави. / Джалолуддин Р.- Тегеран, 2001. – 728 с.
15. Мавлоно Чалолуддини Мухаммад. Куллиёти Шамс ё девони кабир (Сборник произведений Шамса или большой диван). Ч. 5. Газел №2199.- Техран, 1339 х.- 300 с.
16. Додихудоев, Х. Философский исмаилизм. / Х. Додихудоев. – Душанбе, 2015. – 485 с.

НУҚТАИ НАЗАРИ ФАЛСАФӢ - РАВОНИИ НОСИРИ ХУСРАВ ВА ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ ОИД БА ТАҲЛИЛИ ФАЪОЛИЯТИ МАЪНАВИИ ИНСОН

Дар мақола омадааст, ки нафси инсон ба андешаи Носири Хусрав ва Румӣ аз се қувва иборат мебошад: оқила, шаҳвонӣ ва ғазабӣ. Қувваи аввал ба ҷанбаи рӯҳонии инсон хос аст, ду қувваи дигар хоси ҷанбаи биологӣ мебошанд. Дар раванди худшиносӣ инсон бартарияти яке аз ин қувваҳоро дар худ дарк мекунад. Дар раванди мубориза байни ин қувваҳо, инсон чун мавҷуди ақлонӣ қувваҳои ҳайвониро бояд тасхир кунад. Аммо раванди худшиносӣ ва раванди муборизаи байни қувваҳои нафсонӣ аз ҳам ҷудо набуда, чун раванди давомдори равонии инсон ба ҳисоб мераванд.

Ба андешаи муаллиф мақсад ва мазмуни зиндагии инсон маҳз дар ҳамин мубориза ифода меёбад – мубориза байни қувваҳои биологӣ ва рӯҳонии инсон. Дар натиҷаи пирӯзии қувваи оқила мақсад ва мазмуни ҳаёти инсон ба худ маънои маънавӣ мегирад, ки мақсади асосии таълимоти мутафаккирони номбурда ба шумор меравад. Дар натиҷаи ғалабаи қувваи биологӣ ҳаёти инсон ба худ мазмуни биологӣ, ҳайвонӣ мегирад. Барои ҳамин қувваи биологиро мутафаккирон мавриди танқид қарор медиҳанд. Чунин таҳлили мутафаккиронро ҳамчун тарзи диалектикаи субъективӣ баррасӣ кардан мумкин аст. Зеро олами субъективӣ дар таълимоташон ҳамеша дар ҳолати инкишоф ва мубориза байни қувваҳои зид қарор дорад.

Зикр гардидааст, ки ин мубориза ягонагии олами рӯҳонии инсонро ташкил медиҳад. Вақте ки инсон дараҷаи камолоти муайянеро тай мекунад, дар вақти гузариш аз як ҳолати равонӣ ба ҳолати дигар, ҳолати нисбатан нокомил аз тарафи ҳолати комилтар аз худ инкор мешавад. Яъне ҳаргуна амал ва мубориза байни қувваҳои ҷисмонӣ ва ақлонӣ дар инсон ба таври равонӣ мегузарад. Зеро

ба ақидаи Носири Хусрав ва Румӣ, асоси ҳастии инсонро андешаи ӯ ташкил мекунад.

Калидвожаҳо: *фалсафа, психология, Носири Хусрав, Румӣ, диалектика, субъект, ҷисм, ҷон, объект, ақл.*

ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД НОСИРА ХУСРАВА И ДЖАЛАЛЕДДИНА РУМИ К АНАЛИЗУ ДУХОВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

В статье отмечается, что человеческая душа, по убеждению обоих мыслителей, состоит из трёх сил: разумная, страстная, гневная. Первая сила присуща духовному началу, две последние силы свойственны биологической основе человека. В процессе самопознания человек психологически познаёт преимущество силы между названными силами души. В процессе самовладения, человек как разумное существо начинает властвовать над биологическим началом. Однако процесс самопознания и самовладения неотделимы друг от друга и являются непрерывными духовными процессами человека.

По мнению автора, цель и смысл человеческой жизни заключается в этой борьбе, т.е. в борьбе между духовной и биологической силой человеческой души. В результате победы духовной силы цель и смысл жизни человека приобретают духовное значение, что и является высшей целью названных мыслителей. Вследствие победы биологического начала, жизнь человека приобретает биологическое значение, поэтому оно порицается мыслителями. Подобное рассуждение мыслителей можно рассматривать как проявление субъективной диалектики, так как субъективный мир в их учении находится в постоянном развитии и борьбе между враждующими силами. Эта борьба образовывает единство духовного мира человека. Когда человек достигнет определенного совершенства, переходя из одного состояния к другому, тогда несовершенное состояние отрицается более совершенным состоянием.

Отмечается, что всякое взаимодействие и борьба между телесной силой души и её разумной силой происходит психологически, так как, по мнению Носира Хусрава и Джалаледдина Руми, основа человеческого бытия состоит из его мышления.

Ключевые слова: *философия, психология, Носир Хусрав, Руми, диалектика, субъект, тело, душа, объект, разум.*

PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL APPROACH OF NOSIR KHUSRAV AND JALALEDDIN RUMI TO ANALYSIS OF HUMAN SPIRITUAL ACTIVITY

The article notes that, the human soul, in the conviction of both thinkers, consists of three forces: sensible, passionate, angry. The first force is inherent in the spiritual beginning, the last two forces are characteristic of the biological basis of man. In the process of self-knowledge, a person psychologically learns the advantage of power between the named forces of the soul. In the process of self-control, man as a rational creature begins to rule over the biological principle. However, the process of self-knowledge and self-control are inseparable from each other and are continuous spiritual processes of man. That is, the purpose and meaning of human life is in this struggle, i.e. in the struggle between the spiritual and biological power of the human soul. As a result of the victory of spiritual power, the goal and meaning of a person's life acquire spiritual significance, which is the highest goal of these thinkers. Owing to the victory of the biological principle, human life acquires a biological significance,

therefore it is condemned by the thinkers. Such reasoning of thinkers can be viewed as a manifestation of subjective dialectics, since the subjective world in their teaching is in constant development and struggle between the warring forces. This struggle forms the unity of the spiritual world of man. When a person reaches a certain perfection, moving from one state to another, then the imperfect state is denied a more perfect state.

That is, any interaction and struggle between the bodily strength of the soul and its rational strength occurs psychologically, since, according to Nosir Khusraw and Jalaladdin Rumi, the basis of human existence consists of his thinking.

Keywords: *philosophy, psychology, Nosir Khusrav, Rumi, dialectic, subject, body, soul, object, mind.*

Сведения об авторе: Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович *- кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 935479314, E-mail: Shukratk@mail.ru*

Information about the author: Karamkhudoev Shukrat Khudonazarbekovich *- candidate of Philosophy, associate Professor of the Department of Philosophy and Politology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 935479314, E-mail: Shukratk@mail.ru*

УДК 1(091)+13+130/3

БИРУНИ И ЕГО МЕСТО В ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ХОРЕЗМА

Маджидов Д.Х.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Учёного, исследователя различных направлений наук Абу Рейхана Бируни в истории развития человечества считают одним из великих мыслителей, а его научное наследие является важнейшим достижением не только народов Востока, но и всего человечества. Высокие отзывы, заслуживающие доверия, данные исследователями разных уголков мира, являются показателем величия Абу Рейхана Бируни. В качестве знаменитого энциклопедиста он внёс огромный вклад в дальнейшее развитие разных отраслей средневековой и мировой науки и философии. Изучая дошедшие до нас труды мыслителя, мы можем определить его философскую концепцию. Некоторые считали его представителем восточного перипатетизма. Хотя иногда в его произведениях и мыслях ощутимо влияние идей представителей данного течения, но это не говорит о том, что он был сторонником данной философской школы. В своей полемике с Ибн Синой Бируни отвергает некоторые идеи Аристотеля о природе, что, по крайнем мере, свидетельствует о вышесказанном. По идее он был натуралистом. Известно, что натурфилософия является исторической формой мировоззрения и конкретной формой естественнонаучной философии. Возникшая ещё в древние времена, она выражала мировоззренческие взгляды, близкие к понятиям «*философии природы*», «*метафизики природы*» или же, «*спекулятивной физики*», те значения, которые потом вложат в эти понятия в Новое время. Надо отметить, что все исторические формы натурфилософии стараются сделать природу объектом своего непосредственного или опосредственного анализа, все эти системы хотят рационально постичь целостность природы, разными способами найти «первоначало» природы, осмыслить общие законы природы в их единстве и многообразии, выявить внутренние принципы взаимосвязи частей природы.

Если абстрагироваться от частностей, приблизительно такие же цели преследует Абу Рейхан Бируни в своём творчестве. Особый интерес представляют воззрения Бируни о понятиях движение, времени и пространства, а также его взгляд на эпистемологию в той форме, как она представлена её автором. Но перед тем, как подробно и непосредственно анализировать натурфилософские взгляды мыслителя, необходимо рассмотреть исторические, биографические, социокультурные и идейные источники натурфилософских взглядов Бируни. Дело в том, что не только изложенные им научные труды, но в равной мере историческое время, жизненные условия мыслителя о многом могут нам рассказать, например, о степени его предрасположенности к поискам смыслов природы, в какой-то степени, характерные и для других великих его современников.

Политическая нестабильность Мавераунахра и Хорасана, массовое движение кочевых тюркских племён из Сибири, Монголии и современных западных территорий Китая в Среднюю Азию [6,136-138] непосредственно влияли на развитие мировоззренческих взглядов мыслителя. Несмотря на войны и противостояния своего времени, Беруни оставил для будущих поколений неоценимое по значению наследие, которое создало основу и условия для становления и развития различных направлений наук.

Сложные политические обстоятельства того времени оказали большое влияние на формирование мировоззрения и научную деятельность Бируни. В его трудах отражена многогранность и многосторонность его способностей и навыков в различных сферах науки того времени. Следует отметить, что в становлении, развитии и формировании уровня его мировоззрения имелось несколько научных факторов, оказавших влияние на обоснование научных идей Бируни.

К этим факторам можно отнести появление больших городов, последующее развитие международной торговли, появление экономических, политических и культурных отношений между народами Востока и Запада, борьба между классами и различными слоями населения.

Бируни жил и творил во времена политический нестабильности почти во всей Средней Азии. Захват арабами Средней Азии в VII-VIII вв. считается временем длительной борьбы между феодалами и крестьянами [5,165].

Как известно, в начале народы Средней Азии противостояли арабам и не приняли ислам. В этих условиях арабские завоеватели решили использовать иную тактику: вначале они дарили деньги и предоставляли определенные льготы для тех, кто принял ислам. Данная тактика, наряду с принуждением принесла свои плоды. Это явилось одной из важных причин быстрого захвата Средней Азии и распространения на её территории ислама

Распространив и установив исламскую религию, арабы уничтожили бесценные научно-культурные ценности народов Средней Азии, созданные ими в течение нескольких веков, а также были разрушены большие города, которые долгое время являлись центрами науки и культуры.

В результате продолжавшейся борьбы народов Средней Азии против Арабского Халифата, в конечном счёте, удалось частично освободить Среднюю Азию от ига арабских завоевателей.

В первой половине IX века бразды правления в Средней Азии переходят в руки Саманидов и Хорезмшахов. В результате освобождения Средней Азии от иноземных захватчиков заново восстановилась экономика и культура, начал развиваться феодализм.

В результате противоборства между землевладельцами власть Саманидского государства относительно ослабла. С другой стороны, в эпоху Саманидов власть постепенно переходила из рук в руки от одного эмира к другому. В период правления Нух-Абдумалика 1 (954-961) усиливались позиции тюркской гвардии, и почти все государственные дела переходили в её руки. Через несколько лет государство Саманидов полностью потерпело поражение, и определенная часть его территории отошла в ведение Газневидов, а другая часть в ведение Караханидов.

Почти все научные труды, которые сочиняли учёные и мыслители в то время, издавались на арабском языке. Основной причиной издания трудов учёных и мыслителей на арабском языке, возможно, заключается в захвате арабами большой части Средней Азии, их культурного доминирования и признания арабского языка научным языком. В определенной мере издание научных произведений на родном языке сузило круг публикаций и представление произведений местных авторов. Но наряду с этим появилась другая тенденция - патриотическая. Она набирала темп, и постепенно получила поддержку у ирано-таджикских эмиров. Большинство мыслителей и учёных эпохи Саманидов своими выдающимися произведениями, в определенной мере принесли славу

таджикскому народу. Наиболее выдающимися из них являются Абу Наср Фараби (870-950), Абу Али ибн Сина (980-1037) и другие.

Среди названных мыслителей особое место занимает Абу Али ибн Сина, авторитет которого среди учёных и интеллигенции времён Саманидов был достаточно высоким. Современники называли Ибн Сина «Шейх – путеводитель учёных» [3,11]. Действительно, как мы отмечали, период правления Саманидов считается временем наибольшего развития культуры, науки и духовности народов Средней Азии. Для убедительности этих взглядов в качестве доказательства можно привести свидетельства Абуали Ибн Сины, который высоко оценивал духовные сокровища дворцовой библиотеки Саманидов, которая считалась одной из величайших библиотек Средней Азии, Говоря об этом, Абуали Ибн Сина отмечает:

«Однажды я спросил у Нуха ибн Мансура разрешения войти в его библиотеку, чтобы изучить имеющиеся там книги по медицине. Он разрешил мне, и я вошел в здание, где было множество комнат. В каждой комнате были сундуки с книгами, поставленные один на другой. В одной комнате были книги по арабской поэзии, в другой – книги по фикху, и так в каждой комнате [находились] книги по какой-либо отрасли науки… Я увидел там книги, названия которых многие люди никогда не слышали, и сам я не видел их ни ранее, ни после того. Я прочел те книги, усвоил всё полезное, что было в них, и познал степень [учёности] каждого автора» [1,23]. Существование такой величайшей библиотеки, бесспорно, является выражением доказательства степени развитости науки и духовности народов (учёных) Средней Азии IX-X веков.

Хотя Бируни в качестве учёного не служил при дворе Саманидов, но так как он жил и творил в это время, то, исходя из этого, можно утверждать, что бурное развитие культуры и науки в эпоху династии Саманидов непосредственно влияло на развитие научных идей мыслителя.

В последствии в результате разгрома государства Саманидов Газневидами и Караханидами многие учёные, поэты, мыслители вынуждены были покинуть страну, что повлияло и на жизнь Ибн Сины. Согласно различным источникам, Ибн Сина спасся бегством в Хорезм. Ситуация в Хорезме пока была спокойной для творчества, т. к. согласно данным Бируни, приведённым в «Памятниках минувших поколений», его население относится к великому древу персидских народов, и имело особое предрасположение к науке [1,15].

В Бухаре же, с одной стороны противостояние между семействами Караханидов и Саманидов, а с другой стороны – Газневидов против Саманидов, нарушила политическую стабильность, в результате которой до определённого уровня сузилась сфера научной деятельности учёных и мыслителей. В этот беспокойный период Хорезм был защищён и согласно данным Макдиси, столица Хорезма - густонаселенный город Гургандж, был настолько тесным, что внутри его трудно было провести каналы [1,25]. В это время Гургандж был городом, в котором были очень развиты наука и культура.

В результате археологических исследований под руководством С.П. Толстова и Я.Г. Гулямова было установлено, что Хорезм в IV-I веках до н. э. являлся одной из известных стран, в которой были развиты специальные сферы ремесленничества (в том числе гончарное дело), строительство и другие сферы. Как пишут исследователи, Хорезм имел тесные торговые отношения с Сирией, Египтом и странами причерноморского побережья.

Здесь же славилась «Академия Мамуна», которая считалась одним из знаменитых научных и культурных центров Средней Азии, в которой творили

такие видные учёные, как Абу Рейхан Бируни, Абу Сахл Масехи, Абу Наср Ираки и Абул – Хайр Хаммор. Поэтому Ибн Сина, вместе с другими учёными, вследствие политической нестабильности и падения Бухары, бежал в Хорезм. Ибн Сина также стал членом этого научно-культурного центра и был признан другими учёными. Как отмечал сам Ибн Сина, «…там мне назначили ежемесячное жалование, достаточное для такого человека, как я. » [1,25].

«Академия Мамуна» была одним из важнейших научных и культурных центров Хорезма. Появление этого научно-культурного центра было не случайным. По сведениям известного советского востоковеда С.П. Толстого, наука Хорезма того времени играла в истории науки Востока ведущую роль.

Период правления Караханидов был временем наибольшего развития феодализма. В результате перехода полководцев, граждан, уважаемых лиц дворца на сторону Караханидов, им удалось с легкостью подчинить себе многочисленные страны до Амударьи, бывшие в подчинении Саманидов. В период правления Караханидов ужесточается борьба против крестьян, в результате которой уходят со сцены бывшие крестьяне и кедиверы и развивается феодализм. Часть стран, бывших в подчинении Саманидов, переходят под управление семейства Газневидов. В западной части действовал халифат Аббасидов. А в Хорезме и его тогдашней столице Кяте управляли последние представители семейства афригидов хорезмшаха Абу Абдуллоха Мухаммеда.

Правитель Хорезма Мамун ибн Мухаммед (992-997) и его сторонники вмешивались в политические дела стран от Аральского моря до Поволжья, северных частей Кавказа и Русского Киева [4,28]. Отношения Хорезма с этими странами являются очень давними. Как утверждают, ещё в 329 г. до н. э. правитель Хорезма Фаразман сообщил Александру Македонскому в Бактре (Балх), что его страна непосредственно граничит с Колхидой и землями «амазонок» в северной части Кавказа [3,18].

Быстрое развитие мастерства, торговли, увеличение городских территорий с различных сторон в кратчайшие сроки, градостроительство Самарканда, Бухары, Мерва и других больших городов, таких как Хорезм, Гургендж и Кят превратило их в важнейшие культурные центры Средней Азии. В свою очередь Хорезм считался одним из тех центров, в которых наука и культура достигли своего высочайшего развития.

По сведениям Бируни, звездочёты Хорезма (астрономы) с прежних времён «лучше арабов знали предсказания звёзд», в то время как, по словам Бируни, знания арабов о небе (астрономии) сводились к навыкам и представлениям простого землепашца в каждом данном селении [2,194]. В подтверждение своих высказываний Бируни приводит хорезмские наименования знаков зодиака и напоминает о календаре хорезмийцев, который свидетельствует о более раннем существовании астрономических знаний хорезмейцев по сравнению с арабскими.

Начиная с начала XI века политическое руководство Хорезма стало способствовать исламизации хазарейцев, булгар и даже княжеств Киевской Руси. Тем самым они на время задержали правителя Булгарии во время его нашествия в Киев. Наряду с этим, согласно мнению Тохира Мервези, князь Киевской Руси - Владимир даже принял предложение Хорезмшаха принять исламскую религию народом Киева. В Хорезм прибыли четыре (4) приближенных Владимира и сказали, что они были отправлены князем. И Хорезмшах обрадовался тому, что они склонились на сторону ислама и посодействовал изучению канонов ислама [4,29]. С давних времён Хорезм имел торговые отношения с Киевской Русью, Поволжьем и другими странами. Торговый путь, соединяющий западные

страны, в том числе страны Средиземноморья со странами Дальнего Востока, появились ещё в период властвования Боспоров, Урарт, Хорезмидов-Конгуидов. Основной и важнейшей стороной этого пути считалась северо-восточная часть берегов Чёрного моря, так как в этой части появились великие торговые центры подобные Тмутаракар, Саркель. В эту часть с богатыми товарами прибывали караваны из Италии, Египта, Византии, с Кавказа, королевских стран Хазара, Булгарии, Хорезма и дальнего Востока. Исследования археологов, проведённые С.П. Толстовым в Хорезме, раскрыло существование торговых путей между странами Хорезма и Европы, в различных частях которых до сих пор сохранились караван-сараи [4,30].

В средние века в Азии наблюдалось быстрое развитие торговли. В VIII веке в центральных частях градостроительства арабского халифата наблюдалось строительство портов и путей по побережью моря. Маленькие страны вырастали в большие города и торговые центры. Страны Италии, в которых был высоко развит феодализм, конкурировали с Арабским Халифатом в сфере торговли. А также в IX-X веках в Италии появились такие экономически развитые города, как Пиза, Флоренция, Венеция, Милан и много других городов, развивавших торговые отношения с восточными странами, в том числе с хазарами и хорезмийцами.

Новообразованный центр Хорезма город Гургендж располагался в таком месте, где проходили важнейшие торговые пути из Мавераунахра (через Марв – Варахша - правой части берегов Амударьи), Хорасан (через Марв-левобережье Амударьи-Хазарасп), Месопотамия (через Нисо – Каракум-Змушхир). Путь пролегал из Гургенджа через Устюрт на Волгу и тянулся вдоль берегов Чёрного моря до Киевской Руси. Экономические, политические и культурные отношения Хорезма с различными странами Востока и Запада стали причиной того, что его центр - город Гургендж в кратчайшие сроки превратился в торгово-культурный центр. Забегая вперёд, скажем, что впоследствии, в 1221 году Хорезм был захвачен монголами. По словам Джувайни, монголы в уличных боях в центре Хорезма уничтожили большую часть населения, остальных, в количестве 100 000 человек, владеющих различными ремеслами, как и молодых женщин и детей отправили в Монголию. Остальная часть населения была уничтожена захватчиками.

В конце X века, согласно сведениям автора «Худуд-ал-алам», Гургендж состоял из двух частей - внутренней и внешней. Большой процент населения Гургенджа, как и других городов, составляли ремесленники. Нужно отметить, что ещё в средние века определённая часть населения Хорезма владела различными профессиями. Часть из населенных пунктов даже называли по избранному ремеслу. Структура города, была такая же, как и в Бухаре: одну часть называли Косагарон (ремесленники, изготавливающие посуду), другую Деггарон (ремесленники, отливающие котлы), часть же населения, проживающую на окраинах Бухары, Самарканда, Гургенджа и других крупных городов, занимающихся тем или иным ремеслом, именовали по избранному ремеслу. И восстания против местных феодалов возглавляли представители того или иного ремесла, как в случае с восстанием Муканны.

Наряду с ремесленниками, в окрестностях городов и селений Хорезма проживали также купцы, военные, священники, служители дворца, учёные и другие. Этнический состав городов Гургендж, Самарканд, Бухара, Мерв состоял из людей различных национальностей, таких, как таджики, персы, турки, индусы, арабы, армяне, грузины, русские, осетины, тибетцы, уйгуры и другие [4,32].

Последующее становление и развитие экономических, политических и культурных отношений, также формирование мастерства, искусства, военных отношений, система управления государством способствовали дальнейшему развитию различных сфер науки. На этой основе развились такие науки, как медицина, химия, география, геодезия, астрономия, философия, история. Каждый правитель старался собрать в своём дворце учёных различных отраслей и тем самым пополнить дворцовую научную базу своего дворца и библиотеку. Некоторые правители, которые приближали к дворцу людей науки, были очень мудры. Одним из таковых считался Кабус ибн Вушмагир, другим - Мамун ибн Мамун.

Бируни также долгие годы в качестве дворцового звездочёта служил при дворе Газневидов. В этот период он несколько раз побывал в Индии, по результатам этих поездок им был написан известный труд «Индия».

Таким образом, живя в нестабильное время Бируни, несмотря на все недостатки и трудности, выпавшие на его долю, он оставил после себя для будущих поколений огромное творческое наследие.

Литература

1. Сина, А. Сочинения. Том 1. - Душанбе, Дониш, 2005. – 959 с.
2. Бируни. Памятники минувших поколений. - Ташкент, 1957. – 485 с.
3. Булгаков, П.Г. Жизнь и труды Бируни. – Ташкент: Фан, 1972.- 430 с.
4. Гуломов, Я.Г. Эпоха Абу Рейхана Бируни.//Бируни и гуманитарные науки. - Ташкент, 1972. – 179 с.
5. История таджикской философии (с древнейших времен до XV вв.). – Душанбе, 2012. – 790 с.
6. Наср Сайид Хусейн. Назари мутафаккирони исломӣ дар бораи табиат (Взгляд исламских мыслителей о природе) (на фарси). –Техрон, 1366. – 197 с

БИРУНИ И ЕГО МЕСТО В ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ХОРЕЗМА

В данной статье речь идёт о историко-культурном пространстве Хорезма и место в нём Бируни. Отмечается, что Хорезм считался одним из древнейших стран, в котором по сведениям С.П. Толстова и Я.Г. Гулямова в IV-I веках до н. э. были развиты различные формы ремесленничества (в том числе гончарное дело), строительство и другие сферы. Утверждается, что Хорезм имел тесные торговые отношения с Сирией, Египтом и странами причерноморского побережья.

Автор приводит сведения о том, что быстрое развитие ремесленничества, торговли, увеличение городских территорий в кратчайшие сроки, градостроительство Самарканда, Бухары, Мерва и других больших городов, таких как Хорезм, Гургендж и Кят превратило их в важнейшие культурные центры Средней Азии, а в свою очередь Хорезм считался одним из тех центров, в которых наука и культура достигли своего высочайшего развития.

Исходя из исторических сведений автор статьи отмечает, что в Хорезме славилась «Академия Мамуна», которая считалась одним из знаменитых научных и культурных центров Средней Азии, в которой творили такие видные учёные, как Абу Рейхан Бируни, Абу Сахл Масехи, Абу Наср Ираки, Абул – Хайр Хаммор и Абуали ибн Сина.

По мнению автора, появление «Академия Мамуна» как научно-культурного центра было не случайным, так как по некоторым сведениям наука Хорезма того времени играла ведущую роль в истории науки Востока.

Отмечая роль Бируни в среднеазиатской науке, автор статьи напоминает о том, что Бируни в своих работах по астрономии приводит хорезмские наименования знаков зодиака и напоминает о календаре хорезмийцев, который свидетельствует о более раннем существовании астрономических знаний хорезмейцев по сравнению с арабскими.

Ключевые слова: *Бируни, Харезм, философии природы, Академия Мамуна, Средная Азия, культура, наука, Саманиды, Караханиды, Газневиды.*

БЕРУНӢ ВА ҶОЙГОҲИ Ӯ ДАР ФАЗОИ ТАЪРИХИВУ ФАРҲАНГИИ ХОРАЗМ

Дар мақолаи мазкур сухан атрофи фазои таърихиву фарҳангии Хоразм ва ҷойгоҳи Берунӣ дар он меравад. Қайд мегардад, ки Хоразм аз кӯҳантарин кишварҳоест, ки бинобар маълумоти С.П. Толстов ва Я.Г. Ғуломов дар асрҳои IV-I то мелод самтҳои махсуси ҳунармандӣ (аз ҷумла кулолгарӣ), сохтмони биноҳо ва ғайра хеле рушд намуда буданд. Аз рӯи маълумоти муҳаққиқон Хоразм бо кишварҳои Сурия, Миср ва кишварҳои назди соҳили Баҳри Сиёҳ равобити устувори савдо дошт.

Муаллиф қайд менамояд, ки рушди босуръат ва босуботи ҳунармандӣ, савдо, доман густурдани масоҳати шаҳрҳо дар кӯтоҳтарин фурсат бунёди сохтмони шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Марв ва шаҳрҳои дигар ба монанди Хоразм, Гурганҷ ва Кот ба он боис гардиданд, ки ин шаҳрҳо ба марказҳои муҳимтарини фарҳангии Осиёи Миёна табдил ёбанд. Дар навбати худ Хоразм аз марказҳое ба ҳисоб мерафт, ки дар он илм ва фарҳанг ба авҷи баланди тараққиёти хеш расида буд.

Дар такя бо сарчашмаҳои мӯътамади таърихи муаллифи мақола меафзояд, ки “Академияи Маъмун”, ки дар Хоразм қомат афрохта буд аз намоёнтарин марказҳои илмиву фарҳангии Осиёи Миёна ба ҳисоб рафта, дар он шинохтатарин олимони давр аз қабили Абурайҳон Берунӣ, Абусаҳл Масеҳӣ, Абунаср бини Ироқ, Абулхайр Хаммор ва Ибни Сино фаъолият намудаанд.

Аз назари муаллиф бунёди “Академияи Маъмун” ба сифати маркази илмиву фарҳангӣ тасодуфи набуд. Аз рӯи баъзе маълумотҳо мавҷуда илм ва фарҳанги Хоразм дар ҳамон даврон дар таърихи илми Машриқзамин нақши хеле калонеро мебозид.

Муаллиф атрофи нақш ва ҷойгоҳи Берунӣ дар ташаккули илми машриқзамин сухан ронада меафзояд, ки Берунӣ атрофи номҳои хоразмии бурҷҳоро маълумот дода аз тақвими хоразмиён, ки аз дар илми астрономия нисбат ба арабҳо пешсаф ва ё пешгом будани эшон дарак медиҳад, ёдовар мешавад.

Калидвожаҳо: *Берунӣ, Хоразм, фалсафаи табиат, Академияи Маъмун, Осиёи Миёна, фарҳанг, илм, Сомониён, Қарахониён, Ғазнавиён.*

BIRUNI AND HIS PLACE IN THE HISTORICAL AND CULTURAL SPACE OF KHOREZM

This article deals with the historical and cultural space of Khorezm and the place of Biruni in it. It is noted that Khorezm was considered one of the oldest countries in which, according to S. P. Tolstov and Y. G. Ghulamov, various forms of handicraft (including pottery), construction and other spheres were developed in the IV-I centuries BC. It is argued that, as the researchers write, Khorezm had close trade relations with Syria, Egypt and the countries of the black sea coast.

The author provides information that the rapid development of handicraft, trade, the increase in urban areas in the shortest possible time, urban planning of Samarkand, Bukhara, Merv and other large cities such as Khorezm, Gurgenj and Kyat turned them into the most important cultural centers of Central Asia, and in turn Khorezm was considered one of those centers in which science and culture have achieved their highest development.

Based on historical information, the author notes that in Khorezm was known as "Academy of Ma`mun", which was considered one of the most famous scientific and cultural centers of Central Asia, where worked such prominent scholars as Abu Rayhan Biruni, Abu Sahl Masihi, Abu Nasr Iraqi, Abul-Khayr Khammor and Abuali Ibn Sina.

According to the author, the emergence of " Academy of Ma`mun " as a scientific and cultural center was not accidental, as according to some information, the science of Khorezm at that time played a leading role in the history of Oriental science.

Noting the role of Biruni in Central Asian science, the author of the article reminds that in his works on astronomy Biruni gives Khorezm names of zodiac signs and recalls the calendar of Khorezmians, which testifies to the earlier existence of astronomical knowledge of Khorezmians in compare with that of Arabic.

Keywords: *Biruni, Khorezm, philosophy of nature, Academy of Ma`mun, Central Asia, culture, science, Samanids, Karakhanids, Ghaznavids.*

Сведения об авторе: Маджидов Диловар Хафизович *– кандидат философских наук, заведующий кафедрой философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 938123729, E-mail: dilovar8181@bk.ru*

Information about the author: Majidov Dilovar Hafizovich *– candidate of Philosophy, head of the department of Philosophy and Politology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 938123729, E-mail: dilovar8181@bk.ru*

УДК 101+128

ВОҶИБ ВА МУМКИН ДАР ТАЪЛИМОТИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Азизмуродов М.Р.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Воҷиб дар луғат ба маънои ҳатмӣ ва ногузир аст, аммо ҳамчун истилоҳ маъноҳое дигар дорад. Масалан дар диншиносӣ воҷиб амри ғайримустақими динӣ мебошад, ки риояташ ҳатмӣ ва таркаш гуноҳ аст. Аммо дар фалсафа ба маънои ҳастии новобаста аз дигар ҳастиҳост, яъне ҳастие, ки вуҷудаш аз дар зоти худ вобаста ба ҳастии дигар нест.

Воҷиб барои исботи зоти Худо асосан чун таркиби «воҷиб-ул-вуҷуд» истифода мешавад. Яъне ҳам дар фалсафа ва ҳам дар ирфони исломӣ «воҷиб-ул-вуҷуд» Худованд аст ва ҳастиҳои дигар вобаста ба маротибашон ба «имкон-ул-вуҷуд» ё «мумкин-ул-вуҷуд», «мумтанеъ-ул-вуҷуд» ҷудо мешаванд.

Носири Хусрав нуқтаи назари Закариёи Розиро нақд карда истода чунин меорад: «Чун андар олам чизе падид ҳаме наояд магар аз чизи дигар, ин ҳол далел аст бар он ки ибдоъ (офариниш) муҳол аст ва мукин нест, ки Худой чизе падид оварад на аз чизе, ва чун ибдоъ муҳол аст воҷиб ояд,ки ҳаюло қадим бошад. Ва чун ҳаюлоро, ки қадим аст, аз макон чора нест, пас макон кадим аст», пасон назари худро нисбати маъала иброз дошта, мефармояд: Он сухани некӯ ва маънии латифро бад-ин иборати зишт бозгуфт то мутобеони ӯ аз бединон ва мудаббирони олам ҳамепиндоранд,ки аз зоти хеш илме истихроҷ кардааст,ки он илми илоҳӣ аст, ки ҷуз ӯ онро касе надошт [6, 103].

Аммо бояд қайд кард, ки «Воҷиб-ул-вуҷуд» низ дар навбати худ ба «воҷиб-уз-зот», «воҷиб-ул-вуҷуди ғайри мукофӣ», «воҷиб-ул-вуҷуд лизотиҳи», «воҷиб б-из-зот», «воҷиб б-ил-ғайр», «воҷиб б-ил-қиёс» ва «Воҷиб Таъоло» ифода карда мешавад [2, ҷ. 15: 23031].

Ҳамин тариқ мафҳумҳои воҷиб ва мумкин аз мафҳумҳои марказии фалсафа буда, ҳар андешеманде, ки доир ба ҳастӣ ва маротиби он сухан мекунад ногузир аст, ки аз он истифода кунад. Таълимоти ирфонии Маволоно Ҷалолуддини Балхӣ моломоли чунин мафҳумҳост. Баъзе аз мафҳумҳо ва категорияҳоро Мавлоно мавриди баҳс қарор додааст ва баъзе дигарро фақат ба кор бурдаасту халос.

Истилоҳоти мавриди назарро Мавлоно чандин маротиба истифода кардааст, аз ҷумла дар байти зерин аз «Маснавии маънавӣ»:

Ту надонӣ воҷибии ону ҳаст,
Ҳам ту гӯйӣ охир он воҷиб будаст [2, д.2. 3787].

Мавлоно таълимоти файласуфонро оид ба «воҷиб-ул-вуҷуд» ва «имкон-ул-вуҷуд» қабул кардааст, вале бар хилофи онҳо, ки воҷиб-ул-вуҷудро иллати муассири эҷобӣ мешуморанд, ӯ онро фоили билихтиёр медонад. Ба ҳамин тариқ вай робитаи сабабии байни воҷиб-ул-вуҷуд ва имкон-ул-вуҷудро рад намуда, исбот мекард, ки олам ба амри зарурат пайдо нашудааст, балки онро Худо мувофиқи иродаю ихтирои худ офаридааст. Бинобар ин ҳаракат, замон ва мамон низ на абадӣ, балки офаридашудаанд.

Мафҳуми *«вуҷуд»* (ҳастӣ) бошад, категорияи фалсафӣ аст, ки инсон тавассути он эътимодашро нисбати мавҷудияти оламу одам ва шуураш ба қайд мегирад. Маҳз ҳамин категория ба сифати воситаи тавсифи умумитарини он чӣ,

ки ба тамоми олам мансуб аст, пайдо гардид. Дар бисёр ҳолатҳо мафҳумҳои «ҳастӣ» ва «олам» ҳаммаъно истифода мешаванд.

Дар фалсафаи муосир чунин қайд карда мешавад, ки ҳастӣ фарогири ду гурӯҳ аз зуҳурот аст: а) ҳамаи он чӣ, ки ба мазмуни шуур ва ҳаёти маънавии мо дохил аст ва тавассути мафҳумҳои *шуур, тафаккур, нафс, рӯҳ, идеалиёт, воқеияти субъективӣ ва г.* ифода карда мешаванд; б) ҳамаи он чӣ, ки берун аз шуури мо, яъне дар олами моддӣ ҷой доранд ва бо мафҳумҳои *материя, олам, табиат, воқеияти объективӣ ва г.* ифода карда мешаванд. Мавҷуд будани ин намудҳои зуҳурот имкон медиҳад, ки доир ба ду намуди воқеият мулоҳизаи зеҳнӣ сурат гирад. Воқеияти *моддӣ* ҳаст ва воқеияти *маънавӣ* ҳаст. Ғайри ин ду намуди воқеият ба таҷрибаи мо чизи дигаре дода нашудааст. Новобаста аз фарқияти тарзҳои мавҷудияти худ, ин ду намуди воқеият бо мафҳуми *ҳастӣ* маънидод карда мешаванд.

Дар марҳилаҳои аввалини фалсафаи Юнони Қадим масъалаи моҳияти ҳастӣ ҳамчун ҳалли масъалаи «ҳама чиз аз чӣ таркиб ёфтааст?» тафсир карда мешуд. Дар ин марҳила аксари файласуфон мӯътақид буданд, ки нахустасоси ҳастии табииро мабдаҳои оддитарини олами моддӣ ташкил медиҳанд. Албатта, олами моддии мушоҳидашаванда ба ҷисм ё зуҳуроти мушаххаси моддӣ айниятӣ дониста намешуд, балки чун нуқтаи оғози мулоҳизаҳои фалсафӣ қабул мегардид.

Чунончи, Фалес обро ибтидои ҳамаи чизҳои мавҷуда ҳисобидааст. Аз нуқтаи назари Фалес «об – мабдаъ» аз оби муқаррарӣ фарқ дорад; чунин об илоҳӣ буда, рӯҳ дорад. Сабабҳои обро мабдаъ қабул кардани Фалес аз назари Арасту чунин шарҳ дода мешавад: «Ӯ ба чунин тахмин, мумкин, аз мушоҳидаи он расида бошад, ки хӯроки ҳамаи мавҷудот намӣ дорад ва худи гармӣ аз намӣ пайдо мешавад ва тавассути он мавҷуд аст (ҳамон чизе, ки аз он чизҳои дигар пайдо мешаванд – ин чиз худаш ибтидои ҳамаи чизҳо аст). Ҳамин тавр, ӯ дар тахминҳояш маҳз ба ҳамин расид, ҳамчунинин ба он, ки тухми ҳамаи чизҳо нам буда, ибтидои табиати намӣ – об аст» [1, 71].

Ҳамчунин дар ҳамин марҳила мафҳумҳои бештар абстрактӣ барои ифодаи асоси ҷавҳарии бо идроки ҳиссӣ алоқаманд набуда пайдо шуданд. Чунончи, дар фалсафаи Анаксимандр мафҳуми «апейрон» (аз юнонӣ, – *беинтиҳо, беохир*) мавриди истифода қарор дода шуд.

Анаксимандр барои асоснок кардани назариёти монистиаш доир ба пайдоишу инкишофи олам аз ғояи офариниш, нерӯи фавқулодда ё илоҳӣ истифода накардааст.

Намояндаи дигари мактаби милетӣ Анаксимен ҳаворо нахустасоси олам ҳисобидааст, «чунки ҳама чиз аз он пайдо мешавад ва ба он таҷзия мегардад». Мувофиқи ақидаи ӯ, апейрон – нишонаи сифатии чизи ғайрисифатии ҳодисоти табиӣ – ҳаво мебошад. Ҳавои «беинтиҳо» сарчашмаи нафаскашӣ ва ҳаёт аст, кулли олам бо ҳаво иҳотаю фарогир шудааст ва дар рӯи он қарор дорад.

Гераклит қайд кардааст, ки олам офарида нашудааст, ин кор барои ҳар кадом субъект ғайриимкон аст. Оташ нахустасоси олам аст, кулли чизҳо танҳо «ивазкунандаи баробарарзиши оташ – аз он бо роҳи тунукшавӣ ва ғафсшавӣ пайдо мешаванд». Олам тимсоли «оташи абадзинда, мунтазам шӯълаваршаванда ва мунтазам хомӯшшаванда» мебошад.

Баъзе файласуфон асоси оламро на танҳо аз як ҳаводиси табиӣ, балки аз якчанд ҳаводисот иборат медонистанд. Хок, об, ҳаво ва оташ дар таълимоти натурфалсафии Эмпедокл мақоми «унсур»-ро гирифтаанд. Ин унсурҳоро Эмпедокл «решаи кулли чизҳо» маънидод кардааст. Чуноне Арасту дар «Метафизика» қайд намудааст, дар фаҳмиши Эмпедокл ин унсурҳо «бақои абадӣ

доранд ва пайдо намешаванд, бо миқдори зиёд ё кам дар ягона муттаҳид мешаванд ё аз ягона ҷудо мешаванд» [1, 72].

Парменид аввалин файласуфест, ки категорияи «ҳастӣ»-ро ба фалсафа ворид сохтааст. Дар эҷодиёти ӯ муҳокимаи фалсафии моҳияти физикии чизҳо ба таҳқиқи моҳияти идеалии онҳо табдил дода шуд. Мувофиқи ақидаи ӯ, ҳастӣ абадӣ аст, доимо вуҷуд дорад, мукаммалу тақсимнопазир ва беҳаракат мебошад. Ҳастӣ на Худо асту на материя ё мабдаи моддӣ. Ин як чизест, ки бо ёрии нерӯи ақлӣ ҳангоми фалсафаронӣ ба тафаккури мо дастрас мегардад. Ҳамин тавр, Парменид масъалаи айнияти ҳастӣ ва тафаккур, ҳастӣ ва фикр дар бораи ҳастиро пеш гузошт. Воқеан, Парменид аз омӯхтани «ҳастии холис» ба таҳқиқ шурӯъ карда, дар ибтидо имконияти мантиқии таносуби категорияҳои ҳастӣ ва нестиро таҳлил мекунад, ба табиати баъзе парадоксҳо (аҷибиятҳо), ки хирадро дар дарёфти ҳақиқат гумроҳ сохта метавонанд, ишора мекунад.

Аммо дар таълимоти Мавлоно ҳастӣ, ҳудуди ҳастӣ, шинохти ҳастӣ ва амсоли ин масъалаҳои фалсафӣ аз таълимоти ин файласуфони Дунёи Қадим дида аз ҳама бештар ба таълимоти Афлотун наздиктар аст.

Мавлоно эътироф мекунад, ки ҳастии воқеӣ дар олами рӯҳонӣ вуҷуд дорад ва ҳастиҳои заминӣ «сояи» онҳо мебошанд:

Мурғ бар болову зер он сояаш,
Медавад бар хок паррон, мурғваш [4, д.1: 420].

Тавре ки маъруф аст, дар фалсафаи Афлотун ҳастӣ ҳамчун алоқамандии ду олами мухталиф тасвир шудааст. Олами якум – ин олами ашёҳо, ки инсон тавассути ҳиссиёташ дарк мекунад. Алҳол ин «ҳастии ғайриҳақиқӣ» буда, мазмуни бойи ҳастӣ бо он маҳдуд нест. Ҳамчунин олами дуюм вуҷуд дорад, ки он олами «ҳастии ҳақиқӣ» мебошад. Ин олами идеяҳо (ё моҳиятҳо) аст, ки кулли гуногунии олам аз таҷассумёбии онҳо вобаста мебошад, ки дар таърихи фалсафа ҳамчун «Назарияи мусули Афлотун» шинохта шудааст. Раванди маърифат, аз нигоҳи Афлотун, ин раванди ба таври зеҳнӣ ошкор сохтани моҳиятҳои ҳақиқии ҳастӣ мебошад, ки бо идеяҳои сатҳҳои гуногун айнияти доранд.

Аз нигоҳи Мавлоно ҳастӣ аз нестӣ бо фармони Худо ё ба ибораи худи Мавлоно ба амри «Кун фа якун» пайдо шудаас. Пас асоси ҳастӣ аз нигоҳи ӯ нестӣ мебошад, ки ба амри Худо ба ҳастӣ мубаддал гаштааст.

Дигар масъалае, ки дар таълимоти Мавлоно хеле ҷолиб баён мешавад ин вобастагии ҳастиҳо ё ба иборати дигар муносибати байни ҳастиҳо мебошад, ки ба ҳастии Худо интиҳо меёбанд. Ба ақидаи Мавлоно ҳастии ҳамаи чизҳо андаруни ҳастии Худо дар гардишу табодул мебошад:

Ҳамаи ҳастиҳо фанопазир мебошанд, ҷуз ҳастии Худо ё ба таъбири Мавлоно «ваҷҳи Ӯ». Аз ин нуқтаи назар Мавлоно ҳастии тамоми мавҷудотро миранда ва ҳастиҳои ғайриҳақиқӣ ё аниқтар нопойдор мебонад:

Як нуктаи муҳимми андешаи Мавлоно он аст, ки ӯ яке аз роҳҳои шиносоии ҳамаи чизҳоро бавоситаи зидҳо медонад:

Ки назар бар нур буд, он гаҳ ба ранг,
Зид ба зид пайдо бувад чун руму занг.
Пас ба зидди нур донистӣ ту нур,
Зид зидро менамояд дар судур.
Нури Ҳакро нест зидде дар **вуҷуд**,
То ба зид ӯро тавон пайдо намуд [4, д.1: 1140-1143].

Хулоса дар асоси шиносоӣ бо таълимоти Мавлоно гуфтан мумкин аст, ки фалсафаи давраони атиқа тасаввуроти классикӣ дар бораи хусусияти метафизикии ҳастӣ асоси ҷаҳонбинии фалсафаии Мавлоноро ташкил мекунад.

Мавлоно дар шинохти вуҷуд бо истифода аз истилоҳоти воҷиб ва мумкин бо файласуфон созгор намебошад, аммо дар фаҳмиши онҳо мавқеи хоси худро дорад, ки ба назари мо бештар ба фалсафаи навафлотуния монандтар аст.

Адабиёт:

1. Аристотель. Соч. в 4-х томах, Т.1. Ред. В.Ф.Асмус. М.: Мысль, 1976. - 550с.
2. Деҳхудо А. Луғатнома. (давраи 15-ҷилдӣ, ҷ.15) зери назари доктор Муҳаммад Муин ва Ҷаъфар Шаҳидӣ, Теҳрон: «Донишгоҳи Теҳрон», - 1377 ҳ. 1114 с.
3. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Мутобиқ бо нусхаи тасҳеҳшудаи Р.Николсон, Теҳрон: интишороти Паймон, 1263 с.
4. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари аввал ва дувум. - Душанбе: Адиб, 2013. - 480 с.
5. Мавлоно Ҷалолудин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари севум ва чорум - Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
6. Носири Хусрав. Зод-ул-мусофирин. Душанбе: Шуҷоиён, 2010. – 360 с.
7. Ҷаъфарӣ М. Тафсир ва нақду таҳлили Маснавии Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ, нусхаи электронӣ, нашри Барномаҷ ал-Мактабат-иш-Шомилат برنامج المكتبة الشاملة - http://www.shamela.ws.
8. Философский энциклопедический словарь. 2-е издание, М.: Советская энциклопедия, 1989 – 815 с.
9. Фурӯзонфар Б. Шарҳи маснавии шариф ҷ.3 саҳ. Теҳрон, Заввор, бе соли нашр -1236 с.

ВОҶИБ ВА МУМКИН ДАР ТАЪЛИМОТИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ яке аз нобиғагони фарҳангу адабиёти мо ба шумор меравад, ки аз худ осори гаронбаҳое ба мо ба мером гузоштааст. Аз даврони зиндагии Мавлоно сар карда олимону мутафаккирони перомуни андешаҳои ӯ пажӯхишҳо доштаанд. Ин кофту ковҳо дар умқи андешаи Мавлоно то кунун давом дорад ва рӯз аз рӯз афзунтар шуда истодааст.

Муаллифи мақола кӯшиш кардааст, ки мавқеи истилоҳоти «воҷиб» ва «мумкин»-ро дар таълимоти Мавлоно нишон дода, бо такя ба таҳқиқотҳо пешиниён шинохти Мавлоно аз вуҷудро нишон диҳад.

Ин мафҳум барои фарқ гузоштан дар байни намудҳои ҳастӣ (вуҷуд) ба кор меравад. Маҳз ба хирад такя карда, далелҳои ақлонӣ барои исботи вуҷуди Худо меоваранд. Маҷмӯи бурҳонҳоеро, ки барои исботи вуҷуди Худо оварда шудаанд, дар фалсафаи дин бо номи “бурҳонҳои вуҷудӣ” маъруфанд. Он ҳам дар Ғарб ва ҳам дар Шарқ дар байни файласуфон ба вуҷуд омада, минбаъд дар тӯли таърихи дурударози худ такмил ва тасҳеҳ шудааст. Аввалин касе, ки дар фалсафаи исломӣ ин бурҳонро асоснок намуд, Ибни Сино буд. Ибни Сино исботи вуҷуди Худовандро ба вуҷуди имконот ва воҷибот алоқаманд месозад. Ба фикри ӯ, ҳар имкон эҳтиёҷ ба воҷиб дорад, яъне имконулвуҷуд ба воҷибулвуҷуд вобаста аст. Офаридгор «Воҷиб-ул-вуҷуд» аст, ки ҳама имкон-ул-вуҷудро сабаб шудааст.

Маълум карда шуд, ки Мавлоно дар шинохти воҷиб ва мумкин бо файласуфон, хусусан пайравони фалсафаи машшоъ, фикри мувофиқ надошта, баръакс нисбати ҳастӣ ва дараҷаҳои он мавқеи хоси худро дорад. Барои Мавлоно Воҷиб-ул-вуҷуд зоти Худо мебошад, ки ин нафақат ба Мавлоно, балки ба аксари файласуфони исломӣ хос аст.

Калидвожаҳо: *Мавлоно, воҷиб, мумкин, воҷиб-ул-вуҷуд, имконулвуҷуд, фалсафа, ирфон.*

НЕОБХОДИМОЕ И ВОЗМОЖНОЕ В УЧЕНИИ МАВЛАНЫ ДЖАЛАЛАДДИНА БАЛХИ

Мавлана Джалаладдин Балхи является одним из гениальных мыслителей нашей литературы и культуры, который оставил огромные ценные работы для нас в наследии. Начиная со времен самого мыслителя, многие ученые и мыслители занимались исследованием его учения. Эти исследования продолжаются до нашего времени и до сих пор остаются актуальными.

Автор статьи старается выявить место таких философских терминов как «необходимое» и «возможное» в учении Мавланы, и опираясь на исследование других авторов, показать точку зрения Мавланы к пониманию бытия и его различные формы.

Эти понятия используются для определения и различения бытия в его различных формах. Опираясь на разум, мыслители переводят рациональные факты для утверждения существования Бога. Представленное для утверждения существование Бога объясняется в произведениях философии религии под названием “аргументы существования”. Этот термин, как на Западе, так и на Востоке появляется среди философов, и далее в течение своей долгой истории он развивается. Одним из первых, кто основал эту аргументацию в исламской философии был Ибн Сина. Ибн Сина связывает существование Бога с существованием понятий необходимости и возможности. По его мнению, вся потребность к необходимому зависит от того, насколько это возможно. Поэтому Создатель является «Необходимо сущим» и он же является причиной всех возможных существований.

Очевидно, что Мавлана, имеет свою специфическую позицию в понимании необходимости и возможности и, хотя он с философами, особенно с последователями философии перипатетизма, напротив имеет свою собственную точку зрения. Для Мавланы «Необходимо сущий» есть сущность Бога, которая характерна не только для Мавланы, но и для большинства исламских философов.

Ключевые слова: *Мавлана, необходимое, возможное, необходимо сущий, возможно сущий, философия, мистицизм (ирфон).*

THE NECESSARY AND THE POSSIBLE IN THE TEACHING MALWANA JALAL AD-DIN BALKHI

Mawlana Jalaladdin Balkhi is one of the brilliant thinkers of our literature and culture who has left huge valuable works for us to inherit. Since the time of the thinker, many scientists and thinkers have been studying his teachings. These studies continue to our time and still remain relevant.

The author tries to identify the place of such philosophical terms as "necessary" and "possible" in the teachings of Mawlana, and based on the study of other authors, to show the point of view of Mawlana to the understanding of whipping and its different forms.

These concepts are used to define and distinguish whipping in its various forms. Based on reason, thinkers translate rational facts to affirm the existence of God. The existence of God presented for affirmation is explained in the work of the philosophy of religion under the title “arguments for existence”. This term, both in the West and in the East, appears among philosophers, and further throughout its long history it develops. One of the first who founded this argument in Islamic philosophy was Ibn Sina. Ibn Sina connects the existence of God with the necessity and possibility of beating. In his opinion, all the need for the necessary depends on how much it is

possible. Therefore, the Creator is "Necessary-being" and he is the cause of all possible existence.

It is obvious that Mawlana has his own specific position in the knowledge of necessity and possibility, and although he is with philosophers, especially with the followers of peripatetic philosophy, on the contrary has his own point of view. For Mawlana "Necessary-being" is the God, which is characteristic not only for Mawlana, as well as for most Islamic philosophers "Necessary-being" is the God.

Keywords: *Mawlana, necessary, possible, necessary-being, possible-being, philosophy, mysticism.*

Сведения об авторе: Азизмуродов Мухаммадсалим Рахимович *– старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992), 93 565 21 84, E-mail: boghbon@bk.ru*

Information about the author: Azizmurodov Muhammadsalim Rahimovich *– senior lecturer of the Philosophy and Politology department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 93 565 21 84, E-mail: boghbon@bk.ru*

МУНДАРИҶА

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Давлатов Ф. Таҳқиқи антропогидронимияи минтақаи Муъминобод.....5
Наҷмиддинов А.Ф. Вижагиҳои пайдоиши наввожаҳо дар забони тоҷикӣ ва муодили он бо забонҳои русӣ ва англисӣ.....11
Ходжатов Б.Д. Основные семантические группы вводных слов в русском языке и способы их передачи на таджикский язык…….….....16
Маҳмудзода М.А. Таҳлили муҳоисавии консепти «дил» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси воҳидҳои фразеологӣ).....26
Халимова М.С. Теоретическая и методическая значимость межкультурной коммуникации в контексте проблем перевода …….……34
Шодиев Ҷ.С. Назаре ба таърихи воридшавии калимаҳои иқтибосӣ ба забони ҷопонӣ…….....42

АДАБИЁТ – ЛИТЕРАТУРА

Бобоалиева З.П. Баррасии мазомини иҷтимоӣ дар шеъри Нуқраи Суннатниё.....50
Олимова Х.Ҳ. Андешаҳои Аҳмади Дониш дар тасвири фазо ва вақти бадеӣ.....55
Шарипов Ш.Р. Инъикоси фазои ихтисосӣ ва фардӣ дар маконсозии фалсафӣ ва адабии шеъри Зуҳурӣ.....64

ПЕДАГОГИКА

Илҳомов М.И. Нақши таълими муҳофизаткунандаи саломатӣ дар ташаккул ва инкишофи тафаккури эҷодии хонандагон.....73
Асанов Ю.М. Русские учителя в Таджикистане – новый этап сотрудничества России и Таджикистана в образовательной сфере……..….……81

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

Муллоҷонов С.К., Миракзода Ф.Ю. Мавқеи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар таъмини рушди устувори Тоҷикистон……..88
Икромов Ғ.Х., Раҳматзода С., Бобокалонов С. Ҷавонони Тоҷикистон дар масири таҳавуллоти сиёсии интиҳои қарни XX.....…95
Каноатова Г.И. Тегеранская конференция и её историческое значение……..105
Якубшоев А. Карамалишоев К.Н. Вклад академика Б.И. Искандарова в актуализации проблемы истории таджикского народа.....111
Сангинов Д., Ҷумъаева П. Саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди ташаккул ва рушди Созмони ҳамкории Шанхай.....117

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ

Карамхудоев Ш.Х. Философско-психологический подход Носира Хусрава и Джалаледдина Руми к анализу духовной деятельности человека…….124
Маджидов Д.Х. Бируни и его место в историко-культурном пространстве Хорезма……..…….....132
Азизмуродов М.Р. Воҷиб ва мумкин дар таълимоти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ……..140

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

–индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

–название статьи;

–фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);

–название организации, в которой работает автор статьи;

–основной текст статьи;

–при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [6, с.42]. То есть, литература №6 и страница 42;

–таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);

– информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора).

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00), исторические науки (07.00.00) и философские науки (09.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте института (www.ddzt.tj).

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

2019. №2 (34)

Над номером работали:
Ответственный секретарь: Ф. Миракзода
Ответственный редактор: С. Шосаидзода
Редактор русского языка: Э.Г. Оганесова
Редактор английского языка: М. Азизмуродов

Вестник института языков
(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук):
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала**:** www.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-50-01

Отпечатено в типографии ТГИЯ имени Сотима Улугзода
734019, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.
Сдано в печать: 04.07.2019. Подписано к печати 08.07.2019
Формат 60х841/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз.